Vadavimasis iš užmaršties

Liudviko GIEDRAIČIO interviu su Romualdu BUDRIU,
Lietuvos dailės muziejaus direktoriumi, atkuriant Valdovų rūmus –
Interjerų ir ekspozicijų programos vadovu.

Po trečiojo Abiejų Tautų respublikos padalijimo carinė Rusija, vos įkėlusi koją į Lietuvą, žinom, įniko uoliai naikinti mūsų valstybingumo ženklus. P. Smuglevičiaus 1785–1986 metų piešinyje matome Vilniaus Aukštutinės ir Žemutinės pilių iš pietų pusės labai įspūdingą, didingą vaizdą: aukštų sienų dar būta! O po 14–15 metų (1799–1801) – jau beveik nieko neliko…

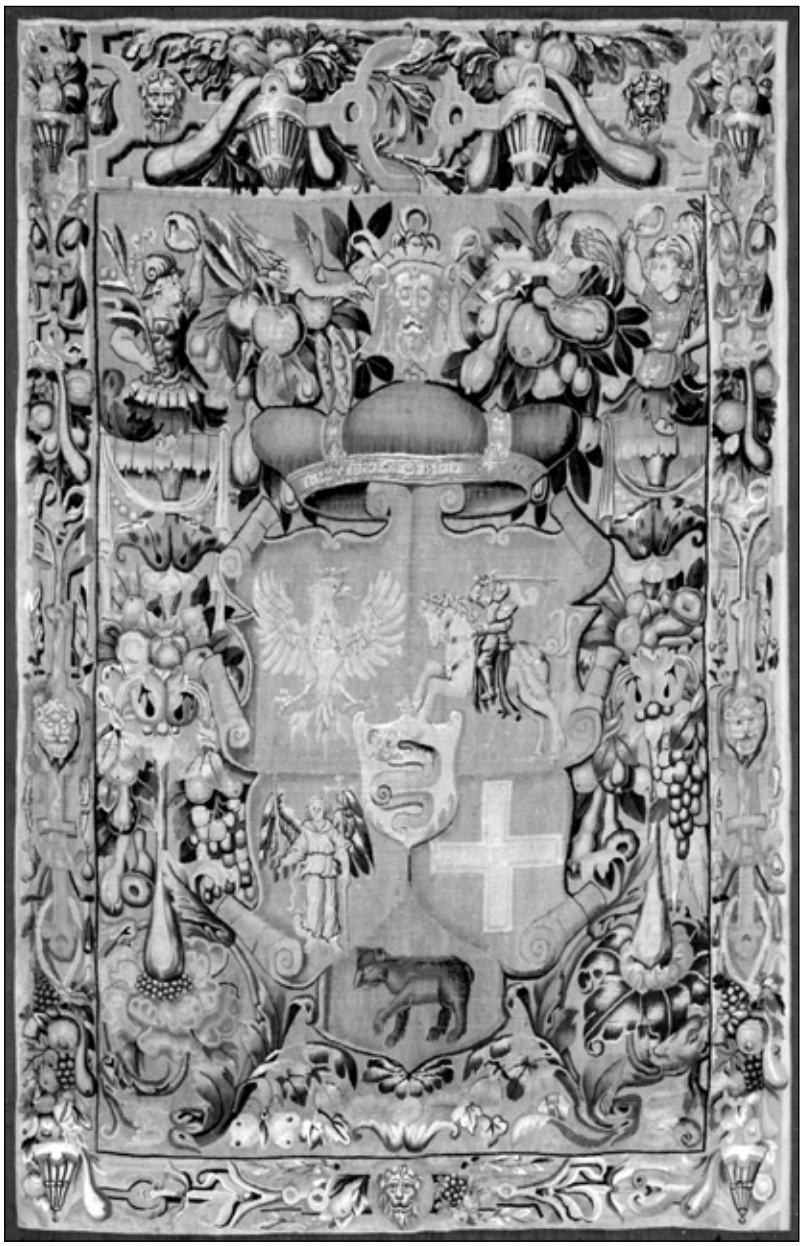
Klausyk, jie gi nuvertė ir visas gynybines sienas. Tai daryta labai gudria, „geradariška“ priedanga: esą per tuos mūrus miestas dūsta, neperpučiamas. Taip išnyko istorinė siena, buvę vartai, Žemutinė pilis. O kaip didingai atrodė P. Smuglevičiaus nupiešti Subačiaus vartai! Gudrus tai buvo „ėjimas“: nurengė, nušlavė istorijos, valstybingumo žymenis – Vilnius pasidarė nebe sostinė, o tik provincinis gubernijos miestas, kurio pagrindinis akcentas – gubernatoriaus rūmai. Pasikeitė miesto įvaizdis. Už senosios sienos naujų pastatų architektūra – grynai „guberninė“. Valdovų rūmai, tas Lietuvos valstybingumo simbolis, buvo ne tik nugriauti, 1831 metais gynybinių įtvirtinimų prieš sukilėlius statybos priedanga net pamatai giliai iškasti išardyti: būtinai būtent čia reikėjo tų griovių, erdvės be pastatų visoje Katedros aikštėje. Kitur nereikėjo, tik čia, prie Gedimino kalno… Ką gi mums dabar daryti… Mėgstu tokį palyginimą: jei gražuolei priekiniai dantys išmušti – kaipgi jai šypsotis… Jau daugeliui atrodė, kad Valdovų rūmų niekada ir nebuvo. Ir – nei Lietuvos, nei jos kunigaikščių…

Dar 1655 metais Maskvos malone tie rūmai pirmą kartą buvo nusiaubti, baigėsi jų klestėjimas… Niekaip negaliu suprasti gerokai nemenkos mūsų, lietuvių, dalies „sąmonės šuolio“, kai net ir labai protingos galvos, tarkim, kaip šių metų valstybinės premijos laureato vertėjo A. Gailiaus, net ir iš paties Seimo tribūnos ir net per pačios Vasario šešioliktosios minėjimą savo oficialioje kalboje įžvelgusio prasmingą reikalą labai aiškiai, svariai, sodriai ištarti apie Valdovų rūmų atstatymą: „… muliažas“! Spaudoje būta ir ypač „dvasingų“ pasisakymų: esą nereikia tų Rūmų, tebus jų vieta švariu smėliuku užberta, ir te žmonės rūmus turi savo širdyse… Ar dar maža mes tų griūvėsių savo širdyse nešiojame! Kiek vien dvarų Lietuvoje caro ir visokių „pažangiečių“ su žeme sulyginta… Su tokia (muliažine) dvasios nuostata – ką gi mums dabar reikėtų daryti, kaip elgtis: esame taip neatpažįstamai deformuoti, kad, atrodo, kartais net gėdijamės savęs, nevisavertiškumo pilni – ką gi mums dabar reikėtų daryti su savo ta aptalžyta perkreipta subjaurota marmuze… Ar taip jau ir nebegydyt? Juk net jei ir įkvėpsi Gyvenimą tam – Subjaurotam, Sugriautam, Palaidotam – gi vis tiek bus tik, atsiprašau, muliažas. Ką gi mums dabar reikėtų daryti… Nebeatstatinėt nei tų, nei kitų rūmų, nei kitokių vertybių, nebeieškot, kas išplėšta, prarasta, leisti vieš-patauti griovėjų tiesai?..

Pažvelkim į įvykių seką Lietuvoje. Kai mūsų nacionalinė savimonė sustiprėja, kai atsiranda būtinybė į ką atsiremti, ieškoti valstybingumo pamatų, atsitinka ir kitaip: įsikūrus Sąjūdžiui, savaime užgimė idėja atkurti pirmiausia Valdovų rūmus. Nė vienas Lietuvoje tada dėl to neabejojo. Didžiausios talkos sueidavo Vilniuje valyti kalnus. Prasidėjus archeologiniams kasinėjimams buvo daugybė savanorių padėti. Nemenkos sumos bemat suaukotos Rūmų atstatymui. Visuomenė vieningai pritarė. Sąmonė pakrypo kita kryptimi, kai patekome „į Europą, Europos Sąjungą“: pradėjom kosmopolitėt. Todėl dabar jau daug kam, net iš tų, pavadintųjų protingiausiais, – nieko savito, savo nebereikia…

Gal galėtumėt palyginti, kaip žmonės priėmė reikšmingiausių rūmų atkūrimą, tarkim, Lenkijoje, Vokietijoje?

Iš Varšuvos karališkųjų rūmų buvo likę vieni griūvėsiai. Po karo net ir tuos išvežiojo. Liko vos ne pieva. Kai imta kalbėti apie jų ir senamiesčio atstatymą, net ir didžiausi intelektualai susipriešino, vieni kitiems rankos nepaduodavo: dalis kategoriškai prieš, kita – už. Bet kai užbaigė darbą, abejonės bemat užsimiršo, o dabar visiems atrodo, kad kitaip nė būti negalėjo. Daugelis net ir nežino, nesusimąsto, kad tie rūmai atstatyti, o tik grožisi, didžiuojasi, gėrisi, ir tiek. Lenkai nebejsivaizduoja savęs, savo valstybės be tų rūmų: jau negali jų nebūti! Panašiai

Gobelenas su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto jungtiniu herbu. (Vaiką ryjantis žaltys – Žygimanto Augusto motinos Bonos Sforcos herbas. Lenkijos erelis – Žygimanto Senojo herbas, su Žygimanto Augusto inicialais. Vytis – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės heraldinis simbolis. Angelas – Kijevo, kryžius – Voluinės, keturpėsčias lokys – Smolensko heraldinis ženklas.) XVI a. vidurys (po 1544 m.). Antano Lukšėno nuotrauka.

buvo ir su Drezdeno rezidenciniais rūmais. Tiksliai, autentiškai atstatyti. Dalį atstatė net ir tų, kurie buvo gotikiniais laikais. Mat vokiečiai turi milžiniškas šarvų kolekcijas, jiems reikia gotikinių salių, kad galėtų šarvus eksponuoti, nes barokinio interjero aplinkoj tokių eksponatų neparodysi. Taigi net turėdami daugybę pilių, vokiečiai savo rūmus atstatinėja. Tarp tokių – ir Berlyno didieji karališkieji rūmai...

Gal bepigu tiems vokiečiams, turintiems gausios archyvinės medžiagos, o pas mus – P. Smuglevičiaus, dar vieno kito dailininko piešiniai, liudijantys tik išorinį buvusiųjų Rūmų vaizdą. Kaipgi galima atkurti interjero, vidaus kiemų ir dar šimtus pavienių detalių vaizdų, kurių – nė piešinuko...

Skurdu ikonografinės medžiagos. Tačiau suminėtiems tikslams įgyvendinti prieš penkerius metus Vyriausybė subūrė Valdovų rūmų interjero ir ekspozicijų komisiją, kuri sukūrė interjero koncepciją, numatė darbų programą, konkrečių veiksmų planą. Darbų apimtis išties milžiniška, pasitelkiami archeologai, architektai, istorikai, menotyrininkai. Važinėjam į užsienį, studijuojam analogiškus tų laikų rūmus, pilis, žiūrime, kas autentiška, kas atkurta – kiekvieną detalę. To paties amžiaus kunigaikščių, karalių rūmų yra daug. Net ir mūsų jogailaičiai juose gyveno Budapešte, Prahoje, Krokuvoje. Įvairiuose Europos miestuose tuo pat metu karaliavo broliai, statė sau panašios architektūros rūmus, kuriuos daug kur net tie patys architektai dirbo. Moksliškai reikėjo ištirti, išsiaiškinti, kas galėjo būti pritaikyta ir čia, Vilniuje, Bonos Sforcos, Žygimanto Senojo laikais. Gelbsti pirmiausia archeologiniai radiniai, Rūmų statybos aprašai, medžiagų sąmatos. To gana gausu. Tuo vadovaudamasi dirbo didelė architektų, istorikų, statybos specialistų grupė, lipdė po kruopelę, atkurdama kuo artimesnį buvusiajam vaizdą. Sunkus tai uždavinys dar ir dėl to, kad aptariamieji rūmai degė net vienuolika kartų, po kiekvieno gaisro vis kas nors buvo atstatoma, pakeičiama. Kurį gi variantą pasirinkti? Rūmų interjerai – nuo gotikos iki XVII a. vidurio. Didelė stilistinė įvairovė ir kaita. Valdovų rūmus statant, ėmė darytis madingas ankstyviausio baroko stilius. Vilniuje turime to laiko bažnyčių, o svarbiausia – tuo metu (Vazos laikais) greta statyta Kazimiero koplyčia, tiksliau, mauzoliejus. Dirbo tie patys interjero architektai, tad jų darbo stilius negalėjo labai skirtis. Tai įrodo ir archeologiniai radiniai Rūmų vietoje. Net medžiagos tos pačios naudotos. Kruopščiai tyrinėjant, archeologų atkastus interjero fragmentus gretinant su tuo, kas išlikę kituose rūmuose, daug ką įmanoma ir tiksliai atkurti. Be senųjų tikslių brėžinių, aprašų, „grynos“ tiesos, žinoma nesužinosim, bet tikimės, kad perdirbti nereikės, jei ir atsirastų šiuo metu nežinomų dokumentų.

Nebus gėda?

Tikrai ne. Nebent ką patikslinti reikės, bet perdirbti – ne. Tuo neabejoju. Bet, dirbam, deja, – lyg užrištom akim. Pirmiausia siektina sukurti istorinę aurą, reprezentacinę erdvę. Jei Rūmuose bus atkurti interjerai su buvusiomis istorinėmis

vertybėmis – gobelenais, baldais, paveikslais, jei tai sudarys harmoningą, iškilmingą visumą, – būsim laimėję... Nesvarbu, kad būtent tų baldų ten niekad nebuvo, bet buvo tokie, artimi ten stovėjusiems. Svarbu, kad gobelenas, stalas, spinta, kredensas ar bet kas būtų Valdovų rūmų statybos, klestėjimo amžiaus. Siektina sukurti būtent tos epochos aurą, istorinę erdvę, kuri pasiglemžtų žmogų iš jo gyvenamojo meto. Jei tą laimėsime, gerą pradžią būsime padarę. O tobulinimui, aišku, galo nėra. Manau, ir po šimtų metų tai tęsis, atsiras išsilavinusių žmonių, kurie sieks to. Gal pavyks surasti naujos archyvinės medžiagos daugiau nei šiandien turim, gal yra kur išlikę po gaisrų inventorinimo dokumentai... Prieš 30 metų mūsų istorikai dešimtis kartų mažiau žinojo apie Rūmus nei dabar. Šiandien vien archeologų informacija sudaro milžiniškus klodus. Vien koklių visiškai pakanka tiksliai atkurti visas krosnis, židinius, jų apdailą su visais herbais ir kitais puošybiniais elementais. Archeologinė medžiaga iš būtent Rūmų stovėjimo vietos – nenuginčijama autentika. Yra net freskų, vitražų fragmentai su labai aiškiais piešiniais.

Kabinetas. Vokietija, Augsburgas. XVI a. pabaiga.

Šarvų komplektas. Italija, XVI a. Vytauto Abramausko nuotraukos.

Ar yra galimybė, būdai nustatyti, būtent kur, tarkim, krosnys stovėjo, kuriose menėse, kambariuose, kokių sienų kokia apdaila, kurių langų kokios freskos?

Centimetrų tikslumu, be abejo, ne. Bet yra labai aiškūs dėsningumai. Tarkim, krosnis pakurdavo iš balkonų pusės, kūrikai neįeidavo į rūmus. Visuose analogiškuose Renesanso laikotarpio rūmuose – taip. Reikia tik nuvažiuoti ir originalus išstudijuoti. Taip ir su apdaila, langais. Stilius visur toks pat. Be abejo, neatkursim visiškai tikslaus interjero, bet siektina – su mažiausia paklaida nuo tiesos. Juk esam, kaip minėjau, išstudijavę septynias aštuonias dešimtis Renesanso karališkųjų rezidencijų...

Labai svarbu, kokią paskirtį atkurtieji Rūmai turės, ką teiks Lietuvos kultūrai, kokią dvasią skleis...

Valdovų rūmus mes gaunam kaip naują puikią erdvę mūsų kultūrai populiarinti. Tai bus daugiafunkcinis pastatas. Labai svarbi paskirtis – skleisti pasauliui Lietuvos

Gobelenas „Eitynės su drambliais“. Flandrija, Turnė. XVI a. pirmoji pusė. Antano Lukšėno nuotrauka.

žinią: turėjome savo valstybę, sostinę, kunigaikščius… Valdovų rūmai tuo požiūriu bus išskirtinai reikšmingi. Atimk juos – ir mūsų istorijoje tarsi nieko reikšmingo nebūta. Jie – lyg vartai į mūsų istoriją (kaip Krokuvoje Vavelis). Atvykėliai eis pirmiausia būtent čia, kur mūsų valstybės, sostinės pradžių pradžia. Čia bus pirmiausia ekskursijų po Vilnių pradžia, židinys, antra – edukacinis centras gyventojams, moksleiviams, trečia – kultūrinių renginių vieta, ketvirta – čia vyks valstybės reprezentavimo protokolinės procedūros… Pirmoji numatoma paroda – apie baltų gentis, jų istorinę raidą…

Čia buvę rūmai ir istoriniu architektūriniu požiūriu labai daugiasluoksniai, įvairiopi: nuo senųjų, gal dar Mindaugo, laikų iki XVII a. vidurio. Ar tai atsispindės?

Būtinai. Nuo medinės architektūros iki gynybinės pilies – viskas atsispindės. Gynybinės funkcijos ir su tuo susijusi architektūra visai kas kita nei reprezentaciniai rūmai. Aleksandras Jogailaitis iš buvusios Žemutinės pilies ėmė daryti rūmus. Visoje Europoje tada pilys neteko gynybinės reikšmės ir buvo perstatomos į rezidencijas, pritaikant gyvenimui, viešam naudojimui, ne gynimuisi. Vilniuje ta prasme daugiausia pasidarbavo Žygimantas Senasis su Bona Sforca, užbaigė Žygimantas Augustas. Dabar didžiausia vertybė bus eksponuoti, išsaugoti Rūmų liekanas: pamatus, rūsius, sienas, gausų originalių radinių lobį. Viskas konservuojama, restauruojama. Tai bus pirmiausia kaip įrodymas, kad Valdovų rūmai čia išties buvo, o kas atstatyta – ne tuščioje vietoje.

Stebina, kiek Rūmuose būta turto! Negi niekas niekur neišlikę, kad galima būtų reikalauti, atsiimti… Ar bent kur nors kokių nuotrupų iš to kur nors randama, atpažįstama?

Neseniai buvo įsigytas herbinis gobelenas. Herbas sukurtas, be abejo, tik Žygimanto Augusto laikais, kada jis buvo dar ne karalius, o Didysis kunigaikštis, rezidavo būtent Vilniuje. Tai visiškai akivaizdu. Neilgas tai buvo laikotarpis.

Ar tiek ir tebus originalaus turto Rūmuose?

Yra ir daugiau daiktų, tiesiogiai siejamų su mūsų valstybingumu. Pirmiausia – Lietuvos-Lenkijos valstybės ginklai. Deja, kas nesudegė gaisruose, iš rūmų buvo išgrobstyta, išnešiota. Net ir marmuras, kadaise atsivežtas iš įvairių šalių. Tuo metu tai buvo didelė brangenybė, nes iš jo darydavo puikias pūstykles dalgiui, kirviui galąsti: atsineši židinio gabalą, pasidarai keliasdešimt galąstuvų – labai gerai uždirbi. Daug taurių medžiagų taip dingo. Kai apgriūvusius rūmus nustota saugoti, ėmė veikti apsukrūs „verslininkai“. Šitaip ir Roma buvo ne menka dalimi išgrobstyta, ištampyta. Griauti gi lengviau nei atstatyti.

Gal galėtumėt konkrečiau aptarti šių Rūmų atkūrimo istoriją, apibūdinti įsigijimus: tarkim, XVI a. sostą, antikvarinius gobelenus, gotikines ir kitokias spintas, skrynias, kredensus?.. Kokiais vis dėlto principais buvo vadovautasi atrenkant, vertinant interjero komponentus? Kas įsigyta, Jūsų supratimu, tik iš bėdos, kas išties vertinga?

Valdovų rūmų atkūrimui buvo priimtas politinis sprendimas: Seimas tai patvirtino, Vytautas Landsbergis, tuometinis jo pirmininkas, pasirašė. Tai įstatymas, kurį Vyriausybė įpareigojo mus vykdyti: atkurti Rūmus, suformuoti interjerų sampratą, programą, ją įkūnyti. Jau labai daug padaryta, įsigyta per 400 eksponatų, kurie, mūsų supratimu, gerai tiks interjerui: gobelenai, baldai, metalo dirbiniai, ginklai (yra originalių XVI a. alebardų), šarvai… Lietuvoje XVI–

XVII a. lietuviškų ginklų beveik nėra, reikėjo ieškoti pas užsienio kolekcininkus, nes kaipgi galėtų būti gotikiniai rūmai be šarvuotų, ginkluotų sargybinių! Įsigijom ir to laikotarpio medžioklės ginklų (juk kunigaikščiai labai mėgo medžioti!). Tiems klausimams buvom pasitelkę ir ekspertų, specialistų, gerai išmanančių senovės ginklus: toks, paėmęs, tarkim, alebardą, bemat pasakys, kurios valstybės, kur buvo naudota – viską iki panagių... Interjero ir ekspozicijų komisijai svarbu bendrauti su aukšto lygio specialistais, kad nebūtų ,,prašauta pro šalį" perkant, užsakant vieną ar kitą dirbinį, nes viskas kainuoja, nes gali pasitaikyti ir padirbinių, imitacijų, ne originalų. ,,Grūdus nuo kukalių" tegali atskirti geri specialistai. Jei neatsirasdavo Lietuvoje patikimų žinovų, reikėjo jų ieškoti užsienyje. Tuo keliu eina ir visos kitos valstybės, atstatančios savo valdovų reprezentacinius rūmus. Kito kelio nėra.

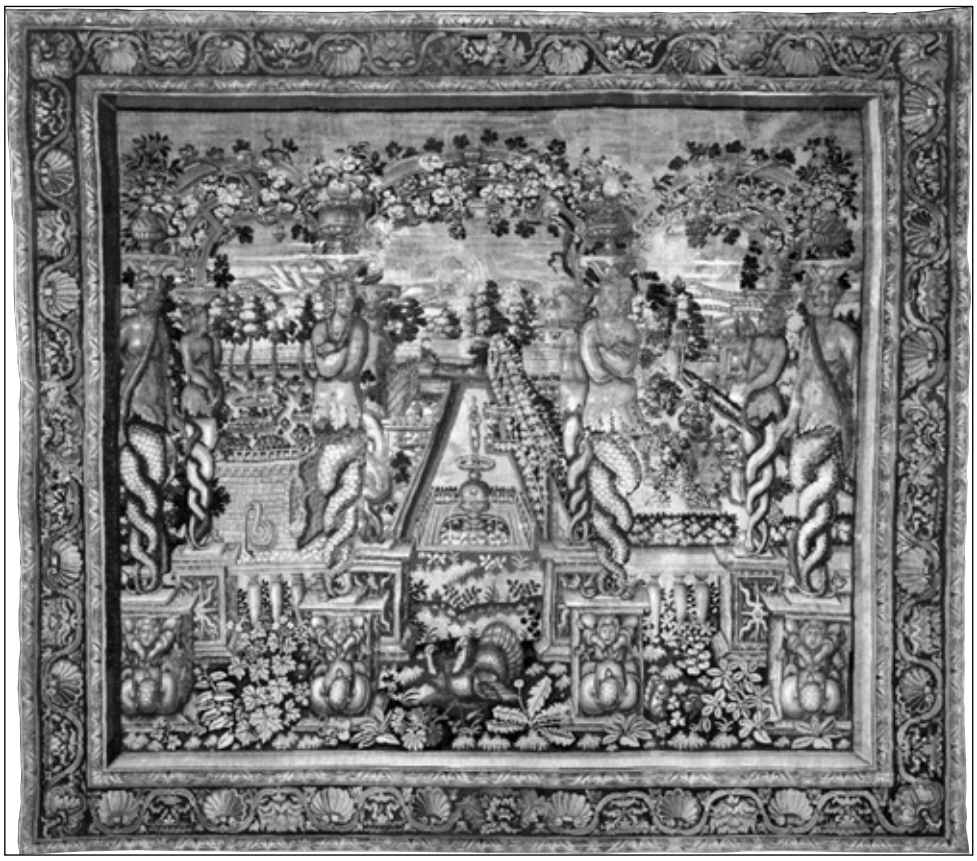
Lionello Spada (1576–1622). ,,Ludovisi koncertas". Italija, XVII a. pr. Antano Lukšėno nuotrauka.

Taurė su Lenkijos karaliaus, Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Saksonijos elektoriaus Augusto Stipriojo monograma bei Abiejų Tautų Respublikos herbu. Saksonija, 1698 m. Antano Lukšėno nuotrauka.

O ir pats buvusių visai sugriautų rūmų atkūrimas, taip pat, beje, ne mūsų išradimas... Šiuo metu, kaip visi, gyvename ekonominį sunkmetį: eksponatų kaupimui pinigų nebeskiriama. Bet, manau, ateis laikai, kai valstybė, būsimos valdžios, kultūrininkai, mokslininkai grįš prie tų darbų, ramiai tęs toliau, mes tik pradėjom, šiek tiek skubėjom, nes buvo numatyta šių metų Liepos šeštąją, Lietuvos vardo tūkstantmečiui, atverti visuomenei Valdovų rūmus, bet dėl lėšų stokos darbai nebus baigti, dar daug reikia padaryti, kol galėsim įnešti eksponatus. Kai rūmai bus galutinai atkurti, tikiu, jūs pamatysit, kad sukauptos vertybės ten jausis kaip namie...

Šiam pokalbiui su Jumis, tiesą sakant, paskatino dažnai girdėti per radiją, televiziją to Budrio vanojimai: vėl jis ne tą nupirko, vėl jis ne iš ten, ne taip nupirko, vėl jis už niekalą brangiai sumokėjo... Kokios ten menotyrininkės vis talžo Jus... Ar, kaip sakoma, pripažįstat bent dalį savo kaltės? Net keista, kaip Jūs dar ištveriat vaikščiojimą šia žeme...

Gobelenas „Sodas su pergola“. XVII a. pirmoji pusė. Flandrija, Briuselis.
Antano Lukšėno nuotrauka.

tik pakalbėti ir išsiskirstyti. Ieškoti reikia, ieškoti. Reikia labai atsidėti, ir tada neįveikiami dalykai pasidaro įveikiami. Net ir XVI amžiaus mums labai tinkančių daiktų galima surasti antikvariniuse salonuose. Jei randi nerestauruotą, nusipirkti gali dvigubai pigiau, gerų restauratorių mes ir patys turim... Taigi tikslas – už minimalią kainą nupirkti tikrą, vertingą daiktą, kuris mūsų istorijai bus svarbus, kai pateks į Valdovų rūmus.

Kaipgi tokį gali gauti, jei valstybės viską suregistravusios, saugo?

Ne viską valstybė žino, ką savininkas turi. Be to, prancūzai mažiau riboja, jie pakankamai visko turi. Tarkim, atsivežėm iš ten XVI a. vidurio (būtent Žygimanto Augusto kunigaikštavimo Vilniuje laikų) kunigaikščio kėdę, krėslą, lyg sostą. Didžiausia retenybė! Tik iš Prancūzijos įmanoma buvo atsivežti. Tokia

Kredensas. XVI a. antroji pusė (apie 1580–1585 m.). Prancūzija.
Antano Lukšėno nuotrauka.

Tai matai: pakalbėti – kiekvienas profesorius. Daug yra specialistų, kurie dailę išmano tik teoriškai, iš literatūros. Vienas dalykas matyti tik iliustracijas, aprašymus, kitas – bendrauti su „gyvu daiktu“. Kritikuotojai nesiaiškina, ar tu gali nupirkti, ką nori. Juk taip nėra ir niekada nebus, nes vertingiausi dalykai seniai išpirkti. Meno istorikų aprašytieji šedevrai seniai po keliom spynom. Iš muziejų nieko nenupirksi. Be to, net ir privatininkai valstybės paminklosaugininkų saugomų kūrinių negali į užsienį parduoti net už didžiausius milijonus. Tarkim, iš Italijos nieko neatsiveši. Taigi pasirinkimo amplitudė labai menka. Net ir iš to, ką teisėtai galėtum įsigyti, dar turi rinktis, kas tiks konkrečiai salei. Reikia atsižvelgti ir į daikto paskirtį, konkretų interjerą, aplinką. Juk negalima vertingo daikto bet kur, bet kaip numesti. Interjero turinį iš anksto esame aptarę, nustatę, pirkimo principai komisijos taip pat patvirtinti. Yra sąlygos – štai sukis, žmogau. Be to, ne vienas Budrys atrenka, yra menotyrininkų, konsultantų, tyrinėtojų, ekspertų komisija, o Budrys tik jos pirmininkas, visų botagų kirčiai atitenka pirmiausia jam. Neabejoju, kad komisija, ekspertai – profesionalai, iš visų galimų pirkinių pasirinko geriausius. Po dvidešimties metų nė to negausi: istorinės vertybės ne bulvės, naujos neauga, jų tik mažėja, o kaina didėja. Jei pavyko kurios nors epochos tikrą, autentišką kūrinį nusipirkti – lobį gavai. Svarbiausia dirbti, ne

Anot pasakėčios, kaip tas malūnininkas su sūnum ant asiliuko besėstų, vis tiek visiems niekaip neįtiks. Dirbk sąžiningai savo darbą, o istorija, laikas, kaip sakoma, įvertins.

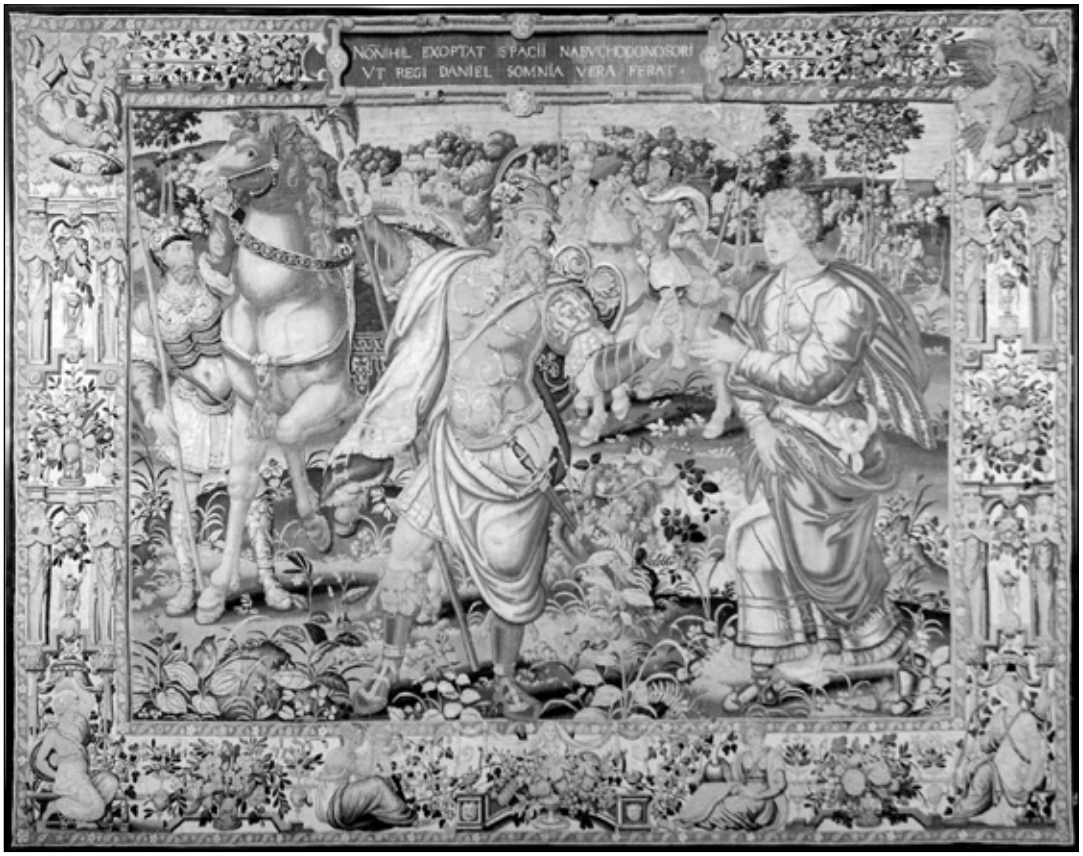
Noriu užsiminti ir apie vieną mįslę – Arsenalo sumanymo, statybos, paskirties. Beje, ar tai Valdovų rūmų dalis, ar – pilies?

Dabartinis Taikomosios dailės muziejus – Valdovų rūmų, ne pilies, dalis. Statė Žygimantas Augustas, bet iki šiol nelabai aišku – kokiu tikslu. Šio kunigaikščio prabangūs rinkiniai buvo laikomi Aukštutinėje pilyje, bet ten nepatogu pasiekti, todėl daugelyje vietų išmėtytam valstybės archyvui, taip pat meno rinkinių eksponavimui, matyt, buvo sumanyta pastatyti rūmus čia pat, kalno papėdėje. Bet karas su Maskva privertė keisti paskirtį, reikėjo ruoštis mūšiams, reikėjo ginklų saugyklos... Įvairių esama hipotezių: ginklų arsenalas ten tikrai buvo, bet pirminis statybų sumanymas neaiškus. Tai labai

Vaza. Italija, XVII a. Antano Lukšėno nuotrauka.

Gobelenas „Danielius sutinka Ariochą“. Flandrija, Briuselis. XVI a. vidurys (apie 1550–1560). Vytauto Abramausko nuotrauka.

įsigyta vertybė savaime tampa valstybės turtu, už kurį net ir pinigus su kaupu visada galima atgauti. Juk tai ne saliuto pašvytavimas už du milijonus. Gyvename demokratinėje valstybėje: nuomonių, pažiūrų, požiūrio, vertinimų laisvė! Rusai turi gerą posakį: komu nravitsa pop, komu papadja, a komu i popina dočka! (Kam patinka popas, kam popienė, o kam ir popo duktė!). Kas sukaupta Valdovų rūmų interjerams – tikrai ne vieno žmogaus vertinimu ar sprendimu, o komisijos balsų dauguma (vienas kitas gali būti „susilaikęs“, bet jei bent vienas – prieš, neperkama). Taigi reikia sąžiningai dirbti savo darbą, o nuomonės – tegul būna.

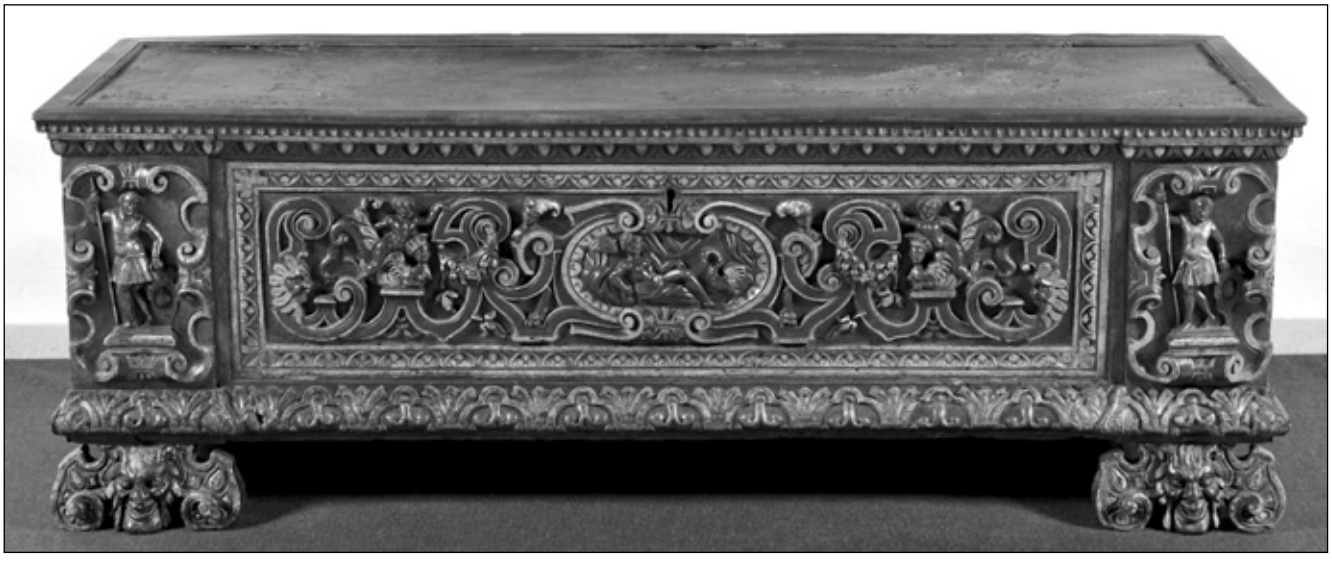
„rūmiškas“ pastatas, nepanašus į sandėlį, Rūmų ansamblio dalis. Mes jį atstatėm kaip muziejinę patalpą. Buvo labai suniokotas, daug kas baisėjosi, kad atstatinėjamas. Dabar, kai auga Valdovų rūmai, akivaizdu, – darosi ansamblis. Jei būtų atkurti ir Radvilų rūmai, vidaus kareivinės, būtų pilnas Pilies ir Rūmų ansamblis! Bet tai ateities darbai. Arsenalo atstatymą aš vertinu kaip Valdovų rūmų atstatymo pradžią. Prie Pilies kalno iki šiol tebūtų sandėlys, garažas... O Valdovų rūmų vietoje būtų tik kiaura burna, dabar ji jau gali šypsotis...

Gražiai Jūs ištariate. Gera girdėti. Bet Valdovų rūmų atstatymo oponentai dar užsimena, kad tai buvo nutautėjusios Lietuvos židinys, polonizacijos centras...

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, žinom, buvo daugiatautė valstybė, pakanti įvairioms konfesijoms, religijoms. Mūsų kultūros dalis liko ir Ukrainoje, ir Baltarusijoje, ir Lenkijoje. Nuo XIII amžiaus tai buvo nepaneigiamai aukšta kultūra, ką liudija vien pilys, bažnyčios. Istorikai turi daug temų tyrinėti, o mes, kultūrininkai, – paveldą. Tai pagrindas: jei išsaugosim, naudosimės – neliksim kaip tas rūkas Nemuno slėny, neišnyksim, turėsim pagrindą – savitą mūsų kultūrą. Bet jei nesiremsim tuo, gyvensim vien kaip duonos valgytojų, vartotojų bendruomenė, priimsim bet kokią kultūrą už savą – tai ir išgaruosim... Dirbantieji kultūros, paveldo srityje ypač turi rūpintis mūsų protėvių vertybių išsaugojimu, reanimavimu, grąžinimu naudotis visuomenei. Dažnai nesvarbu, kieno rankomis buvo sukurta, svarbiau, kad Lietuvoje buvo naudojamasi, gyvavo, veikė mūsų žmonių sąmonę. Kai pasižiūri į sakralinio meno didžiosios parodos penkių tomų katalogą, – pasirodo, mes turim jau ir gotikos laikų, ir Renesanso išties puikių menininkų, palikusių aukšto meninio lygio šventų dirbinių – monstrancijų,

Niklaus Weckmann. Švč. Mergelės Marijos statula. Vokietija, XVI a. pr.

Kasonė. Šiaurės Italija, XVI a. Vytauto Abramausko nuotraukos.

vimonę, lietuviškumą... Kaipgi į šią „bylą“ įsipins Valdovų rūmai? Ar jie teiks didesnę vertę mūsų etninei kultūrai?

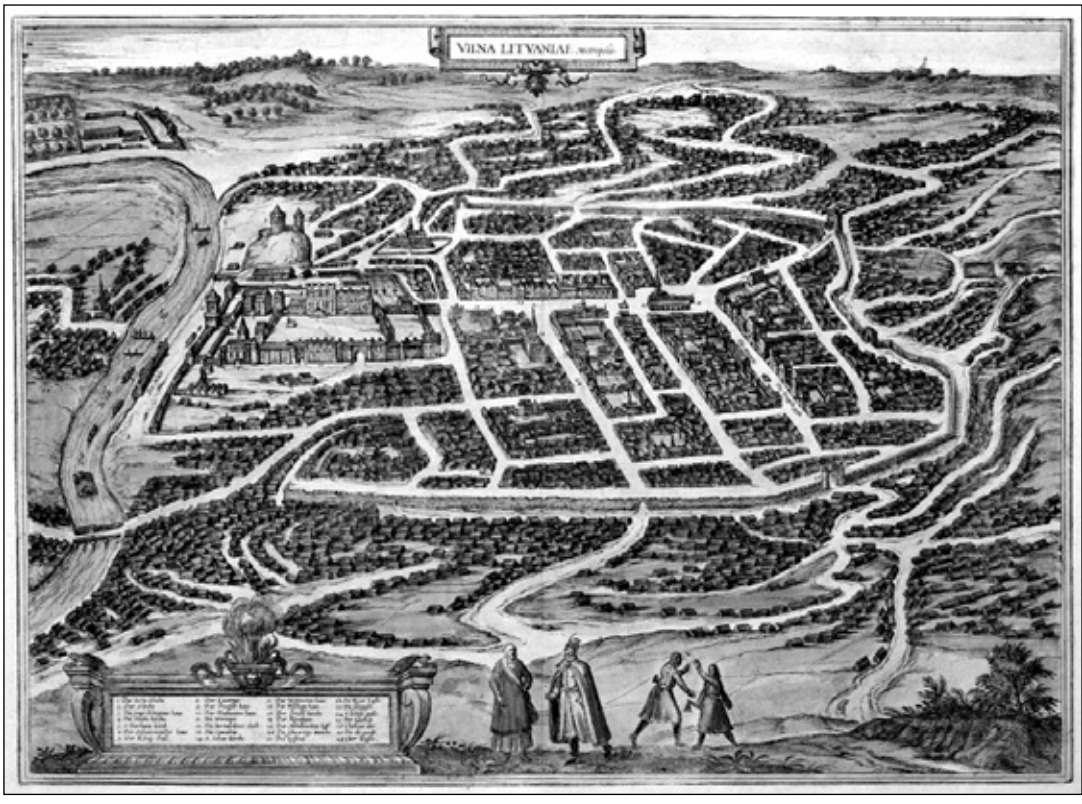
Šneką apie tai reikėtų pradėti pirmiausia nuo savo kalbos tausojimo, pagarbos jai, pastangos išsaugoti. O mūsų dienomis lietuvių estrada tampa beveik angliška, gatvėse užrašai tvinsta nuo nelietuviškumo... Patys savo pagrindų pagrindą paniekinam, atstumiam. Žavimės kiču, atvežtiniais pigiausiais blizgučiais. Pagrindų pagrindas mums išlikti lietuviais – tėvų, senelių papročiai, iš kartos į kartą išsaugota jų kultūra – visas paveldas. Tad mūsų didžiausias rūpestis – kaip jį išsaugot, kaip sunaikintą atkurti. Rūmai, minėjau, bus reikšmingi ir edukacine prasme: juk didelis skirtumas, ar mokiniams apie Lietuvą pasakoji kosmopolitinės architektūros stikliniame bloke, ar atkurtuose Valdovų rūmuose, kur sukaupta turtinga originali istorinė medžiaga, susijusi su mūsų valstybingumu, kultūra. Deja, tuo požiūriu atsiliekame nuo Vakarų šalių. Ten panašūs rūmai seniai atkurti ar atstatyti, ar sveiki išlikę tebestovi. Mūsų gi ir pati muziejininkystė – iš esmės tik nuo XX a. Atsiliekam, bet mūsų uždavinys – visomis

Kardas. Vokietija, XVI a. Vytauto Abramausko nuotrauka.

Vilniaus vaizdas iš Georgo Brauno (1541–1622) knygos „Civiles Orbis Terrarum“. Raižytojas Fransas Hogenbergas (apie 1535–1590). Kelnas, 1581.

krucifiksų. Išlikusi Ramygalos pirmos bažnyčios monstrancija: kiek žmonių kartų ją matė, pamaldžiai žiūrėjo, gėrėjosi... Ilgus amžius tai buvo vienintelis aukšto meno kūrinys, kuriuo galėjo grožėtis ir baudžiauninkai. Bažnytinis menas buvo prieinamas visiems. Laimė, kad jis daug geriau išsaugotas nei dvarų kultūra, kuri dabar galėtų būti didelis mūsų turtas, o beveik nieko neliko. Jau vien tai yra pakankamas pagrindas ir būtinybė atstatyti, atkurti Valdovų rūmus – neatskiriamą mūsų paveldo visumos dalį.

Gal aš ir nuodėmingas, bet nuolat turiu omenyje mūsų, sakau, prarandamą tautinę sa-

išgalėmis kaupti paveldą, ne tik saugoti, o padaryti prieinamą visuomenei, kad naudotųsi juo, kad jis keistų, atitinkamai formuotų mus. Būtina pasitelkti komunikacines priemones, internetą: kad patys pažintume save, kas esam, kad pasaulis matytų mus, kas esam. Jei tą padarysim, – gal neišnyksim. O jei pūsim muilo burbulus, nesieksim išliekamosios vertės – nieko ir nepaliksim ateinančioms kartoms. Reikia būtent apie tai galvoti, tada nacionalinis klausimas atkris... Prieš septynetą metų vienam žymiam tekstilės tyrinėtojui iš Liono aiškinau, kad ir mes turim XVI–XVII a. šilko arnotus iš Liono, o jis netikėtai atsiliepė, kad jų visa Europa turi, ir paklausė, kodėl mes nesidžiaugiam liaudies meno vėliavomis, dievukų graviūromis, kokių niekas neturi... Nes būtent tai esanti didžiausia mūsų vertybė, bet niekam nerodom, patys savęs nemokam vertinti...

Jūs taip įstabiai atkakliai šnekate vis apie muziejines ir muziejines vertybes...

Jei būčiau daržininkas, šnekėčiau apie arbūzus, pomidorus... Bet mane, Taikomosios mokyklos penktakursį, muziejaus direktorius P. Gudynas pakvietė laikinai padirbėti muziejuje, ir nebeišėjau iš jo – visus penkiasdešimt metų...

Kaip tad atsidūrėte ir prie Valdovų rūmų atstatymo?

Interjerų kūrimo srity turiu nemenką patirtį (Verkių, Prezidentūros rūmus atstatant, Renavo dvare...), tad man buvo patikėta sukurti Valdovų rūmų interjerų sampratą. Subūrėme specialistų grupę, stažavomės kelerius metus Vavelyje, Drezdene, nes Valdovų rūmai – kas kita nei muziejus, turi daug savitumo: „Jūs nubausti masiniam lankymui", – teigė mums Drezdene. Privalu esą tenkinti visus, visų interesus, tam būtina iš anksto ruoštis. Taigi 8–10 žmonių, istorikų, architektų, menotyrininkų, jau dabar dirba labai rimtai, kad tie rūmai veiktų. Nuo Naujųjų metų Valdovų rūmai – atskira nacionalinė įstaiga su savo statutu, sąmata, direktoriumi, grupių vadovais, su konservavimo skyriumi, su inžinieriais, dirbančiais prie statybų... Interjerų ir ekspozicijų komisijos uždavinys buvo toks – padėti šiai institucijai susiformuoti. Tai ir padaryta. Dabar turim ir dar vieną darbų džiaugsmą – Dvidešimtojo amžiaus nacionalinę galeriją įsteigti. Birželio dvidešimtą dieną – atidarymas. Tai nėra paprasta: po penkerių metų paruošiamojo „juodo darbo" gimsta nauja institucija. Iki šiol neturėjome kur eksponuoti XX amžiaus Lietuvos meno kūrinių, dabar ta spraga bus užtaisyta...

Noriu užbaigti šį ilgą pokalbį tradiciniu trafaretiniu žurnalistiniu klausimu: kokį savo nuveiktą darbą labiausiai gal vertinat, didžiuojatės, kuris iš jų Jums teikė ir didžiausią „dvasinę naudą", džiaugsmą, pasitenkinimą?

Konkretaus darbo negaliu įvardyti, nes, kai padarai, puoli prie kito. Mykolas Žilinskas, didysis kolekcininkas, statęs Kauno galeriją, kai jam pasigyriau esą surengėm parodą, man ir sako: „Žinai, Budry, – padarei – užmiršk". Taip ir gyvenu. Dabar svarbiausia – ką gera galima padaryti nuolatinio finansinio apribojimo sąlygomis, kaip išvirti sriubą iš kirvio... Šiuo metu – kad Dainų šventės dienomis būtų surengta didžiulė liaudies meno paroda, imtų veikti tarptautinės parodos, viena iš jų skirta M. K. Čiurlioniui ir jo amžininkams „Garsas ir spalva". Kita paroda europinio lygio – „Šaltojo karo metų modernizavimas, menas ir dizainas suskilusiame pasaulyje: 1945–1975": kas buvo abipus geležinės uždangos visoje Europoje. Sąlygas tokioms tarptautinėms parodoms jau turime...

Kompiuteryje rašoma, kad esate parengęs per tūkstantį parodų...

Neskaičiuoju. Parodą surengti – juokas, ją dar reikia „aprūpinti gyvenimu". Smuiką galima pagaminti, bet reikia, kad jis grotų...

Ko Jūs tikėjotės, vis gal tikitės iš tos Dievo dovanos – gyvenimo?

Pragyvenai dieną – ir džiaukis. Žvirblis parke laksto: nei namų, nei krautuvių, o čiulba, klausyk! Džiaugiasi: gyvenimas! Aš irgi džiaugiuosi. Džiaugiuosi!

Vilnius, 2009 m. birželis.

Redeeming the Past

Liudvikas GIEDRAITIS talks to the Head of the Lithuanian Art Museum Romualdas BUDRYS about the reconstruction of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania. The Palace of the Grand Dukes of Lithuania was built as early as the second half of the 13th century. It underwent numerous reconstructions. The Lithuanian Polish king Sigismund the Old built a Renaissance style palace. The remains of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania was finally destroyed at the end of the 18th century, when, after the division of the State of the Two Nations (the joint Lithuanian and Polish state) the territory of the Grand duchy of Lithuanian was passed on to Tsarist Russia. Despite Russia's vehement efforts to obliterate symbols of Lithuanian statehood, enough data on the ruined palace survived in order to reconstruct it using examples of other European states. Romualdas Budrys was charged by the state to develop and implement the concept of the palace interiors. Interlocutors discuss this process. Budrys is proud of the reconstruction of the interiors and the acquisition of the objects that belong there.

Indigo lietuviai

Atkurtas I–XVI a. lietuvių genties archeologinis istorinis kostiumas

Lietuvos tūkstantmečio dainų šventės „Amžių sutartinė“ programoje buvo pristatytas ir Lietuvos liaudies kultūros centro remiamas viešosios įstaigos „Vita antiqua“ projektas „I–XVI a. archeologinio kostiumo atkūrimas“ (finansavo Lietuvos kultūros ministerija ir Kultūros rėmimo fondas). Jo pagrindinės autorės – viešosios įstaigos „Vita antiqua“ direktorė archeologė dr. Daiva Steponavičienė, Lietuvos liaudies kultūros centro Tautodailės poskyrio vyriausioji specialistė Danutė Keturakienė. Likus porai savaičių iki šios, pagal archeologų tyrinėjimus ir ikonografinę medžiagą sukurtos, kolekcijos viešo pristatymo visuomenei su Daiva STEPONAVIČIENE ir Danute KETURAKIENE kalbėjosi Juozas ŠORYS.

Kaip pradėjote domėtis istorija, archeologija, taip pat ir muzika, folkloru, tradicine ir archeologine tekstile, įvairių amžių žmonių našysta, daugiausia išeiginiais rūbais, paradoksas, jų skiautėmis, randamomis įvairių laikotarpių baltų genčių kapinynuose? Ar tą lyg ir natūraliai susiformavusį domėjimosi kompleksą į gumulą „sulipdė“ tik tai, kad gimėte laiku ir tinkamoje vietoje bei tam palankioje profesinėje terpėje?

Daiva STEPONAVIČIENĖ. Prie archeologijos priartėjau, kai man buvo septyneri metai. Tada pirmąkart su tėvu [Vytautu Urbanavičiumi, archeologu, habil. dr., pilių tyrimo centro „Lietuvos pilys“ mokslinių programų vadovu – J. Š.] buvome archeologinėje ekspedicijoje Piktagalyje. Jis daugybę metų kasinėjo senkapius – pagrindinė jo tema buvo perėjimas iš senųjų baltiškų tikėjimų į krikščionybę XIII–XVII a., senojo tikėjimo reliktų fiksavimas, bandymai suvokti jų paskirtį ir apskritai tuometinių žmonių vaizdinius, dvasinę kultūrą. O liaudies dainas pradėjau dainuoti, kai man buvo apie keturiolika metų, ir gana ilgokai man atrodė, kad archeologiniai ir dvasiniai tyrinėjimai neturi nieko bendra. Tiesiog ir viena, ir kita buvo įdomu. Vėliau, dalyvaudama keliuose folkloro ansambliuose, per daugybę metų išsiugdžiau poreikį išgryninti atlikimo ir tam tikros sceninės išvaizdos dermę. Tai buvo tarsi iššūkis nusistovėjusiam rėksmingo dainavimo stereotipui. Mano supratimu, žmonės visada dainavo savo balsais, nieko nemėgdžiojo, nesistengė dainų performuoti ir perforsuoti. Jei Dievulis ar gamta (kam kaip patogiau) davė sopraną, tai ir dainuok aukštu skaidriu balsu, o jei esi altas – gal stebinsi žemų tonų sodrumu, gražiais obertonais. Aš visada norėjau būti altas – mano kumyrė buvo Veronika Povilionienė, bandžiau ją mėgdžioti, kol galiausiai supratau, kad aš esu aš ir kad reikia dainuoti taip, kaip man natūraliausiai išeina, kaip man gražu ir patogu.

O su archeologija buvo kitaip – kasinėji, o iš galvos vis neišeina dainos. Pastebėjau keistą reiškinį, nežinau, ar kam su juo teko susidurti – važiuoji per Lietuvą, ir, kai pervažiuoji tam tikras žemių ribas, tarkim, iš Suvalkijos į Žemaitiją, galvoje ar širdyje sukyla to krašto dainos. Daug ir įvairių jų moku... Pavyzdžiui, sutartinės Aukštaitijoje, be galo gražūs dainų tęsimai Žemaitijoje. Dėl ko tai iškyla iš atminties? Besėdint gilioje perkasoje, duobėje, pavyzdžiui, Vilniaus Žemutinėje pilyje (dešimt metų ten kasinėjau), apčiuopiamas kultūrinis klodas man asocijuodavosi su tam tikra muzika. Aš ėjau tarsi dviem pažinimo keliais: tyrinėdama materialiąją kultūrą archeologijos priemonėmis ir dainuodama, pajusdama dvasinę kultūrą. Tai siejosi su konkrečiais žmonėmis, konkrečia karta, kuri gyveno vienu ar kitu laiku, ir iš mažų šios patirties gabaliukų ėmiau lipdyti lyg mozaiką – kaip atrodė, koks buvo viduramžių žmogus? Ką tada jis jautė, jei dainavo tokias dainas? Kodėl naudojosi tokia simbolika? Kodėl tuo, o ne kitkuo vilkėjo? Kodėl skirtingose vietose, skirtingu laiku papuošalai ir jų „pranešimai“ buvo skirtingų pavidalų? Po truputėlį mintys lipdosi, niekas nieko tau įsakmiai nepadiktuos, neatsisėsi ir nesugalvosi – šiandien aš kursiu kostiumą! Poreikis ateina spontaniškai, kaip sąmoningai nesuvoktas, neužprogramuotas procesas. Iš pat pradžių netgi be jokių perspektyvų – pavyzdžiui, pirmieji rūbai buvo archeologinio kostiumo pagrindu sukurti „Sedulos“ ansamblio sceniniai apdarai.

I–IV a. archeologinis kostiumas (Žygimantas Liausa).
Mato Baniūno nuotrauka.

Vėliau Jūsų vadovaujami „Sedulos“ projektai, skirti susikurti savitą ir jums priimtiną sceninį „atrodymo“ variantą, transformavosi į viešosios įstaigos „Vita antiqua“ projektinę ir kitokią veiklą. Internetinėje svetainėje rašote, kad užsiimate istorinėmis rekonstrukcijomis ir turite tikslą „tyrinėti, pažinti, saugoti senovės liekanas – (prieš) istorinį kultūros paveldą, jį atkurti – prikelti iš užmaršties naujam gyvenimui, jo pagrindu kurti naujas, šiuolaikines meno ir muzikos formas“; atliekate mokslinius tyrimus, atkuriate materialinį, dvasinį ir kulinarinį paveldą, organizuojate mokslines konferencijas ir kt. renginius, leidžiate spaudinius ir CD. Tai kas dabar šiame ūke yra višta ir kas kiaušinis?

„Sedula“ ir minėtoji viešoji įstaiga veikia atskirai, užsiima skirtingais dalykais. Ansamblis iki šiol nėra įformintas kaip juridinis vienetas – tai vienminčių bendraamžių žmonių grupelė, kuri daro bendrus darbus ar projektus. O „Vita antiqua“ padeda gauti valstybinį finansavimą ar „grantus“ projektams atlikti.

Kada visa apimtimi susidūrėte su archeologinių kostiumų rekonstrukcija?

Kuriant „Sedulos“ archeologinius kostiumus nemažai pasitarnavo mano profesija. Žinau, ką ir iš ko darau – galiu tai pagrįsti, galiu net atvirai pasakyti, kas buvo padaryta ne taip, kaip reikėtų. Daug ko nesumelavom, bet kai ką pritaikėm šiuolaikiniams poreikiams ar scenai. „Trigrašį“ įkišam į muziką – surandam kitokius sąskambius, mūsų išvaizda irgi yra tam tikra kūryba, nors ir autentiškų dalykų pagrindu. Ir su dainom panašiai – nesakom, kad autentiškai dainuojam, aš tiesiog sakau – mes tą programą sukūrėm šitaip, o šitą – taip. Sakau atvirai, nors daugelis to vengia.

Ar „Sedulos“ kostiumų rekonstrukcija tuo metu buvo visiškai novatoriškas ir pionieriškas veiksmas?

Ne visai pionieriškas, nes jau Vilniaus ansamblis „Kūlgrinda“ buvo pasidaręs papuošalus – jie daugiausia propaguoja vikingų laikotarpį, IX–XII a. Mes rėmėmės kitu nei „Kūlgrinda“ laikotarpiu. Jie rėmėsi, sakykim, į aukso amžių, buvusį iki valstybės susikūrimo, o mes – jau į valstybės gyvavimo laikotarpį ir į tai, kas liko, kaip sakiau, iš kartu su tėvu kasinėtų XIII–XVII a. senkapių, kurių informacija, matyt, įsisėdo giliai. Norėjosi saulučių, svastikų ir kitų gražių dalykų. Juk lietuviai visada melagiai – pasakysiu gal ir šventvagiškai, kad, pagal senkapių materialinės kultūros duomenis, lietuviškoji krikščionybė yra pagonybės atmaina. Todėl, kad visur tas pats: kalendorius tas pats, tik kitais vardais pavadintas, šventovės tos pačios, tik kitoks pastatas stovi, apeigos beveik tos pačios (iki galo jų dar neištyrėme, todėl viso vaizdo nematome, kartais ribos nusitrynusios, sunkiai suvokiamos). Visa tai tiesiog perėjo į kitą kontekstą. Ir tiek žinių – vienas žmogaus pavidalo Dievas. O kas pasakė, kad jis žmogaus pavidalo? Ar jis vyras, ar moteris – juk abu žmonės? Žodžiu, mane labiausiai žavėjo tas perėjimo iš vienos kultūros į kitą neapibrėžtumas. Be to, buvo įdomu, kad XV a. Lietuva (suvoktina jau kaip dabartinė valstybė) papuošalų formų požiūriu pradėjo vienodėti. Tada atsirado daug glaudesni ryšiai tarp regionų, gentys per karus su kryžiuočiais ir kalavijuočiais išnyko, daugybė žmonių požymių susiniveliavo, kažkas iš pastoviųjų

gyventojų pasitraukė ar susijungė su kitomis grupėmis, asimiliavosi – atsirado Lietuvos kaip vientisos žemės ir valstybės vienovė, tad ir mums, „Sedulos“ ansambliui, buvo paranku susivienodinti. Išoriškai nenorėjome viena kitos užgožti, tiesiog norėjome būti panašios. Tiesa, dabar anuos kostiumus perdarėm, išryškėjo kitas jo siluetas (atsirado naujų duomenų, ir mes jį patobulinom).

O kodėl norėjote suvienodėti, o ne išryškinti kiekvienos ansamblietės prigimtį, etninę priklausomybę, kitoniškumą, savitumą? Kuo jums vienodėti priimtiniau – nenorite išsiskirti iš unifikuotos rūbų uniformos? Juk, pavyzdžiui, suvažiavėliai iš visur – didmiesčių folkloro ansamblių žmonės – rengiasi savosios kilties regiono kostiumais.

Maža duomenų apie buvusius kostiumus, daugiau žinių sukaupta tik apie papuošalus. Koncertuodamos kaip ansamblis esame lyg už tam tikros ribos – publika vienoje pusėje, o mes kitoje. Mus mato, bet kokias? Turi būti mūsų atliekamos muzikos ir aprangos dermė. O šiaip kiekvienos ansamblio narės kostiumo detalės skirtingos, taip pat ir papuošalai (skiriasi apkaliukai, puošybiniai elementai – kiekviena turim savo komplektą, savo spalvą, net ir batai, nors ir „nuo vieno kurpaliaus“, skiriasi dekoru, varijuoja ir galvos danga). Mes ir panašios, ir skirtingos; taip rengiamės, jog būtų aišku, kad esam būtent „Sedulos“ kolektyvo narės. Tų laikų visuomenėje suprantamas buvo noras jungtis į bendruomenes – cechus, gildijas. Jos turėjo savo regalijas, spalvas, apsiaustus, vėliavas – tai, kas vienydavo ir išskirdavo iš minios. Ir mes panašiai to norim.

Lietuvos tūkstantmečio dainų šventės metu pamatėme Kultūros ministerijos ir Kultūros rėmimo fondo finansuojamą projektą „I–XVI a. archeologinio kostiumo atkūrimas“, kurio nebūtų atsiradę be ankstesnio Jūsų įdirbio. Kaip kilo šio projekto sumanymas?

Kai sukūrėm pirmuosius „Sedulos“ kostiumus, ėmė skambinti vyrai, besiburiantys į baltų karių klubus. Jie ateidavo konsultuotis ir klausdavo, kodėl sukūrėm tik moteriškus kostiumus. Sakėme, kad vyrus tiesiog pamiršom, nes kitoks buvo sumanymas. Norėjom tada sukurti gražius, išraiškingus, kitokius moteriškus kostiumus, nors ir baimės netrūko, nes nežinojau, kaip tai įvertins kolegos archeologai, – juk, būdama profesionalė, esu atsakinga triskart daugiau nei tie, kurie istorinių rūbų „plonybių“ neišmano. Tad knygelėje surašiau viską, ką ir kaip dariau, kuo rėmėmės ir vadovavomės. Neigiamų atsiliepimų nebuvo – galima sakyti, kad išvis nieko nebuvo… Ramybė! Maniau, kad tai tyla prieš audrą, bet po kurio laiko mus ėmė kviestis parodyti ir pakomentuoti kolekciją. Žodžiu, priprato, suprato ir įvertino.

V–VIII a. archeologinis kostiumas (Julija Šatkauskaitė). Mato Baniūno nuotrauka.

Mano kolegė Saulė Urbanavičienė jau buvo apgynusi disertaciją apie kaimiečių drabužius ir papuošalus – kalbėdama kaip tik apie vėlyvąjį laikotarpį, apie vadinamąją viduramžių archeologiją (tai apima XIV-XVII a., nors kaip tik šiame tarpsnyje visai nesuvokiama vien viduramžių sąvoka, nes viduramžiai buvo iki XV a. pabaigos, paskui jau – Renesansas ir barokas). Kasinėdama Žemutinėje pilyje ėmiau nagrinėti ikonografinius šaltinius – rašiau disertaciją apie valdovo aplinkos prabangą, apie to laikotarpio madas, rūbų nešioseną, su tuo

V–VIII a. archeologinis kostiumas (Julius Švagždys). Mato Baniūno nuotrauka.

susijusius įpročius iki XVI a. Mintys apie senuosius kostiumus ėmė dėliotis lyg į stalčiukus – su ta idėja vaikščiojau kelerius metus. Ji subrendo... Senuosius kostiumus tyrinėti ir pristatyti galima dviem aspektais: chronologiniu, kai nagrinėji tam tikrą laikotarpį, kiek įmanoma daugiau surenki archeologinės medžiagos iš plataus arealo; antrasis – teritorinis, kai apsiriboji viena teritorija ar etnine žeme, ar genties arealu. Tuo apsiribojus vėlgi „eini“ per istorinius laikotarpius. Galima būtų imti, pavyzdžiui, visas baltų gentis, gyvenusias dabartinėje Lietuvos teritorijoje, kai po romėniškojo ir tautų kraustymosi laikotarpių, nuo V–VI a. jau galima kalbėti apie aiškesnius gentinius požymius. Šiaip priimta istorinius archeologinius laikotarpius skirstyti taip: I–IV a. (romėniškasis), V–VIII a. (tautų kraustymosi), IX–XII (vikinginis); kažkodėl XIII a. iš šios chronologijos rikuotės visada iškrisdavo (sovietmečiu todėl, kad tada Lietuva kūrėsi kaip valstybė – tai reikėjo „nukirsti“), toliau – XIV–XVI a.

Galvodama apie šį projektą, visur apvaikščiojau, bandžiau prasimušti prie jo finansavimo. Į mane garbiose institucijose žiūrėjo kaip į trenktą, nes manyta, kad tai neįmanoma, nėra duomenų, be to, klausta ir to, ką gali padaryti viena archeologė... Galiausiai kažkaip pakliuvau į Lietuvos liaudies kultūros centrą ir užsiminiau apie projekto galimybę. Susitarėm, manimi patikėjo, juk medžiagą jam jau anksčiau buvau susirinkusi.

Manau, „suveikė“ ir būtent Lietuvos tūkstantmečio dainų šventės faktorius, ir Lietuvos liaudies kultūros centro „pribrendusi“ pozicija?

Aišku, suveikė, bet ir sukėlė sunkumų, nes projekto realizavimo laikas buvo labai trumpas – apie metus. Sunkiausia – per tokį trumpą pasirengimo laiką parodyti šešių archeologinių laikotarpių moterų ir vyrų kostiumų skirtumus (vėlyvąjį tarpsnį išskyriau į tris archeologinius laikotarpius). Be I–IV, V–VIII, IX–XII a. kostiumų, vėlyvuosius amžius susmulkinau į tris etapus – XIII–XIV, XV, XVI a. Taip elgiausi, nes pagal šiuos istorinius laikotarpius ir ikonografijoje skiriasi rūbų siluetai, ir rašytiniai šaltiniai pateikia kai kurių naujų duomenų, ypač remiantis palyginamąja Europos šalių medžiaga. Šis projektas skirtas išskirtinai lietuvių genčiai, kurios branduolys buvo įsikūręs trijų sostinių – Kernavės, Trakų, Vilniaus – areale, iš kurio galiausiai imta kurti valstybė, bandytos vienyti baltų gentys.

Suprantu, kad rengiant projektus parankiausia turimą medžiagą susiaurinti ir schematizuoti, nes tada daug kas aiškiau matyti, nors būtų gal istoriškai teisingiau minint Lietuvos kaip būsimos valstybės (o ne vien tuo metu tik vienos iš genčių) paminėjimo metus neužmiršti visos baltų civilizacijos, lietuvių nacijos formavimosi sudėtinių dalių ir jos kraujo upių – genčių. Ne tik kuršių, žemaičių, bet ir sėlių, žiemgalių ir kt.

Tokią idėją realizuoti pirmiausia būtų trukdę riboti pinigai ir trumpas laikas iki šventės. Šiai šventei tokių didelės apimties rekonstrukcinių kostiumo darbų atlikti tiesiog nebuvo laiko. Rašant projektą tiesiog reikėjo apsispręsti – ar imti ikivalstybinį laikotarpį (iki XIII a.) ir „eiti“ per 9 žemes arba arealus, ar rinktis vienos, valstybės raidai labai svarbios, „titulinės“ genties medžiagą.

Bet ar duomenų pažinimo lygis ir realizuotojų jėgos, esant kultūros pinigų seikėtojų valiai, leistų tai profesionaliai ir informatyviai atlikti?

„Pereiti“ per gentis, per jų archeologinius kostiumus ir papuošalus, dėvėsenos būdus būtų įmanoma be didesnio vargo. Netgi būtų lengviau (nors kitos darbų apimtys) nei rekonstruoti lietuvių žemės, kuri yra labai mažai tyrinėta, kostiumus. Joje aptinkama mažiausiai metalinių papuošalų, vadinasi, dominavo tekstilė, nors, kokia ji buvo, galime atspėti tik iš mažų audinių gabaliukų ir remdamiesi europinėmis analogijomis, nes visur buvo panašūs audiniai, kirpimai, siluetai, spalvos. Visa tai „sumetėme į krūvą“ ir sukūrėme kostiumų raidą nusakančią kolekciją. Padėjo kolegos, kurie kiekvienas iš savo varpinės žvelgdami po gabaliuką rinko medžiagą, padėjo konsultuodami. O mano kūrėjai bendraautoriai buvo dailininkės dizainerės Danutė Keturakienė, Ramutė Baltrūnienė, Dalia Grigonienė, kostiumų konstruktorė modeliuotoja Rūta Kučinskienė, apavo konstruktorė modeliuotoja Virginija Gagiškytė, juvelyrė, senovinių technologijų specialistė Vaida Druskytė, juvelyras Kazimieras Barišauskas, Evaldas Babenskas, kalvis, senovinės metalurgijos specialistas Maksimas Mickevičius. Konsultantai – archeologinės tekstilės tyrėja dr. Elvyra Pečeliūnaitė-Bazienė, archeologinių tekstilės radinių tyrėja Virginija Buškevičiūtė, archeologinių odos dirbinių (piniginių) tyrėja Sandra Satkūnaitė, odos (apavo) tyrėjas dr. Arūnas Puškorius, viduramžių archeologinio kostiumo tyrėja dr. Saulė Urbanavičienė, rytų Lietuvos archeologinių paminklų papuošalų tyrėjas Laurynas Kurila, Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus vedėja Eglė Griciuvienė. Įsivaizduoju, kaip jiems turėtų būti įdomu pamatyti, kas iš to liekanų, smulkmenų lipdymo į kostiumų visumą išėjo!

Be tekstilės, kuriami įvairūs kostiumų priedai, be to, ganėtinai svarbūs papuošalai?

Visas komplektas iš esmės yra tekstilė, arba moterų ir vyrų drabužiai iš lino ir vilnos, daug vytinių juostų, kuriomis buvo puošiami ir sutvirtinami audinio kraštai (netgi įaudžiant jas, o ne prisiuvant); yra odos dirbinių, bet, aišku, apsiribojam odiniais batais, diržais, piniginėmis (na, gal dar viena kepurė bei lankininko riešinės). Mūsų laidosena daugiausia yra degintinė (besikaitaliojanti su griautiniais palaidojimais), ir dažnai neaišku, kas buvo sudeginta, kai sudeginus mirusįjį į kapą sudėdavo nedegančius papuošalus ir ginklus. O rūbų nešiosenos iš kapų duomenų neįmanoma atkurti, nors kartais kai kurios užuominos ir „prasistumia“. Bendrą vaizdą sulipdom remdamiesi sąsajomis su europine medžiaga, kas be ko, neišvengiame ir fantazijos, be jos neišsiversi. Niekas neatkreipdavo dėmesio, kad kapuose randami daiktai ir papuošalai buvo funkcionalūs. Tarp jų nė vieno radinio nėra šiaip sau, įdėto bet kaip, tiesiog todėl, kad tai gražu, nebent moterų kaklo vėriniai, kurie buvo dedami į kapą dėl grožio. Kiti turėjo aiškias funkcijas – apyrankės laikė rankoves, antkaklė – išvis daug kam bus sensacija, netikėta – buvo tvirtinama prie apsiausto, tiksliau – apsiaustas prie antkaklės, kad neslystų nuo pečių, – gal kai kas tokio jos pateikimo net nesupras; apgalvis laikė nuometą; antsmilkiniai turėjo prismeigti nuometėlį ar gobtuvą prie juostos, segė – susegti drabužį, juosta arba vytinis diržas – prilaikyti drabužių skvernus; žiedas, ir tas funkcionalus: ir

IX–XII a. archeologinis kostiumas (Linas Steponavičius). Sauliaus Steponavičiaus nuotrauka.

IX–XII a. archeologinis kostiumas (Viktorija Macijauskaitė). Sauliaus Steponavičiaus nuotraukos.

simbolis, ir atpažinimo ženklas (žmogus, turintis žiedą, galėjo perduoti žinią arba ką nors svarbaus patvirtinti, laiduoti. Atneši konkretaus žmogaus žiedą ir pasakai, kad anas pasakė tą ir aną – reiškia, jis taip gali ir ką nors dovanoti, ir perduoti, ir kt.).

Tai baltiškąją tradiciją atspindintys daiktų, dirbinių, papuošalų funkcionalumo pasireiškimai, bet randama ir tokių, kurių, pavyzdžiui, keistose kuršių įkapių vietose randamų įvijų, paskirtis gana miglota, gal apeiginė, ritualinė, simbolinė?

Įvijas mėgo ne tik kuršiai. Ši detalė naudota drabužių kraštams puošti, kaklo vėriniams papildyti, iš jų ir dekoruotų plokštelių verti apgalviai. Jas pamatysite ir mūsų kurtoje lietuvių drabužių kolekcijoje. Apie galimas apeigines įvijų paskirtis niekas nieko konkretaus negali pasakyti. Be įtikinamų, daugybe duomenų pagrįstų tyrimų ir įrodymų, visus mistinius samprotavimus šiuo metu laikau fantazija. Kita vertus, pačių papuošalų ir ginklų ar darbo įrankių, nusagstytų ženklais ir simboliais, dėjimas į kapus taip pat turi neabejotiną ritualinę prasmę.

Ar ir lietuvių genties, tarkim, su kostiumu susijusioje archeologinėje medžiagoje esama sunkiai paaiškinamų dalykų?

Žinoma, visada iškyla dalykų, kurių negali paaiškinti. Kiekvienas daiktas ir savo forma kažką priminė, nes senųjų kultūrų žmonės pagrindinę informaciją gaudavo iš gamtos ir kosmoso. Žmogus tada buvo visumos dalis, dabar, apsistatę betonais, jau kai ko nebesuvokiame.

Todėl ir nuostabu, kad bandome paaiškinti jų pasaulėvaizdį, bet iki galo vis tiek tų laikų žmogaus mąstysenos ir jausenos nesuprasime. Nebeturime buvusios erdvės, buvusios informacijos. Senieji dirbiniai turtingi dangaus kūnų, žemės krypčių, pasaulio dalių, augmenijos, gyvūnijos, metų rato ir kt. simbolių, bet perskaityti juos labai sudėtinga.

Ką tik pas Danutę Keturakienę matėme puikų mėlyno atspalvio rombų formos faktūros audinį. Kiek tai pagrįsta archeologine medžiaga, juk panašių skiaučių rasta nedaug? O identifikacinis kelias daugmaž analogiškas?

Taip, analogiškas, bet, kiek buvo įmanoma, rėmėmės visos Lietuvos tekstilės liekanų radiniais, nes iš lietuvių genties arealo beveik nieko ir nėra, išskyrus vieną kitą pavyzdėlį. Aišku, tai ir Žemutinės pilies radiniai, bet jie vėlyvų laikotarpių, – ankstyviausių duomenų neturime. Vis tiek iš kažkur susigraibai, pasižiūri į Europą – ten panašu, vadinasi, ir čia kaži kuo nesiskyrė. Mes, baltai, gyvenom tarp skandinavų ir slavų. Ir kariavom, ir prekiavom, ir bendravom, ir šeimas kūrėm (beje, kasinėjant kapinynus nemaža aptinkama ir su skandinavais, ir su slavais susijusios medžiagos). To galbūt labai akivaizdžiai ir neeksponuosim, bet visada egzistavo ne tik tarpgentinis, bet ir tarpetninis bendravimas. Pavyzdžiui, XIII–XIV a. rūbų siluetas labai nevienodas: Europoje mėgtas prigludęs siluetas, pabrėžiantis kūno formų grožį, o tuo metu slavai tarsi į maišus suljsdavo, bet, aišku, taip sakydami turime galvoje diduomenės aprangą – ji išlaikė konservatyvumą (kaip, pavyzdžiui, ir bažnyčia rūbų srityje turi nusistatytą drabužių siluetą ir nieko kito jai nejpirši).

XIII–XIV a. archeologinis istorinis kostiumas (Rūta Kučinskienė). Sauliaus Steponavičiaus nuotraukos.

Bet ar nereikėtų pabrėžti to, kas baltams suteikia savitumo, kas juos išskiria iš kitų – ornamentikos, spalvos dermių ir akcentų rinkimosi?

Kai kas išliko, o kai kas ir išnyko. Antai iš mūsų kostiumų beveik visai išnyko mėlyna spalva (tik tam tikrais

XV a. archeologinis istorinis kostiumas (Ramunė Steponavičiūtė). Sauliaus Steponavičiaus nuotrauka.

aspektais nukeliavo į etnografinius regionus – jos yra langeliuose, šiek tiek prijuostėse, bet dažniausia mėlynos spalvos vis tiek prigesintos, neaktyvios. Mūsų projekto apimamais laikais visa Europa buvo mėlyna. Rūbai dažniausiai buvo dažomi mėlžole, natūralūs jų dažikliai nustatyti atlikus archeologinius tekstilės tyrimus. Kita vertus, sunku pagal surastas kapų liekanas nustatyti spalvų intensyvumą – kokio jos mėlynumo? Ar jos blyškios, ar labai intensyvios – indigo? Koks atspalvis – šilti ar šalti tonai? Greičiausiai šilti, nes natūralūs dažikliai dažo būtent taip. Yra šiek tiek raudonų atspalvių – rezeta dažyta. Atrodytų, raudonos spalvos šiame areale turėtų būti daugiau (logiškai mąstant, pagal etnografinį kostiumą) – pavyzdžiui, Aukštaitijoje yra raudonų puošybinių tonų (raudoni siuvinėjimai). Tai galima susieti su valstybės specifika ir išskirtine prabanga, nes raudona spalva nudažyti sunkiausia; stiklo raudona spalva, pavyzdžiui, rodo, kad daikte yra aukso ir kad tai yra karaliaus daiktas; raudonas purpurinis apsiaustas – tik karaliaus. Kadangi lietuvių gentis laikytina mūsų valstybės branduoliu, tai logiška būtų manyti, kad ta raudona spalva yra susijusi su valstybingumu. Paskui ji nukeliavo į periferiją, bet būtent daugiausia lietuvių genties regione raudonas atspalvis ir išlikęs. Taip pat ir baltumas – skaistumas ir švarumas (jei baltas – negali būti nešvarus), ir sugebėjimas taip išbalinti tą drobelę... Vėlgi gal kažkas tame įžiūrėtų nekaltybę?

Galbūt yra egzistavusi ir su tikėjimais susijusi simbolinė spalvų kalba?

Galbūt mes norėtume kai kuriuos dalykus susimbolinti labiau nei buvo iš tikrųjų. Gal seniau tai buvo visai pragmatiški ir paprasti dalykai, galbūt tada žmonės spalvas išgaudavo iš natūralių augalų ar šaknų, ar dar ko nors (ir iš rūdžių, ir iš gyvūnų dalių). Galbūt tik dėliodami tuos raštus jie suvokė savo etnoso išskirtinumą, įdėjo tuos simbolius į raštus, įprasmino, o konkrečios spalvos tuo metu gal ir nieko jiems nereiškė, tai buvo jiems tiesiog kasdienybė?

Kokiose srityse per amžius ryškiausias perimamumas?

Perimamumas išlieka tik medžiagų lygmeniu,– linas ir vilna. O dėl audimo būdo – iki XIII a. audimo staklės buvo vertikalios, tiksliai nežinom, kaip jos atrodė, tik aišku, kad buvo didelės. Dar nieko su jų galimais perdirbiniais nebandėm daryti. Audinius audėm horizontaliomis staklėmis, kiek įmanoma atkurdami senuosius audimo būdus ir raštus. Atsiradus horizontalioms staklėms audimas supaprastėjo, atsirado galimybė padaryti daugiau, atsirado labai daug audinių, jie turbūt atpigo, be to, atsirado žmonių, kurie audė geriau nei kiti, žodžiu, ėmė rastis prekybiniai niuansai, pradėjo kurtis amatų miesteliai... O paskui atsirado mainai, dar vėliau – importas. Galbūt kaip karo grobis atsirado ir atvežtinių dirbinių, o vėliau – prekyba, specialiai kažkur važiuojama ir atsivežama reikalingų daiktų. Antai „Sedulos“ naujieji kostiumai ir orientuoti į tą idėją, kad buvo įmanoma nusipirkti nematytų audinių. Dabar nusipirkom nematyto raštuoto audinio – pasisiuvom visai kitokias išeigines sukneles.

Europėjat ir tuo!

Europėjam – o Lietuvoje Europa visąlaik buvo, tik galbūt rečiau pasiekdavo kaimus – lėmė įvairūs visuomeniniai socialiniai procesai. Kiekviename amžiuje vis kitokios visuomenės – valdžia, karai daro savo, žmonės skursta, geografinė ir demografinė padėtis irgi

atsiliepia... O kaimiečių tautinis kostiumas nemaža dalimi buvo nusižiūrėtas nuo dvarų gyventojų.

Ar šiame projekte išryškės rūbų paskirtys – kas tai yra, palyginti su tuo, kad jau turime XIX a. etnografinių sričių kostiumus?

Tai yra archeologinių duomenų pagrindu sukurtas kostiumas, susijęs su lietuvių genties teritorija ir su atskirais jos raidos laikotarpiais; kiek įmanoma, rodome ir luominius skirtumus (vėlyvuoju laikotarpiu). Tai padaryti padeda ir ikonografinė istorinė medžiaga – vien archeologijos nebeužtenka, todėl visa kolekcija tarsi skyla į dvi dalis: dalis iki valstybės susikūrimo su namudiniais audimais, juostom; valstybei susikūrus, pakilus visuomenės gamybinių jėgų lygiui kitaip traktuojamas ir kostiumas. Norėjome parodyti ir kokybinį kostiumų skirtumą. Antai ir dekoratyvinės juostelės atsirado iš austinių ir vytinių juostų, kurios išaugo į dekoratyvines pintas, kažkada rankomis ar su adata narstytas, – be galo daug darbo reikalavusias, metų metus moterys sėdėjo prie jų! O dabar jomis galima visai lengvai pasipuošti, nes jau ir fabrikinių, pasirodo, galima nusipirkti. Tai mūsų darbe yra išskirta: XIII–XIV a. laikmečio žmonės jau vadintini esančiais tarp kaimo ir miesto; rodom labiau XV a. dvarą, o ne jo apylinkes, XVI a. jau galime išskirti diduomenę, bajorus arba pirklių luomą ir amatininkus. Tas laikotarpis jau gali būti šiek tiek labiau skirstomas, tuo labiau kad iš jo jau yra išlikę istorinių didikų portretų – ir pagal juos kai ką galime spręsti. Ankstesnius laikotarpius sunku skirstyti, nes tada nebuvo dar tradiciškai suvokto liaudies kostiumo sampratos – visais laikais žmonės siekė atrodyti gražiai tiek, kiek leido turtinės galimybės (žinoma, čia į pokalbį turėtų įsiterpti istorikai, galintys detaliau apibūdinti įvairių istorinių laikotarpių visuomeninę sanklodą, visuomenės struktūros kitimą, socialinių sluoksnių ir hierarchijų susidarymą, turtėjimo poslinkius ir kt.). Beje, socialinę hierarchiją ankstesniais laikais, kai audiniai buvo tie patys, buvo galima parodyti gana paprastai – užtekdavo daug daugiau rūbų apsirengti, ir tada jau iš tikro galėjai atrodyti turtingas, arba „susikrauti“ ant savęs visus, kiek turi, papuošalus – niekas stalčiuose jų neslapstė, nes ir stalčių nebuvo... Ir į skrynias neslėpė – nebent žemei atiduodavo, kai užeidavo gausūs priešai.

Ir puošniais nešiojamų rūbų priedais, ir kitkuo turbūt daug aplinkiniams pasakydavo...

Taip, socialinį statusą, žmogiškąją vertę pabrėždavo ir priedais, ir ginklais... Pavyzdžiui, taip kartais buvo nešiojami ir kalavijai – mūsų kolekcijoje dviašmenis kalavijas, XIII a. reprezentuojantis ginklas, atspindintis valstybės kūrimo laikotarpį, nors nėra abejonių, kad jų būta ir ankstesniais amžiais. Norėjosi parodyti ne tik lietuvių genties arealo papuošalų išskirtinumą (aišku, tai labiau pamatytume lygindami su kuršių, žiemgalių, sėlių ir kt. genčių papuošalais), bet ir kaip visumos dalį, ir asmeninę ginkluotę. Norėjosi parodyti ir kirvį, ir ietį, ir lanką, ir kalaviją, nors tie patys ginklai, aišku, su modifikacijomis, aptinkami visais aptariamais laikotarpiais. Bet neturime tiek pinigų, kad galėtume visa tai nuodugniai parodyti... Dirba kalviai, juvelyrai, tekstilininkai, jų darbus prižiūri specialistai, o mano reikalas – pasidomėti ir sužinoti, ar

XVI a. archeologiniai istoriniai kostiumai (Jūratė Piliūtė ir Vilius Paškevičius). Mato Baniūno nuotrauka.

I–XVI a. archeologiniai istoriniai kostiumai. Sauliaus Steponavičiaus nuotrauka.

visi viską supranta ir teisingai daro, ir koordinuoti šį ir gamybinį, ir kūrybinį vyksmą.

O kokie batai, diržai, piniginės ir kiti galimi priedai ir aksesuarai?

Batus gaminom pagal archeologinę medžiagą, tačiau patvaresnius – jie ne visai rankų darbo, tvirtesniais padais, kad kolekciją galėtume rodyti daugybę kartų, kad batai neišskystų blogu oru įmaklinus į balą, be to, niekada nežinai, koks bus oras ir per Dainų šventę… Padai bus šiuolaikiniai, bet šiuolaikiškumas taip paslėptas, kad niekas apie tai nenutuoks. Žinoma, specialistai tai supras, bet visa kita bus skrupulingai išlaikyta – siluetas, tikra oda, dirželiai, siuvinėjimas, varstymas…

Ar atsispindės, tarkim, vyrų nešiosenos variantiškumas skirtingose situacijose ir įvairiais amžiais – pavyzdžiui, einančio į karą, medžiojančio, dreves kopinėjančio, dievams besimeldžiančio žynio ar sielas vienovėn jungusio socialinio mediumo vaidilos ir iš tų pasireiškimų kylantis nedeklaratyvus sakralumas?

Sakralumo pasireiškimai viešose erdvėse neišvengiami. Pavyzdžiui, einant į karą reikia tam tikrų apeiginių įšventinimų, palaiminimų, pagarbstymų ir išlydėjimų. Per vestuves – lygiai taip pat. Visur susiduriame su šventumo pasireiškimais – toks jis transformuojamas (arba išnyksta) krikščionybės laikais, kai atsiranda valdovo statusas; tada šventumo suvokimas įgauna naujų niuansų. Ir kostiumas ženkliau keičiasi – imama norėti daugiau prabangos, aukso, sidabro, šilko, brokato… Ir tokių dalykų mūsų kostiumuose bus, nors ir saikingai, nes kišenė neleidžia, kita vertus, bet ką pirkti irgi nesinori, o visai autentiškų neturim. Teks susigyventi su tam tikromis išlygomis. Dar vienas kliuvinys – ne visi dabartiniai meistrai gali prilygti tiems, kurie dirbo, tarkim, VIII a. Nėra tokių žmonių, kurie puikiai ir kalavijus kaltų, ir papuošalus darytų… Išskyrus gal juvelyrą Kazimierą Barišauską – jo papuošalus bet kur ir bet kam negėda parodyti. Nors, aišku, ir archeologiniai daiktai būna visokio lygio. Tarkim, galbūt juos savo malonumui darė koks nors nagingesnis žmogus – šiek tiek aprūpindavo šeimą, sakysim, saikingesnės išraiškos papuošalėliais. O kiti taip tobulai padaryti, kad ir dabar ne kiekvienas įkąstų. Pavyzdžiui, vien ko vertas XIV a. Stakliškių lobis. Tai nėra įkapinis komplektas – į kapus tokių dalykų nedėjo. Tai toks neįtikėtinas grožis buvo sukurtas!.. Tiesiog apsąla širdis! Tai baltiški papuošalai, tai darė mūsų juvelyrai – aukščiausias lygis!

Matyt, būsimoje archeologinių kostiumų kolekcijoje išvysime visą senųjų baltiškų papuošalų komplektą, ir, aišku, dominuos moteriškos grožybės…

Nebūtinai, nes vyrai nė kiek ne mažiau puošėsi… Tai karių apyrankės, visai kitokios, sunku net įsivaizduoti, kaip jas uždėdavo, kaip nuimdavo… O šiaip papuošalai bus archeologiškai pagrįsti: jei lieta – iš bronzos, jei kalta – iš žalvario, sidabro, bus panaudoti ir „teisingi“, ne plastmasiniai akmenukai… Visa, kaip turi būti. Pasirenkame atitinkamo laikotarpio ir teritorijos atskirus kapus, pasižiūrim, kokie ten buvo dirbiniai ir darom jų kopijas.

Kokios šio archeologinio kostiumo demonstravimo, edukavimo etc. perspektyvos? Ar vėliau žengsite ir į kitas žemes?

Tolimesnė perspektyva gali būti visokia – kolekcijos demonstravimas Lietuvoje, užsienyje, ją bus įmanoma naudoti kaip tekstilės ar juvelyrikos edukacinę priemonę Lietuvos ir tarptautiniuose seminaruose, galima iš kolekcijos daryti atvirukų rinkinius, leisti edukacines knygeles, rašyti mokslinius traktatus, kadangi tai bus įvykęs eksperimentinės archeologijos faktas (panašiai darė „Pajautos“ klubas, tik jie nesistengė aprėpti platesnės archeologinių tarpsnių visumos). Juk niekas nėra to daręs taip nuodugniai – nuo siūlo vijimo, sukimo į vieną ar kitą pusę, juostų priaudimo (kiti gal nusispjautų į plonybes, išaustų palą, nuvytų juostą ir prisiūtų) ir kitų technologinių dalykų ištyrimo iki kolekcijos sukūrimo. To, žinoma, neskalambysim – juk žmonėms svarbesnė vizualizacija, tiesa, kyla abejonių, gal kiek perdaug saikingai elgėmės su spalvomis, nes iš esmės nėra priežasčių, kodėl spalvų sąskambiai negalėtų būti ryškesni, bet gal pirma pažiūrėsim, kokia bus žiūrovų ir specialistų reakcija. Tarkim, vien pamačius dominuojančią mėlyną spalvą, kuri mums, baltams, tarsi ir nebūdinga – net į rudų atspalvių kostiumus bus įausta mėlynų elementų.

Ir kodėl senaisiais laikais žmonėms krito į širdį būtent mėlyna spalva? Ar tai tuometinės pasaulėjautos atspindys, ar technologijų diktatas? Galvojote apie esminę to reiškinio priežastį?

Esu apie tai galvojusi, bet šiuo metu argumentuotai atsakyti negaliu. Dabar – bėgimo, praktinių rūpesčių tarpsnis. Skubėti, bėgti, daryti – ir tada atsigręžus pasižiūrėti, kas ne taip padaryta. Tik darbų procese galutinai aiškėja tiesa… Kodėl mėlyna? Juk baltarusiai ir dabar mėlyni – dažnai juokiamės iš jų, kad jie visur mėlyni. Ir latviai buvo mėlyni – jie atkūrė savo archeologinį kostiumą ir juo didžiuojasi. Jie puikiai išlaikė vikingų laikotarpio archeologinį kostiumą. Kodėl mes to negalim padaryti? Juk tai tas pats istorinis laikmetis, ir pas mus tuo metu dominavo mėlyni tonai. Ir Europa tuo metu buvo mėlyna, o mes prie to mėlynumo tik dabar atžengiam.

Juk ir į herbą, atrodo, antruoju mėginimu mėlynų žirgo pakinktų ir skydo su dvigubu kryžiumi įsileista?

Pavyzdžiui, daug mėlynumo yra Žemutinės pilies kokliuose, miestiečių būstuose, taip pat menių frizuose, porceliano tapyboje – iš pradžių atvežtinėje, paskui vietinėje fajanso tapyboje. Daugybė mėlynų dalykų – mėlynos sidabrinių žiedų akutės, dažnai mėlyni bronzinių dirbinių emaliai… Visoje Lietuvoje mėlynumo netrūko. O ant mėlyno dugno ypač gerai dera žalvaris. Artėjant prie jūros vis labiau dominavo. Sunku pasakyti, dėl ko. Pagal dabartinį ekonominį suvokimą, daug lėmė jūra, prekybinis aktyvumas, kaimynai, bet, kita vertus, gal tuo metu tekstilė buvo tokia brangi, kad „lošė“ labiau nei metalai – motyvuotai apie tai kalbėti negaliu. O kodėl ne? Antai linas buvo labai brangus (beje, jo pluoštų dėl trapios organinės sudėties beveik neišliko). Archeologiniuose radiniuose daugiausia išliko vilna (languotuose audiniuose ten, kur buvo įaustas linas, tuščia). Augalinis linas išnyko, o gyvulinės kilmės vilna labiau atsilaikė – išliko menkais gabalėliais prie žalvarinių papuošalų.

XVI a. (kairėje) ir V–VIII a. archeologiniai istoriniai kostiumai.
Sauliaus Steponavičiaus nuotrauka.

Žemutinėje pilyje durpėse, purvinam dumble, vandeny, kur nėra deguonies, išliko ne tik vilnos, bet ir drobės, aksomo, šilko, brokato skiautelės, o įkapėse jų aptinkama labai retai.

Esi viena iš pagrindinių (kartu su archeologe dr. Daiva Steponavičiene ir amatininkų klubo „Dvaro meistrai“ kostiumų konstruktore-modeliuotoja Rūta Kučinskiene) projekto „I–XVI a. archeologinio kostiumo atkūrimas“ rengėjų ir vykdytojų. Kaip įsitraukei į šį tradiciniam liaudies menui gana nebūdingą ir turbūt daug kūrybinio nerimo reikalavusį darbą? Kaip nusakytum taviškės veiklos dalies specifiką?

Danutė KETURAKIENĖ. Šiemet kuriame daug kam nejprastą ir visiškai kitokią kolekciją nei buvo 2003 m. rengtoji tradicinių XIX a. valstiečių išeiginių drabužių kolekcija. Tai I–XVI a. archeologinio kostiumo rekonstrukcija, aš buvau atsakinga už šio darbo I–IX a. tekstilę. Tuo projektu buvau sudominta visai netikėtai. Ypač įdomi man buvo pirminė rūbų rekonstrukcija, spalvų deriniai, audimas, siūlų verpimas ir, aišku, pats modeliavimo procesas. Pakalbinta Daivos, užsidegiau ta idėja, kai perskaičiau Elvyros Pečeliūnaitės-Bazienės, pagal jos disertaciją ir apskritai archeologinės tekstilės medžiagą, parengtą darbą apie minėto laikotarpio archeologinį kostiumą. Kitą dieną jau žinojau, kad man išties būtų įdomu prisidėti prie tokio kostiumo kūrimo. Iš pradžių buvo neaišku, ar mus kas rems lėšomis, bet vis tiek po truputį ėmėm „kapstytis“ ir sakėm, kad, nors ir be pinigų, bet porą ar ketvertą kostiumų pabandysim sukurti. Šiuo metu kolekciją sudaro dvylika šešių chronologinių laikotarpių kostiumų kolekcija. Aš dirbu prie šešių ankstyviausių amžių kostiumų – užsiimu tekstilės rekonstrukcija, siuvimu, kirpimu, apdaila (spalvinių derinių parinkimu). Stengiamės iš pat pradžių viską daryti teisingai. Ypač buvo svarbu nustatyti teisingą siūlų verpimo kryptį. Metmenų turi būti z kryptis, o ataudų s kryptis. Tas derinys duoda tokį ripsą, kuris sąlygoja gražų audinio kritimą rūbą dėvint, nes kažkokių ryškių spalvų akcentų, derinių arba languotumo, kaip įprasta tautiniame kostiume, archeologiniame kostiume nepamatysime. Mane sužavėjo ir tai, kad dominavo ne kokia nors purvina pilka rusva ar tamsiai žalsva, o indigo spalva. Tai ryški mėlyna spalva, su kuria labai dera ir nuostabiai skamba, net žėri žalvario papuošalai ir vytinių juostų rašteliai. Tas grožis tarytum užburia ir traukia toliau darbuotis. Žinoma, jų medžiaga (ypač labai plačios jos variacijos) nejprasta. Buvau įpratusi tautinį kostiumą apžiūrėti ir apčiupinėti, įvertinti konstrukciją, sudedamąsias jo dalis, kompozicinį piešinį muziejuje. Tada ir siuvimą, ir dygsniuką, ir puošybą galima smulkiai nusikopijuoti, aišku, įmanoma ir šiek tiek pavarijuoti, bet gana apibrėžtame galimybių lauke. O vykdant šį projektą kūrybinė laisvė iš pradžių atrodė neaprėpiama. Iš pradžių ir Daiva Steponavičienė panašiai kalbėjo – bursime iš kavos tirščių, koks senaisiais archeologiniais amžiais iš tikrųjų buvo besiformuojančios lietuvių genties apdaras. Vis dėlto mokslininkai, archeologai ir tekstilininkai rašo ir kalba labai aptakiai – galėjo būti taip arba kitaip, ar dar kitaip... Pavyzdžiui, net renkantis spalvą – ji esą galėjusi būti ir mėlyna, ir rusva, ir gelsva, ir nieko konkretaus apie sukirpimą, konstrukciją, kuo iš tikro galėtume remtis, nepasakoma, o apie tiesiogines rekomendacijas net neina kalba.

Nuo ko prasidėjo, kaip vyko realus I–IV, V–VIII, IX–XII a. archeologinio kostiumo kūrimas?

Norint išausti audinį, iš pradžių reikia suverpti siūlą. O mūsų audėjos neįpratusios verpti į priešingą pusę – toks yra z verpimas. Iškart susidūrėme su technologiniu riktu – taip verpiant vilnonis siūlas išeidavo ne toks lygus, kaip buvome įpratę. O pirmųjų dviejų chronologinių tarpsnių rūbas yra vilnoniai marškiniai, vilnonės kojinės arba auteliai (vyrams ir moterims). Moterims dar audžiamas vilnonis nuometas... Žodžiu, beveik visuose kolekcijos rūbuose karaliauja vilna. Prie pirmųjų kostiumų dedam indigo spalvos skraistes, puošiam žalvario papuošalais – turėtų būti gražu, gal ir netikėta.

Vėlyvesnio laikotarpio marškinius bandome siūti iš nebalinto lino.

Stengiamės atstatyti ir senuosius audimo raštus bei pynimus. Pirmiausia, manoma, anksčiausiai atsiradusį ruoželinį audimą. Iki tol maniau, kad pats paprasčiausias ir anksčiausiai žinomas buvo vadinamasis drobinis perpynimas, bet, ko gero, dar ankstesnis buvo ruoželinis audimas. Bandom pavarijuoti audinių tipus – imam ir to, ir ano audimo rašto rūbus, kad ir pirmajame kostiume jie abu būtų parodyti. Po to atsiranda ir sudėtingesnių raštų – pavyzdžiui, audimas eglute, bet ir minėtieji ankstesnieji ruoželinis ir drobinis pynimai kartu buvo naudojami. Dar naudojom ir rombinį bei kitas senąsias pynimo technikas.

Ypač džiugina tai, kad mūsų pasitelktos audėjos pagaliau „įveikė“ ir vadinamąjį maišinį audinio kraštą. Kas tai yra, geriausiai gali suprasti tik audėjos. Seniau toks audinio tipas buvo labai paplitęs. Visas audinys, tarkim, „eina“ ruoželiniu pynimu, o kraštas – drobiniu pynimu, ir į jį, pavyzdžiui, reikia įverti kokią antkaklę ar kitą papuošalą. Tai natūralus audinio užbaigimas – beje, taip užbaigtas, kraštas netįsta. Mūsų audėjos anksčiau šito nežinojo, ir neįpratus tai gana sunku padaryti.

„Sedulos“ ansamblis XIV a. pab. – XV a. archeologiniais istoriniais kostiumais. Sauliaus Steponavičiaus nuotrauka.

Kaip tai realiai padaroma?

Pagal gana sudėtingą schemutę (nors iš tikrųjų ji ne tokia jau ir sudėtinga), ir kol ją audėjos įveikė, buvo sunku. Tai kitoks audinio paruošimas ir suvėrimas. Audimas sąlygoja ir drabužio konstrukciją – seniau audinių gamyba vyko be atraižų, todėl prieš audžiant visi drabužių pločiai turėdavo būti paskaičiuoti. Kaklui iškerpama tik tokia ertmė, kokia būtina, žodžiu, tunikos buvo gana paprasto kirpimo, bet jei audėja jo nežinos, tai aus kaip akla, o iš pirktinio audinio irgi neišeitų, nes susiuvama paprastai ir visi kraštai apdorojami taip, kaip ir audinio su vytinėm juostom.

Vyrų rūbai – marškiniai, kelnės (tarp kitko, labai įdomiai išėjo pagal mano atrastus pavyzdžius). Konstrukcijos labai paprastos, aiškios ir funkcionalios, būtent, pritaikytos šaltam klimatui; reiškia, rankovės, jei platesnės, visąlaik buvo nešiojamos taip – arba užsiuvamos susiaurinant, kad neitų šaltis, arba buvo užspaudžiamos apyrankėmis. O pati pirmoji tunika išvis yra tik perlenktas audeklo gabalas su galvai iškirpta skyle; kontuota, galbūt puošta ir apdorota būtent tomis vytinėmis juostelėmis kaklo srityje. Tokią tuniką susijuosdavo, susisiausdavo, apsivyniodavo.

Taip pat konstruojamos ir kelnės. Jos buvo arba gana siauros (manau, kad irgi dėl kūno išskiriamos šilumos sulaikymo), arba vyniojamos; plačios buvo vyniojamos panašiai kaip autai – vytinėmis juostelėmis. Bet tai toks laikotarpis, kad galbūt kokiose nors pelkėse bus atrasta visai kitokių konstrukcijų ir kirpimo drabužių.

Santykis tarp kūrybinio prado ir neabejotinų archeologinės tekstilės specialistų tiesų kuriant šiuos kostiumus, kiek suprantu, yra gana nepastovus ir svyruojantis?

Bendras kostiumų vaizdas, taip pat ir spalvų parinkimas, ir sudėjimas yra dizainerio darbas. Nusprendžiu, kad derinu tokią tuniką, marškinius ir kelnes, nors galbūt būtent taip niekada ir nebuvo nešiota. Galbūt buvo daugiau juodos spalvos, nes netrūko ir pilkų bei juodų rūbų, kurie, be abejo, buvo pigesni. Tarkim, dažymas raudės raudoniu aptinkamas labai retai, bet rasta, reiškia, nors ir lokaliai, bet jo būta. Arba tą spalvą sąmoningai naudojo labai saikingai – galbūt

kokį siūlelį juostai ar apgalvei. O indigo spalvos rasta labai daug, ji dominuoja.

Ir indigo naudojimas tuo metu buvo įsitvirtinusi europinė tradicija?

Taip, tai patvirtina europinė analogijų medžiaga. Kaip konstruktorė dizainerė, remiuosi turima faktine archeologine medžiaga, iš kurios matyti, kad Lietuvoje užfiksuota palyginti nedaug tekstilės lopinių arba fragmentų, iš kurių gana sunku daryti apibendrinančias išvadas, todėl pagrindimui tenka telktis pagalbon ir kaimyninių bei tolimesnių Europos tautų duomenis. Europoje indigo aptinkama gana plačiame areale, vadinasi, ir mes nebuvome išimtis. Labiausiai tai ir patiko, kad rūbai vis dėlto buvo spalvoti, kad žmonės nebuvo pilki. Ir dar labai nudžiugino, kad audiniai austi įvairiomis technikomis. Kol tuo nesidomėjau, atrodė, kad ankstyvaisiais amžiais lino turėjo būti daugiau, o pasigilinus išaiškėjo, kad lino (ir kanapės) buvo nedaug, dominavo avių vilna. Jei po segėm, apyrankėm daugiausia rasta vilnos (net keliais sluoksniais), reiškia, kad jos ir kapų įkapėse, ir kasdienio nešiojimo rūbuose būta daug.

Kokiu mastu buvo naudojamos juostos, juostelės, juostiniai diržai?

Vejam daug įvairių juostų. Kūrybos truputį yra, nes negalime padaryti labai tikslios kopijos – tik apytiksliai galim padėlioti spalvas pagal išdėstytas žalvario plokšteles, cilindrėlius ar įvijas, kad galėtume nustatyti daikto plotį, pavyzdžiui, skraistės. Ir tunikos, tarkim, ilgį nustatyti taip galima. Aiškėja, kad tunika turėjo būti pakilusi aukščiau kelių. O iš švedų, norvegų, danų, vokiečių tyrinėjimų pritaikom galimas analogijas ir panašumus. Ypač drabužių sukirpimo srityje remiamės ne Lietuvoje rastais pavyzdžiais, o kaimyninių šalių archeologine medžiaga.

Turėtų būti įdomus mūsų pritaikytas tarytum rūko efektas. Radinių iš Lietuvos metmenys šviesiai rudi, o ataudai – tamsiai rudi. Tai duoda lyg žalvario, lyg sendinto aukso atspalvį, reiškia, spalva buvo derinama prie žalvarinių papuošalų ir kitų dirbinių. Ir vytinių juostelių kraštai buvo labai tvarkingi, audžiami tam, kad rūbas būtų patvarus, kad neišsitąsytų.

Dėl susiuvimo dygsnių – atrodytų, kad turėtų būti šleivi kreivi (taip seniau atrodė), bet kai peržvelgiau Viešvilėje rastą medžiagą, tai pamačiau, kad dygsniuota gražiausiu dygsneliu – vos ne siuvinėjimo dygsneliu, kuris yra vienas iš pagrindinių dygsnių. Audinys sudygsniuotas spalvotais siūlais, matosi, kad naudoti galbūt mėlyni ar netgi raudoni siūlai. Tai turėjo būti labai gražu. Arba dvigubas atlenkimas – ir jis dygsniukais sudaigstytas kas keturi milimetrai. Tai irgi galėjo būti atlikta skirtinga spalva. Ir rasta tai Lietuvoje.

Dar norėtųsi papildyti kolekciją įdomiomis languotomis skepetomis arba skaromis – jų tiksliai atkurti negalime, nes ir E. Pečeliūnaitė-Bazienė rašo, kad rasta tik jos dalelė, kuri galėjo būti ryškiai languota, nes jos metmenys ir ataudai yra labai teisingai sulanguoti, kiti, kurie galbūt buvo lininiai, jau išnykę. Galbūt ją ateityje galėtume rizikuoti atkurti, bet tai nemažu mastu būtų improvizacija.

Nelabai gerai, kad šiam projektui vykdyti neturėjome vertikalių audimo staklių. Galbūt nuo to ir reikėjo pradėti, bet laiko buvo labai mažai, Dainų šventė po truputį artėjo… Vis dėlto nors kelis pavyzdžius norėjome pabandyti išausti specialiai priderintomis horizontaliomis staklėmis. Ir ką tomis staklėmis galėjome išausti, pritaikyti joms, lyg ir padarėme.

O ką esminio būtų davusios tos vertikaliosios staklės?

Vertikaliosiomis staklėmis galima vyti juosteles kartu ir audžiant. Tai galima daryti ir horizontaliomis staklėmis, nes drabužių galai buvo užbaigiami vytinėmis juostelėmis. Audžiant horizontaliomis staklėmis tai yra labai sudėtinga ir nepatogu. Net galbūt du žmonės prie jų turėtų dirbti, kad per žiotis pertraukinėtų siūlą, todėl tokios technikos nedaug pabandėm, o kitus audėm paprastai – imitavome tą užsiuvimą. Audėja palikdavo nebaigtus ataudų galus ir prie jų užvydavom juostas. Taip neturėtų būti – turėtų eiti ištisinė juosta. Tai atlikti labai sudėtinga. Manau, kad ateityje tai dar atliksime, nes kai kurios audėjos tuo darbo procesu labai susidomėjo, pačios visaip eksperimentuodamos bandė tai daryti.

Atlikai ir nemažą vadybinį „ganytojos“ darbą. Turi sutelkusi gausų audėjų, juostų pynėjų ir kitokių meistrų būrį – žinai, kuo ir kaip pasiremti?

Išties teko susikviesti visas prie šio projekto norėjusias prisidėti audėjėles, juostų pynėjėles (gerai, kad papuošalais ir odos dirbiniais nereikėjo rūpintis – tai atliko Daiva). Visas sunkumas buvo tai, kad tekstilė buvo labai neįprasta. Pradedant nuo vilnos, nuo jos dalies verpimo, kaip minėjau, į priešingą pusę, nuo naujos technikos įvaldymo, nuo maišinio krašto, kurį vis dėlto pasisekė išausti. Be abejo, audėjoms reikėjo parūpinti ir siūlus, juos prieš tai dailiai suverpti, o vilna vėlgi tinkama turi būti, nes iš fabriko netiko, ji buvo perdaug švari, perdaug trumpa, jos gerai nesuvijo, todėl teko naudoti naminę vilną. Vis dėlto didesnę dalį rūbų išaudėm iš fabrikinių siūlų.

Dvi vytinių juostų meistrės iš pradžių ir man padėjo susigaudyti, kaip sudėliosim spalvas. Tai Laima Garbulytė ir Regina Cicėnienė. O iš audėjų pirmiausia noriu paminėti Bronelę Urlikienę bei dvi jaunas audėjas – Janiną Marcinkevičienę ir Eglę Raškovskienę. Jos audė ir autukus, ir visa, ko tik reikėjo. Ir ne uždarbis šiuo atveju

lėmė, o tai, ar jos darbu užsidegė, ar ne. Gerų audėjų yra ir daugiau, bet šiuo metu labai paklausus yra tautinis kostiumas, jį siuvasi daugybė ansamblių, todėl gero darbo ir uždarbio joms netrūksta, vargo geros audėjos dabar nemato. O paminėtosios audėjos susidomėjo projektu, šiek tiek aukojo ir savo laiko, ir žinių. Kompensacija už tai joms buvo tai, kad sužinojo daug naujo ir įdomaus, nes metimai buvo labai mažučiai, vos po kelis metrus, reiškia, kad kiekvienas suvėrimas atimdavo daug laiko – audžiantys ir suprantantys rankinį audimą staklėmis žmonės tai puikiai žino ir pasakytų, kad taip dirbti neapsimoka, nors gavę finansavimą ir bandėm visiems pagal nuopelnus atsilyginti. Tikiuosi, kad mūsų sukurti lietuvių archeologiniai kostiumai žmonėms patiks. Bent jau jie pamatys, kokie rūbai tada galėjo būti. Tegu tai bus vienas iš galimų jų variantų.

Ar ir po kitų genčių apdarus „grabinėsitės“?

Su Daiva Steponavičiene nutarėme, kad šiuo projektu padarom tarsi gražią pradžią, o po to tęsim – bandysim rengti seminarus, edukacines programas, kad į darbus galėtume įtraukti ir daugiau meistrų bei kitaip šiais kostiumais besidominčių žmonių. Manau, kad tai tik pradžių pradžia – sulauks dėmesio ir kitos gentys, aprengsime ir jas nuo seniausiųjų iki tautinio kostiumo formavimosi laikų, taip galbūt panaikinsime „baltas dėmes“, atsiradusias tarp miglotų vaizdinių apie numanomus archeologinius drabužius ir tradicinio liaudiškojo (iš dalies ir bajoriškojo, miestelėniškojo) kostiumo.

Daug audeklų, siuvinių, tautinių kostiumų perleidai per savo rankas. Koks pojūtis dabar – liečiantis prie atkurtųjų archeologinių drabužių?Ar patyrei pažinimo džiaugsmą?

Pažinimo džiaugsmas išties buvo didžiulis. Uždegė toliau dirbti, nes iš pradžių, kai Daiva pakvietė prisidėti prie projekto, nors ir įdomu buvo, bet į sumanymą žiūrėjau gana atsargiai. Tautinio kostiumo siuvimo reikaluose man lengva, kadangi toje srityje jaučiuosi labai stipri, stovinti ant abiejų kojų. Domintis archeologiniu kostiumu teko perskaityti daug literatūros – Daiva ja mane tiesiog užvertė, dėkui jai už tai. O ėmusi praktiškai dirbti su senovinių rūbų siluetais, konstrukcijomis, audiniais, juostomis ir kt. patyriau kūrybos malonumą. O šiaip darbas buvo įtemptas, nelengvas, bet, manau, prasmingas.

O jei atsigręžtum į pradžią ir pabandytum nusakyti tuos impulsus, kurie tave atvedė prie tekstilės?

Jei atvirai, pirmiausia ėmiausi ne tekstilės – buvau susižavėjusi drabužių konstrukcija. Galvojau, kaip būtų įdomu susipažinti su Lietuvos rūbų konstravimu, kirpimu, siūvimu, dėvėsena nuo pat pirmojo amžiaus po Kristaus. Dėl to ir buvau „pagauta“ į šį projektą, nes tai man įdomiausia. Galvojau, kad gal jame nepatiks kokios pilkos ar kitos spalvos, audiniai, bet labai motyvuotai sužinosiu, kas, kur, kodėl ir kaip mes, lietuviai, priėjome prie savojo XIX a. tautinio kostiumo (ir prie vadinamojo vėlyvojo tautinio kostiumo). Tos raidos aiškėjimas man buvo labiausiai smalsumą žadinęs dalykas, o kai įsitraukiau, viskas buvo nauja ir įdomu.

Kaip manai, kodėl ankstyvaisiais amžiais nusistovėjo tokia istorinė spalvinė rūbų raida? Kas tai lėmė?

Kai žalvarį pridedi ne prie pilko rūbo, o prie indigo spalvos medžiagos, tai tie papuošalai tiesiog žėri. Manau, kad, be praktinių sumetimų, tai turėjo būti ir labai gražu. Lėmė ir estetinis pojūtis. Indigo spalvos, kiek raudės ar gelsvų atspalvių daugiausia buvo išeiginiuose arba turtingesnių žmonių rūbuose. O mes juk atkuriame išeiginį rūbą – taip elgėmės ir atkurdami tautinius kostiumus. Juk neišleidžiame į etnografinių regionų kolekcijų demonstravimus ant scenos piemenėlių su, kaip aš vadinu, šieno skrybėlėmis. Turim tautinį kostiumą, kuriuo siekiam parodyti tai, ką žmonės turėjo gražiausia.

2009 m. birželis – liepa

Indigo Lithuanians

The Reconstruction of the Lithuanian Archaeological Tribe Costume of the 1st to 16th Centuries

In his interview with Dr. Daiva STEPONAVIČIENĖ and Danutė KETURAKIENĖ Juozas ŠORYS finds out about the project *Reconstructing the Lithuanian Archaeological Tribe Costume of the 1st to 16th Centuries*. The project was headed by the archaeologist Dr. Daiva Steponavičienė, whilst the reconstruction of the textiles and costume designs was lead by Danutė Keturakienė. The project was part of the commemoration events for the millennium of the first mention of Lithuania's name. As such, the effort was made to finish it before the Millennium Song and Dance Festival *Centuries' Sutartinė* that took place from the 01 – 06 July 2009. The project was completed in a year's time, but the material was collected beforehand. This is the first time that archaeological costume is reconstructed in Lithuania. Due to limited time and funding the project focussed on the Lithuanian tribe that played the crucial role in the development of the Lithuanian state. Reconstructed costumes date back to the 1st to 16th centuries. Later costumes were classified according to the estate. People involved with the project admitted to the difficulties in mastering the ancient techniques, pointing out that early Lithuanian costumes were indigo blue, a colour nearly non-existent in the 19th century peasant smart wear. This may thus become a bit of a sensation. Lithuanian archaeological data on the early periods is scarce. Therefore, foreign archaeological findings were widely used.

Lietuvių gyvulininkystės ištakos: trimitai ir kerdžius

Romualdas APANAVIČIUS

Įžvelgti, rekonstruoti ankstyviausius ūkininkavimo būdus įmanoma tiriant ir etninių muzikos instrumentų (siejant su tautos etninės grupės kilme, kultūros raida) panaudojimo papročius. Įprasta manyti, kad dėl tiesioginių sąsajų su gyvulininkyste ir žemdirbyste lietuvių etniniai muzikos instrumentai atspindi šias seniausias ūkininkavimo stadijas. Tačiau autoriaus pastarųjų metų tyrimų duomenys įgalina iškelti h i p o t e z ę, jog iš tikrųjų šių instrumentų kilmė ir vartojimas gali siekti daug senesnius kultūros ir ūkininkavimo būdų raidos laikus. Būtent gyvulininkystės papročiuose plačiai prigiję trimitai greičiausiai siejasi su medžioklės laikais, jų panaudojimo papročiuose akivaizdžios ir pirmykštės magijos liekanos. Pietryčių Lietuvoje psichikos sutrikimų turintis kerdžius gali reprezentuoti ne tik bandos ganytoją, bet ir tarpininką tarp šio ir „ano“ pasaulio, o šiaurės Lietuvos sveikas kerdžius – būti ne tik bandos, bet ir kaimo bendruomenės apsauginiu. Toks dvejopas trimitais besinaudojančio kerdžiaus įvaizdis Lietuvoje ir aplinkiniuose kraštuose gali paliudyti ir skirtingas ganymo tradicijas.

Straipsnio objektas – kerdžiavimo ir trimitavimo papročiai. Tikslas: 1987–2002 m. ekspedicijų duomenimis nagrinėjant trimitų naudojimą ir kerdžiaus įvaizdį, nustatyti lietuvių gyvulininkystės ištakas. Apdorojant ekspedicijų duomenis, naudoti analizės, apibendrinimo, juos gretinant su paskelbtuose darbuose esančiomis žiniomis – lyginimo, sisteminimo, o iškeliant h i p o t e z ę apie lietuvių gyvulininkystės ištakas – retrospekcijos metodai.

Prasminiai žodžiai: gyvulininkystė, kerdžius, lietuviai, medžioklė, trimitai, ūkininkavimas

Įvadas

Etninės istorijos ir etninės kultūros tyrinėtojų manoma, kad lietuvių tautos kultūroje bei papročiuose ir šiandien ryškiausi tokių ūkininkavimo būdų kaip gyvulininkystės ir žemdirbystės pėdsakai (1, 53–57, 86–87; 11; 12, 76; 19, 34–36, 40–42, 50–55). Archeologijos duomenimis, Šiaurės Europoje ir Lietuvoje žemdirbystės pradžia siejama su viduriniuoju neolitu, maždaug III tūkstm. pr. Kr. Gyvulininkystės pradmenų būta daug anksčiau, nes ne tik laukinių, bet ir naminių gyvulių kaulų liekanų randama ne tik iš neolito, bet ir iš mezolito laikų (14, 171–177). Neolito iškasenose aptinkama ir iš gyvulių bei paukščių kaulų pagamintų švilpynių. II tūkstm. pr. Kr. paukščių kaulų švilpynės surastos kaimyninėje Latvijoje ir Baltarusijoje (13, 25; 23, 70), kur, archeologų teigimu, nuo III tūkstm. pr. Kr. pabaigos – II tūkstm. pradžios gyveno baltų gentys. Nebaigta stirnos arba elnio rago švilpynė aptikta ir Vakarų Lietuvoje, ankstyvojo neolito Narvos kultūros (III tūkstm. pr. Kr.) Šventosios gyvenvietėje.[1]

Etninių muzikos instrumentų tyrinėtojai Estijoje ir Suomijoje nuo priešistorinių laikų iki pat XX a. vidurio gyvulininkystės reikmėms naudotus instrumentus mano esant akivaizdžiu šio ūkininkavimo būdo įrodymu, nors gyvulininkystės svarbesne už žemdirbystę nelaiko (18; 24). Panašios nuomonės yra ir lietuvių tyrinėtojai (7, 31–33; 10, 32–35; 20). Tik R. Šimonytė-Žarskienė lietuvių ir kitų šiaurės rytų Europos tautų skudučiavimą (papročiais besisiejantį daugiausia su žemdirbių tradicijomis) linkusi laikyti ir ankstyvesnių – toteminės kultūros laikų – įrodymu (17, 166–167). Suomių, estų tyrinėtojai neabejoja, kad Baltijos finų žemėse žinomi *trimitų* ir *kerdžiaus* pavadinimai yra baltiški, perimti iš baltų kartu su gyvulininkyste maždaug II–I tūkstm. pr. Kr. (9, 480–481, 505, 507; 24). Šiai nuomonei 1991 m. pritariau ir aš, gyvulininkystėje naudotų lietuvių muzikos instrumentų papročiuose įžvelgęs dar ir medžioklės kultūros liekanų (3). Aptardamas Šiaurės Europos ir Lietuvos *kerdžiaus* – svarbiausiojo gyvulininkystės veikėjo – įvaizdį, 1992 ir 1999 m. iškėliau mintį, kad jo dvilypumas kaimyniniuose kraštuose ir Lietuvoje slepia gal dar ankstyvesnių už medžioklę laikotarpių aidus (4, 33–37; 5), tačiau specialiai šio klausimo nenagrinėjau, nes neturėjau pakankamai duomenų iš visos Lietuvos, o rėmiausi daugiausia tik paskelbtuose darbuose esančiomis pabiromis žiniomis bei Šiaurės Aukštaitijoje surengtų ekspedicijų medžiaga (2). Dabar, turėdamas 1987–2002 m. ekspedicijų visoje Lietuvoje duomenis, galiu šį klausimą tirti nuodugniau, patikslinti ir net paneigti kai kuriuos anksčiau skelbtus teiginius.

Etninių muzikos instrumentų panaudojimas ir kaimo bendruomenės kasdieninė gyvensena yra neatsiejami reiškiniai, nes tais instrumentais Lietuvoje ir kaimyniniuose kraštuose nebuvo „muzikuota“ įprastai suvokiama prasme. Žmonės kerdžių, piemenukų, net kanklininkų „muzikantais“ dažniausiai nelaikė, *trimitų, švilpynių,*

birbynių ir netgi *kanklių* – nei „muzikos“ instrumentais, nei jais atliekamų melodijų „muzika“ nevadino (21, 8–9). „Muzikantais“ („muzikos“ instrumentais ir „muzika“) laikyti griežiantys, grojantys bendratautiniais instrumentais – *smuikais, armonikomis*, *mandolinomis, gitaromis,* dūdų orkestruose. Jų muzikos sąsajos su ūkininkavimo būdais gana menkos, šie instrumentai naudoti vien muzikavimui. Etniniai muzikos instrumentai laikyti darbo įrankiais, papročių, apeigų palydovais, pasigrojimo „sau“ priemonėmis, todėl įžvelgiamos jų aiškios sąsajos ne tik su gyvensenos, bet ir su ūkininkavimo būdais.

Lietuvos, kaip ir aplinkinių kraštų, gyvulininkystės papročiuose labiausiai paplitę *trimitai.* Ganymui jie buvo svarbesni ir už botagą. Trimitą turėjo bandą ganantys *kerdžiai* – pagyvenę ar senyvi vyrai. Trimitavimu jie valdė bandą, duodavo ženklus ir kaimui. Retais atvejais bandą ganydavo ir moterys, tačiau jos trimito niekados neturėjo. Trimitai gaminti iš vietinių žaliavų, daugiausia iš rago ir medžio. Pūtė signalus, netgi dainų ir šokių melodijas.

Kerdžius buvo labai svarbus asmuo ganymo laikotarpiu, kuris Lietuvoje truko apie pusę metų. Nuo jo gebėjimų ir sumanumo priklausė pieno išmilžis, jo kokybė, galvijų sveikatingumas. Kaimo bendruomenė daug dėmesio skyrė kerdžiui, jo sumanumui, santykiui su gyvuliais, sveikatai, nes patikėdavo didelį savo turtą – raguočių galvijų bandą.

Tyrimų sąlygos ir metodai

Trimitų naudojimo ir kerdžiaus įvaizdžio *g y v u l i n i n k y s t ė s* papročiuose tyrimas atliktas remiantis Etnomuzikos instituto,[2] Lietuvos muzikos ir teatro akademijos ir Lietuvos liaudies kultūros centro surengtų etninės muzikos rinkimo 1987–2002 m. ekspedicijų duomenimis (292 atvejai), kurie saugomi Etnomuzikos instituto ir Lietuvos liaudies kultūros centro archyvuose. Ekspedicijose užrašyti atvejai sugretinti su lietuvių bei kaimyninių tautų tyrinėtojų šios temos darbuose paskelbtais faktais (per 50), taip pat ir su Lietuvos bei užsienio šalių muziejuose saugomų trimitų aprašais (lietuvių eksponatus aprašė šio straipsnio autorius ir prof. dr. Marija Baltrėnienė, latvių – doc. dr. Īrisa Priedīte, estų – autorius ir Virve Tuubel, karelų ir šiaurės rusų – autorius ir Egidijus Virbašius; iš viso – per 100 eksponatų).

Tiriamas plotas – Lietuvos Respublika. Jos teritorijoje surengta 16 ekspedicijų, iš kurių 8 vadovavo autorius. Ištirti visi 44 Lietuvos Respublikos rajonai, tad duomenys leidžia palyginti visų Lietuvos etnografinių sričių trimitų naudojimo gyvulininkystės papročiuose ypatumus. Laikotarpis, kurį geriausiai atspindi gauti duomenys, – XX a. 3–4 dešimtmečiai (apie 85 proc. žinių). Menkesni duomenys iš 5–6 dešimtmečio (apie 10 proc.), visai menki (apie 5 proc.) iš 1–2 dešimtmečių. Pateikėjų amžius – nuo 62 iki 86 m. (apie 89 proc.), vyresni (per 86 m.) sudarė apie 5 proc., jaunesni – apie 6 proc. pateikėjų. Dauguma pateikėjų (99 proc.) liaudies muzikantai, nes ekspedicijų tema buvo „Instrumentinis liaudies muzikavimas“. Vos 1 proc. apklaustųjų sudarė ne muzikantai, tačiau gerai muzikavimo tradicijas prisimenantys asmenys. Iš muzikantų, be žinių apie grojimą, gauti ir trimitų vartojimo gyvulininkystės papročiuose duomenys.

Užrašyta 1531 anketa.[3] Aukštaitijoje apklausti 727, Žemaitijoje – 532, Dzūkijoje – 173, Suvalkijoje – 99 pateikėjai. Kiekviename Lietuvos rajone apklausta vidutiniškai 34–35 asmenys. Tačiau teritoriniu požiūriu pasiskirstymas labai netolygus. Daugiausia (80 pateikėjų) apklausta Rokiškio, mažiausia (po 8 asmenis) Klaipėdos ir Jonavos rajonuose. Daug asmenų (po 60–66) apklausta Utenos, Zarasų, Raseinių, mažokai (po 17–19) – Kaišiadorių, Lazdijų, Vilkaviškio rajonuose. Pateikėjų skaičius priklausė ne nuo ekspedicijų dalyvių pasirinkimo, o nuo apklausos metu vietovėje gyvenusių liaudies muzikantų skaičiaus, kurį ekspedicijos rengėjams iš anksto pateikdavo ir vis tikslindavo atsakingi rajono kultūros ir administracijos pareigūnai. Nemažai muzikantų, neįrašytų į rajonų kultūros skyrių sąrašus, surasdavo ir patys ekspedicijų dalyviai, kurie šias žinias pateikdavo atsakingiems rajonų pareigūnams.

Itin menką Klaipėdos ir Jonavos rajonų apklaustų muzikantų skaičių galbūt galima pagrįsti sudėtinga tų rajonų gyventojų demografine padėtimi ir industrijos išplėtojimu, tačiau sunku paaiškinti tradicinių agrarinių Vilkaviškio ir Šakių rajonų, taip pat žemės ūkio reformos iki Antrojo pasaulinio karo nepatyrusių Varėnos ir Šalčininkų rajonų palyginti mažą liaudies muzikantų skaičių. Tai lieka neaišku. Galbūt įtakos turėjo Suvalkijoje greičiau prigijusios šiuolaikinės gyvensenos naujovės, taip pat Dzūkijos etninės kultūros mišrumas.

Žinių apie trimitų vartojimą ir kerdžius pateikė tik 131 asmuo (apie 9 proc. apklaustųjų). Ne visi apklausti muzikantai atsiminė ganymo papročius ir kerdžiavimą. Muzikavimo, ganymo duomenų daugiausia gauta iš Aukštaitijos – jas pateikė net 89 asmenys. Dzūkijos ganymo papročius prisiminė 22, Suvalkijos – 12, Žemaitijos – vos 8 pateikėjai. Tačiau bemaž visi jie pateikė įvairiopos medžiagos, todėl, nežiūrint gana menko respondentų skaičiaus, turime 292 su gyvulininkystės papročiais susijusio trimitų vartojimo duomenis. 119 užrašų apie kerdžių vartotus trimitus, 91 – apie signalus ir 82 – apie pačius kerdžius.

Nors duomenų, kaip sakyta, geografiniu požiūriu gana netolygu, tačiau jie aprėpia visas Lietuvos etnografines sritis. Anketų apie muzikavimą, ganymo duomenų gausumą Aukštaitijoje galima aiškinti tuo, kad Aukštaitija – didžiausia Lietuvos etnografinė sritis. Palyginti neblogai atspindėtos Dzūkija ir Suvalkija, tačiau kodėl tiek mažai žinių gauta iš Žemaitijos – neaišku. Gal ir dėl

to, kad bendruomeninis gyvulių ganymas Žemaitijoje buvo išnykęs daug anksčiau. Ekspedicijų duomenimis, Aukštaitijoje jis gyvavo iki 1930–1935 m., kai, vykdant Lietuvos Respublikos žemės ūkio reformą, kaimai kėlėsi į vienkiemius, o didelėje Dzūkijos dalyje, po Pirmojo pasaulinio karo atsidūrusioje Lenkijos Respublikoje, kurioje žemės ūkio reforma dar nebuvo nė pradėta, ji tęsėsi net ir po Antrojo pasaulinio karo. Suvalkijoje gauti duomenys atspindi daugiausia ne bendruomeninį, bet dvarų bandų ganymą iki Lietuvos Respublikoje 1922 m. pradėtos žemės ūkio reformos. Tačiau ir dvarų bandų, ir bendruomenės gyvulių įvairiose Lietuvos etnografinėse srityse ganymas siejasi, tad manytina, kad jis atspindi ir senesnius Suvalkijos gyvulių ganymo papročius.

Ekspedicijų metu kiekvieno pateikėjo atsakymai buvo užrašomi pildant anketą. Tiesiogiai su anketos klausimais nesisiejo pasakojimai, užrašyti ekspedicijų grupių dienoraščiuose, kuriuose, etnografinių ekspedicijų Lietuvoje patirtimi,[4] buvo nuodugniai aprašomos visos to meto etninės kultūros (gyvensenos, elgsenos, maitinimosi, vaišinimo, aplinkos, aprangos, namų apyvokos ir kt.) aplinkybės, nes 1987–2002 m. ekspedicijų metu tradicinė gyvensena jau bebaigė išnykti. Todėl su gyvulininkystės papročiais susijusios žinios buvo užrašytos daugiausia dienoraščiuose, nes, kaip sakyta, bandą ganiusių kerdžių ir piemenukų „muzikantais“ niekas nelaikė. Iš muzikantų ir jų šeimos narių gauta muzikavimą atspindinčių nuotraukų, užrašų, dienoraščių, kitų rankraštinių dokumentų. Apie gyvulininkystės papročiuose naudotus etninius muzikos instrumentus nuotraukų, dokumentų negauta (greičiausiai dėl kerdžių nelaikymo „muzikantais“).

Rezultatai

XX a. 3–4 dešimtmečiais visoje Lietuvoje kerdžiai naudojo daugiausia *jaučio/karvės rago* trimitus, jie sudarė per ketvirtadalį (29 proc. visų instrumentų, 1 lentelė). Antroje vietoje (19 proc.) – *alksnio/pušies žievės*, trečioje (18 proc.) – *metaliniai*, ketvirtoje (12 proc.) – *mediniai tošimi* apvyti trimitai. Šie duomenys neigia įprastinę lietuvių autorių nuomonę (7, 31–33, 38–39; 10, 32–35; 15; 16), kad XX a. pirmojoje pusėje labiausiai naudoti *mediniai apvyti tošimi* ir *rago* trimitai. Palyginti menkai – *beržo tošies*, *ožio/avino rago* ir *mediniai, karna* arba *vytele apvyti* bei *visai neapvyti* instrumentai, kurių reikšmė iki tol taip pat buvo pervertinta (1 lentelė).

Gausus *metalinių* trimitų vartojimas irgi neigia autoriaus ankstesnę nuomonę (3), jog šitokiais įrankiais signalai pūsti tik protarpiais. Kiti autoriai *metalinių* trimitų net nemini. Tačiau akivaizdu, kad jie, panašiai kaip *jaučio/karvės rago* bei *tošies/žievės* ir *mediniai* instrumentai, buvo gana prigiję Aukštaitijoje, vartoti ir likusiose Lietuvos etnografinėse srityse.

Kerdžiai pūtė daugiausia vieno garso aukščio signalus (2 lentelė). Jie sudarė apie 46 proc. signalų (15 atvejų iš žinomų 33). Tai patvirtino vyravusią nuomonę apie kerdžių signalų trimitais paprastumą (3; 4, 33–37; 7, 31–33, 38–39; 10, 32–35; 15; 16), tačiau palyginti didelis tų signalinių melodijų skaičius (net 10 iš 33 arba 30 proc.) liudija, kad tiriamuoju laikotarpiu bendratautinės kultūros įtaka akivaizdi ir gana uždariems kerdžiavimo papročiams. Pateikėjų tvirtinimu, trimituotos netgi dainų bei šokių melodijos. Pagal signalų įvairovę, išsiskiria Aukštaitija, ne menkiau įvairumo ir Dzūkijoje. Bemaž nieko nesužinota apie Žemaitijos ir Suvalkijos kerdžių signalus (2 lentelė).

Daugiausia trimituota ne prie bandos, ne gyvuliams ir piemenukams, bet kaimui (69 proc. visų duomenų, 40 atvejų iš 58). Ganydami kerdžiai trimitavo tik 25 proc. Nuomonė, jog signalai buvo skirti ne vien bandos ganymui (7, 31–33, 38–39; 10, 32–35), pasitvirtino. Dzūkijoje užrašytos žinios ir apie kerdžių trimitavimą „sau“ miške (36 proc. atvejų, 4 iš 11). Pasitvirtino ankstesnė autoriaus nuomonė apie šitokį Dzūkijos kerdžių trimitavimą (3; 4, 33–37), pasirodo, kad tai buvo ne pavieniai atvejai, o įprastas reiškinys. Kitose Lietuvos etnografinėse srityse to nepasitaikė.

1 lentelė. Kerdžiaus trimitai Lietuvoje

Etnografinė sritis Ethnographical region	Jaučio/ karvės rago Ox‘s/cow‘s horn	Ožio/ avino rago Goat‘/ ship‘s horn	Beržo tošies Birch‘s bark	Alksnio/ pušies žievės Alder‘s/ pine‘s bark	Mediniai apvyti tošimi Wooden, chased birch bark	Mediniai apvyti žieve / karna Wooden, chased bark/ bast	Mediniai neapvyti Wooden	Metaliniai Metalic	Iš viso Total
Aukštaitija	24	5	8	14	8	3	2	13	77
Žemaitija				2	5			1	8
Dzūkija	6	2		5	1	5	1	3	23
Suvalkija	4		1	2		3		1	11
Iš viso	34	7	9	23	14	11	3	18	119

2 lentelė. Kerdžiaus trimitų signalai ir signalinimas Lietuvoje

Etnografinė sritis Ethnographical region	Vieno garso Of one sound	Kelių garsų Of several sounds	Melodijos Tunes	Signalinimas bandai Signaling for the cattle	Signalinimas kaimui Signaling for the willage	Signalinimas „sau“ Signaling for „itself“	Iš viso Total
Aukštaitija	11	5	6	10	35		68
Žemaitija			1				1
Dzūkija	4	3	3	4	3	4	21
Suvalkija					1		1
Iš viso	15	8	10	14	40	4	91

XX a. 3–4 dešimtmečiais bandą ganė daugiausia pagyvenę ir seni kerdžiai, bemaž išimtinai vyrai (3 lentelė). Moterys sudarė mažiau nei 9 proc., o jauni vyrai – vos 0,5 proc. visų ganiusiųjų. Tai patvirtino ir ankstesnių autorių nuomonę (7, 31–33, 38–39; 10, 32–35; 15; 16) apie išimtinį pagyvenusių ir senų vyrų kerdžiavimą. Kerdžiais buvo seni, daugiausia sveiki (67 proc.) žmonės, negalias turėjo apie 20 proc. senų kerdžių (3 lentelė).

Į negalias, ypač į jų pobūdį, ankstesni rašiusieji, išskyrus šio straipsnio autorių (3; 4, 33–37; 5), dėmesio neatkreipė. Iš tyrimų matyti, kad senų kerdžių fizinės negalios sudarė 10 proc., jaunų – 0, 01 proc. atvejų (jaunų kerdžių skaičius buvo itin menkas – vos 4). Psichikos sutrikimų turėjo apie 9 proc. senų ir 0,01 proc. jaunų kerdžių. Visi psichikos sutrikimų turėjusių senų kerdžių atvejai užrašyti tik pietų ir pietryčių Lietuvoje, Dzūkijoje ir Suvalkijoje, jaunų kerdžių – Aukštaitijoje. Tai patvirtino ankstesnę autoriaus nuomonę (3; 4, 33–37; 5) apie kerdžiaus įvaizdžio dvilypumą Lietuvoje.

Pateikėjų prisiminimais, bandą ganė daugiausia negalintys kitokio darbo dirbti seni sveiki arba fizinių negalių turintys žmonės. Psichikos sutrikimų turintieji juo labiau negalėjo dirbti kitokių darbų, tik ganyti. Tačiau jie bandą ganė gerai, atsakingai, mokėjo „sutarti“ su gyvuliais. Kodėl bandą ganė ir moteriškės – neaišku, tačiau sprendžiant iš to, kad jos svarbiausiojo kerdžiavimo įrankio – trimito – niekados neturėjo, *kerdžiuvienės* tikromis bandos ganytojomis nebuvo laikomos.

Bandą ganiusių moterų fizinė ar psichinė sveikata pateikėjams jokio įspūdžio nepalikusi. Atrodytų, kad moteriškės *kerdžiuvienės* buvusios sveikos, tačiau neretai – vyriškos prigimties, nors turėjo ir šeimas, vaikų. Jų būta tik Aukštaitijoje, tačiau, visų pateikėjų tvirtinimu, jokio trimito niekada neturėjo. Palyginti nemenkas moterų, ganiusių bandą, skaičius keičia ir ankstesnę autoriaus nuomonę apie atsitiktinį moterų kerdžiavimą Lietuvoje (3; 4, 33–37; 5), pasirodė, kad tai nebuvo vien pavieniai atvejai. Ankstesni autoriai apie moterų kerdžiavimą žinių nepateikė, tad tyrimai atskleidė iki tol palyginti menkai žinotą reiškinį.

Rezultatų aptarimas

Tyrimų duomenimis, svarbiausia medžiaga, iš kurios gaminti trimitai, akivaizdu, buvo stambiųjų bandos raguočių (*jaučio* ir *karvės*) ragai. Būtent šie raguočiai ir auginti Lietuvoje nuo priešistorinių laikų. Tad galima teigti, jog labiausiai naudoti *jaučio/karvės* rago trimitai atspindi lietuvių sėslios gyvulininkystės tradicijas.

Ožio/avino ragų trimitų negausumas (vos 0,6 proc. visų instrumentų) gali reikšti, kad Lietuvoje auginti

3 lentelė. Kerdžius Lietuvoje

Etnografinė sritis Ethnographical region	Senas, sveikas Old, healthy	Senas, turintis fizinių negalių Old, with physical indispositien	Senas, turintis psichinių negalių Old, with psychically indispositien	Jaunas, sveikas Young, healthy	Jaunas, turintis fizinių negalių Young, with physical indispositien	Jaunas, turintis psichinių negalių Young, with psychically indispositien	Moteris Women	Iš viso Total
Aukštaitija	48	6		1	1	1	7	64
Žemaitija								
Dzūkija	4	2	5					11
Suvalkija	3	1	2	1				7
Iš viso	55	9	7	2	1	1	7	82

4 lentelė. Kerdžius ir daugiabalsumo bei vienbalsumo sritys

Etninės muzikos sritis Ethnomusical region	Senas, sveikas Old, healthy	Senas, turintis fizinių negalių Old, with physical indispositien	Senas, turintis psichinių negalių Old, with psychically indispositien	Jaunas, sveikas Young, healthy	Jaunas, turintis fizinių negalių Young, with physical indispositien	Jaunas, turintis psichinių negalių Young, with psychically indispositien	Moteris Women	Iš viso Total
Daugiabalsumas	48	6		1	1	1	7	64
Vienbalsumas	7	3	7	1				18
Iš viso	55	9	7	2	1	1	7	82

smulkieji raguočiai nebuvo taip vertinami kaip stambieji, nors jų ragai trimitų gamybai parankūs, gal netgi parankesni už stambiųjų raguočių.

Tiriamuoju laikotarpiu naudoti *tošies/žievės* ir visų rūšių *mediniai* trimitai savo pavidalais vaizduoja ne naminių, bet laukinių stambiųjų raguočių (*stumbro, tauro*) ragus. Laukinių stambiųjų raguočių ragus ypač primena *tošies/žievės* trimitai, kurie iš bendros sumos sudarė 22 atvejus arba 18 proc. visų naudotų instrumentų. Šitokius ragus, nors ir menkiau, primena ir visų rūšių mediniai trimitai. Tad, nežiūrint trimitų rūšių, net 60 šitokių instrumentų naudojimo atvejų (50 proc.) liudija apie kerdžiavimo įrankių akivaizdžias sąsajas ir su stambiaisiais laukiniais raguočiais. Aukštaitijoje tai sudarė 45 proc., Dzūkijoje – 52 proc., Suvalkijoje – 55 proc., Žemaitijoje – net 88 proc. visų atvejų. Manytina, jog laukinių stambiųjų raguočių ragus vaizduojantys trimitai gali atspindėti ne tik gyvulininkystės, bet ir medžioklės tradicijas.

Metalinių trimitų gausa liudija apie XX a. pradžios kultūros įtaką, nes vartoti ne tik savadarbiai, primenantys pučiamųjų instrumentų orkestro *kornetus* instrumentai, bet ir patys *kornetai*.

Pateikėjų prisiminimais, kerdžiai trimitų signalais kaimui rytais duodavo ženklą išleisti „ulyčion“ gyvulius, trimituodavo pargenant juos rytagonės, dieną pranešdavo šeimininkėms apie melžimo laiką, vakare – apie bandos parginimą. Tačiau iš tyrimų duomenų matyti, kad, skirtingai nuo ankstesnių autorių teiginių apie signalų svarbą ganymui (7, 31–33, 38–39; 10, 32–35; 15; 16), šioj srity signalai nebuvo labai reikšmingi. Signalus pūtė ir prie bandos, tačiau, kaip matyti iš gautų duomenų, daug menkiau. Tad galima manyti, jog kerdžius pūsdavo ne tik bandai, bet ir kaimo bendruomenei (ypač Aukštaitijoje, kur signalai kaimui sudarė net 78 proc., 35 iš 45 atvejų). Galbūt signalų pirminė paskirtis Aukštaitijoje galėjo sietis ne su ganymu, o būtent su kaimo bendruomenės gyvenimu, netgi su jos apsauga. Dzūkijoje, Suvalkijoje palyginti vienodai trimituota ir bandai, ir kaimui, tačiau tik Dzūkijoje pūsta ir „sau“. Vadinasi, trimitavimas galėjo turėti ir visai kitokią – galbūt ir magišką – paskirtį, nes „sau“ trimituota daugiausia miške, kerdžiui pasišalinus atokiau nuo bandos ir ganyti padedančių piemenukų.

Pagal kerdžiaus įvaizdį ir sveikatingumą išskirtini du plotai: Šiaurės bei Pietryčių Lietuva. Šiaurės Lietuvoje kerdžiavo tik psichiškai sveiki, o Pietryčių Lietuvoje – ir šių negalių turintys kerdžiai. Psichikos sutrikimų turėjusių kerdžių čia buvo net 39 proc. (7 iš 18 atvejų) iš bendro ganiusiųjų skaičiaus. Moterys, beje, ganė tik Šiaurės Lietuvoje. Šie du plotai daugmaž sutampa su lietuvių etninės muzikos daugiabalsumo ir vienbalsumo sritimis (4 lentelė).

Kerdžiaus įvaizdžio dvilypumas, jo sritys nemažai kuo atspindi ir trimitų signalų paskirtį: šiaurės Lietuvoje – daugiabalsumo srityje – daugiausia pūsta kaimui, o pietryčių Lietuvoje, vienbalsumo srityje, – vienodai ir bandai, ir kaimui. Tačiau tik Dzūkijoje įžvelgtini, galbūt sietini su magija trimitavimo „sau“ miške papročiai. Daugiabalsumo srityje to neužrašyta. Vienbalsumo srityje labiau naudoti ir laukinių raguočių ragus primenantys trimitai. Daugiabalsumo srityje jie sudarė 49 proc., vienbalsumo plote – 53 proc. Turint omenyje, kad tik daugiabalsumo srityje šiaurės ir vakarų Lietuvoje naudotos ir senosios *kanklės,* bendras baltų, Baltijos finų ir šiaurės vakarų rusų styginis instrumentas, kerdžiaus įvaizdžio ir signalų paskirties ir net pačių trimitų nors nežymus, tačiau pastebimas skirtingumas nuo jų vienbalsumo srityje atsitiktinis neatrodo.

Vienbalsumo srityje trimitavimo magiškumo nuotrupas patvirtina kaimyninių tautų duomenys. Magiškoji trimito ir trimitavimo paskirtis akivaizdi karelų, suomių, mordvių, marių, udmurtų ir šiaurės rusų papročiuose (22), kur ir pats kerdžius neretai laikytas burtininku. Šitoks ir „Kalevalos“ runų, labiausiai atspindinčių žalvario ir geležies amžių sandūros laikus, kerdžius Kulervas: tingus žemdirbystės, tačiau sumanus gyvulininkystės darbuose. Praganęs gyvulių bandą miške, jis karvėmis paverčia meškas ir vilkus, pargindamas juos kaiman (6). Beje, Kulervo nepamainomas įrankis – trimitas *ragelis*, užtikrinantis ganymo sėkmę. Šiaurės Rusijos kerdžiai, atginę bandą miškan, kiekvieną kartą sveikindavosi su „miško šeimininku“ bei imdavosi apsauginių magiškų veiksmų.

Panašių veiksmų neretai imdavosi ir kaimyniniai baltarusių kerdžiai, visuomet pasilabindavę su mišku. Šiaurės Rusijoje kerdžiams buvo net tarsi privaloma turėti ne tik kūno, bet ir psichikos trūkumų (25), tuo jie panašūs į pietryčių Lietuvos kerdžius. Todėl Dzūkijos kerdžių psichikos sutrikimai bei trimitavimas miške „sau“ neatrodo kokia išimtis, o greičiau – išnykusio papročio bendrauti su miško dvasiomis liekana, visi minėti šiaurės rytų Europos kraštai įsitelkia į autoriaus nustatytą etninės muzikos vienbalsumo sritį. Neatmestina, jog ir ligi čia galėjo driektis šiaurės rytų Europos kerdžiaus – burtininko, tarpininko tarp šio ir „ano“ pasaulio įvaizdžio plotas. Itin senų, greičiausiai dar medžioklės laikų, tradicijų liekana yra čia labiau mėgstami laukinių stambiųjų raguočių *tauro/stumbro* ragus vaizduojantys *tošies/žievės* ar *mediniai* trimitai.

Daugiabalsumo srities šiaurės Lietuvoje kitokį, psichiškai sveiką, kerdžių nesunku gretinti su tokiu pat kanklininku – senyvu, išmintingu, skleidžiančiu gėrį. Kanklininkas – tikras „Kalevalos“ senasis Veinemeinenas, bendruomenės vyresnysis, išminčius, išmokęs Kalevalos šalies žmones būtiniausių dalykų, tarp jų ir žemdirbystės (6). Beje į Veinemeineną neretai kreipiamasi kaip į moterį, o kartais – netgi bevarde gimine. Kankliavimo srityje Aukštaitijoje būtent moterys ir ganė, tame krašte bendruomenės vyresniuoju būdavo ir senyvas kerdžius, kurio nuomonės atsiklausdavo, kviesdavosi į „schodus“ – kaimo sueigas, kur spręsdavo svarbiausius klausimus. Tad daugiabalsumo srities kerdžius gali būti ir kitokios nei vienbalsumo srityje gyvulininkystės ir netgi ūkininkavimo būdo įvaizdis: bendruomenės vyresnysis, apsauginis, ganytojas. Kitokias, matyt, sėslios gyvulininkystės, tradicijas, šioje srityje atspindi ir *jaučio/karvės* rago trimitų gausa.

Autoriaus pastebėjimais, *burtininko* įvaizdis būdingesnis klajoklių gyvulių augintojų ir medžioklių, o *bendruomenės vyresniojo* – sėslių žemdirbių ir gyvulių augintojų kultūrai. Tad galimas dalykas, kad pietryčių Lietuvos vienbalsumo srities kerdžius, nors ir turi žemdirbių bei sėslių gyvulių augintojų kultūros bruožų, labiau siejasi su klajoklių gyvulių augintojų ir medžioklių, o šiaurės Lietuvos daugiabalsumo srities – su žemdirbių ir sėslių gyvulių augintojų kultūromis. Šie du besiskiriantys įvaizdžiai gali reikšti ir skirtingą mūsų tautos ūkininkavimo būdų prigimtį: gyvulininkystės, kilusios iš medžioklės tradicijų, svarbumo pietryčių Lietuvoje ir žemdirbystės bei sėslios gyvulininkystės – šiaurės Lietuvoje.

Taip pat akivaizdu, jog kerdžiaus įvaizdžių, kaip ir etninės muzikos bei kanklių plotai nesutampa nei su dabartinės lietuvių tautos etnografinių sričių, nei su lietuvių kalbos tarmių ribomis ir gerokai nusidriekia net už mūsų tautos dabartinių žemių. Galimas dalykas, šie įvaizdžiai brėžia kažkada buvusių skirtingų gyvulininkystės būdų plotus, kurių ribos šiandien nusitrynusios ir įžvelgiamos tik kerdžiavimo papročiuose. Pasitelkiant *s a n t y k i n ę* chronologiją, kai nustatoma tik epochų seka ir jų kaita,[5] atrodytų, jog šiaurės Lietuvos kerdžiaus įvaizdis gali atspindėti ne tik istorines epochas, bet netgi žemdirbystės pradžios viduriniajame neolite arba ir sėslios gyvulininkystės ankstyvajame neolite, maždaug IV–II tūkstm. pr. Kr. laikotarpius. Baltijos regione iki pat Suomijos bei Karelijos šis įvaizdis sietinas ir su kanklininko įvaizdžiu šiaurės vakarų Lietuvoje. Pietryčių Lietuvos kerdžiaus įvaizdis chronologiškai yra greičiausiai ankstyvesnis, gal mena netgi medžioklės ir klajoklinės gyvulininkystės, neolito ir netgi mezolito, laikus, maždaug V–IV tūkstm. pr. Kr., gali būti ir bendras didžiulėje šiaurės rytų Europos etninės muzikos vienbalsumo erdvėje.

Išvados

1. Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje, priešingai vyravusiai nuomonei, ganymui labiausiai naudoti *jaučio/karvės* rago trimitai – galimos sėslios gyvulininkystės laikų atšvaitai.

2. Žievės/tošies bei *medinių* trimitu gausa liudija ir klajoklinės gyvulininkystės bei medžioklės laikų galimas liekanas.

3. Dvejopas kerdžiaus įvaizdis, trimitai bei signalai galbūt liudija gyvulininkystės papročių Lietuvoje dvejopas ištakas: šiaurės Lietuvoje jos gali siekti vidurinįjį neolitą, sietis su sėslia gyvulininkyste bei žemdirbyste, o pietryčių Lietuvoje šios ištakos galėjo susiklostyti jau ankstyvajame neolite ir mezolite, atspindėti ne tik klajoklinę gyvulininkystę, bet ir medžioklę.

NUORODOS:

1. R. Rimantienės 2004 03 05 informacija.
2. Visuomeninė organizacija, Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos 1992 m. įregistruota kaip mokslinė draugija. Autorius 1992–2001 m. buvo šio Instituto direktorius.
3. Etnografinių klausimų lapas Nr. 3. Instrumentinis liaudies muzikavimas Paruošė Antanas Auškalnis. Vilnius: LTSR Tautų draugystės ordino valstybinė konservatorija, 1987. 8 p. (naudotas 1987–1990 m.). Liaudies muzikantų apklausos anketa / Parengė Arūnas Lunys. Vilnius: Mokslinis metodinis kultūros centras, 1990. 4 p.
4. Rengiant ekspedicijas, konsultavo Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus vyriausiasis mokslo darbuotojas prof. habil. dr. Vacys Milius.
5. *A b s o l i u č i o s* chronologijos, kai nustatomos tikslios arba apytikrės datos, etninės muzikos ir papročių tyrimuose taikyti kol kas neįmanoma, nes nėra aiškios datavimo metodikos.

LITERATŪRA

1. ANGLICKIENĖ, L. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 278.
2. APANAVIČIUS, R. Kerdžiaus „triūba“ ir kerdžiaus stereotipas Šiaurės Aukštaitijoje. Iš: *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*. Konferencijos, skirtos etnografinių ekspedicijų rezultatams aptarti, medžiaga. Vilnius, 1989 m. gruodžio 14 d. Vilnius, 1990, p. 114–122.

3. APANAVIČIUS, R. Tradiciniai muzikos instrumentai lietuvių ganymo papročiuose. Iš: *Lietuvių liaudies papročiai*. Vilnius, 1991, p. 206–233.
4. APANAVIČIUS, R. *Baltų etnoinstrumentologija*. Kaunas: Lietuvių tautinės kultūros centras, 1992, 56 p.
5. APANAVIČIUS, R. Pirmykštės bendruomenės išrinktasis? Kerdžius ir jo įvaizdis Šiaurės Europoje. Iš: *Darbai ir Dienos*, 1999, Nr. 11(20), p. 81–93.
6. APANAVIČIUS, R. „Kalevalos" kanklės ir jų Baltijos tautų lygiagretės. Iš: *Tautosakos darbai*, 2002, Nr. 17(24), p. 102–112.
7. BALTRĖNIENĖ, M. *Lietuvių liaudies muzikos instrumentai, II*. Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1980, 94 p.
8. LEISIÖ, T. The Taxonomy and Historical Interpretation of the Finnish Pastoral Aerophones. Iš: *Studia instrumentorum musicae popularis, 5*. Stockholm, 1977, p. 45–50.
9. LEISIÖ, T. *Suomen ja Karjalan vanhakantaiset Torvil – ja pillisoittimet, I. Nimistö, rakenteet ja historia.* Kaustinen: Kansanmusiiki – institutui, 1983, 620 p.
10. *Lietuvių liaudies instrumentinė muzika. Pučiamieji instrumentai.* Sudarė ir paruošė S. Paliulis. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 428.
11. MERKIENĖ, R. *Gyvulių ūkis XVI a. – XX a. pirmoje pusėje. Etninės patirties ištakos*. Vilnius: Mokslas, 1989, p. 236.
12. PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, R., SAVONIAKAITĖ, V., ŠAKNYS, Ž., ŠIDIŠKIENĖ, I. *Lietuvos kultūra. Aukštaitijos papročiai.* Sudarytojas Žilvytis Šaknys. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007, 216 p.
13. PRIEDĪTE, Ī. *Ko spēlēja sendienās*. Rīga: Zinātne, 1983, l. 117.
14. RIMANTIENĖ, R. *Akmens amžius Lietuvoje*. 2-asis papildytas leidimas. Vilnius: „Žiburio" leidykla, 1996, p. 344.
15. SABALIAUSKAS, A. Sutartines ir musu muzikos inrankiai. Iš: *Dirva – žinynas*. Sheanandoah, Pa., 1904, N 4, p. 25–39.
16. SABALIAUSKAS, A. Žiemių – rytiečių lietuvių tautinė muzika. Iš: *Lietuvių tauta,* kn. 2, d. 1. Vilnius, 1911, p. 96–108.
17. ŠIMONYTĖ-ŽARSKIENĖ, R. Skudučiavimas šiaurės rytų Europoje. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 212.
18. TÕNURIST, I. The Pastoral Musical Instruments of the Finno – Ugric Peoples. Iš: *Finno – Ugric Studies in Archaeology, Anthropology and Ethnology. Estonian Papers Presented at the Sixth International Finno – Ugric Congress (Syktyvkar, 24–30 July, 1985)*. Tallinn, 1990, p. 78–90.
19. VAICEKAUSKAS, A. *Lietuvių žiemos šventės. Bendruomenės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab. – XX a. pr.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2006. 192 p.
20. VILYS, G. Šiaurės rytų Europos tautų signalinės lentos. Iš: *Darbai ir Dienos*. 2001. Nr. 26, p. 71–92.
21. *Беларуская народная інструментальная музыка. Фаназапісы, натацыя, рэд. І сістэматызацыя найгрышау, уступ. арт.і навук. каментар. І. Дз. Назінай*. Мінск: Навука і тэхніка, 1989, 655 с.
22. КРИНИЧНАЯ, Н. А. О сакральной функции пастушьуй трубы (по материалам северных пастушеских обрядов). Iš: *Русский Север. Проблемы этнокультурной истории, этнографии, фольклористики.* Ленинград, 1986, с. 181–189.
23. НАЗИНА, И. Д. *Белорусские народные музыкальные инструменты. Самозвучащие, ударные, духовые*. Минск: Наука и техника, 1976, с. 144.
24. ТЫНУРИСТ, И. Народные музыкальные инструменты и этнокультурные связи народов Восточной Прибалтики. Iš: *Проблемы этногенеза и этнической истории балтов*. Вильнюс, 1985, с. 270–277.
25. ЩЕПАНСКАЯ, Т. Б. „Знание" пастуха в связи с его статусом (северно – русская традиция XIX – начала XX в.). Iš: *Русский Север. Проблемы этнокультурной истории, этнографии, фольклористики*. Ленинград, 1986, с. 165–171.

The Beginning of Animal Husbandry in Lithuania: Trumpets and the Shepherd

Romualdas APANAVIČIUS

The article presents the results of the research on trumpets and trumpeting in animal husbandry in Lithuania based on data from the series of expeditions *Playing the folk instruments* carried out in 1987–2002 in Lithuania. 1531 questionnaires from all ethnographic regions of Lithuania have been filled in: 727 from Aukštaitija, 532 from Žemaitija, 173 from Dzūkija and 99 from Suvalkija. They provide data concerning the customs of animal husbandry, trumpets and the image of the shepherd. The latter constitutes a considerably smaller amount – only 292 cases. 119 questionnaires dealt with trumpets used by shepherds, 91 with the trumpet signals, and 82 – with shepherds themselves. The data reflects the customs of animal husbandry characteristic in all regions of Lithuania mainly from the period from 1924 to 1935, when collective cattle-breeding common in rural communities was rapidly disappearing due to the 1922 agriculture reform in the Republic of Lithuania. According to the data of the expeditions, the most popular trumpets were *horns* of *oxen* or *cows.* They constituted about 29 % of all the instruments. The usage of these trumpets, most probably, reflects traditions of settled animal husbandry, especially in Northern Lithuania. However, 50 % of all instruments were trumpets made of *birch, alder or pine bark* and *wood* shaped more or less like wild animal horns – *aurochs*. They are evidence of the persisting customs of a nomadic animal husbandry or hunting. Such instruments were popular in the whole of Lithuania. However, they were prevailing in the Southeastern part of the country. The main purpose of blowing a trumpet was to make signals for the village (69 % of all the cases). Only 25 % of all cases were reported to make signals aimed at the cattle. Only in Southern Lithuania did shepherds make signals for "themselves" (36 % of all cases). Usually shepherds were elderly males with a physical handicap (67 %), some with a mental handicap (20 %) and very few females (9 %). It is worth mentioning that shepherds with a mental handicap pastured the cattle mainly in Southeastern Lithuania, while women did so in Northern Lithuania. Two areas can be singled out according to the shepherd's image. In Northern Lithuania shepherds were either healthy, with physical handicap or female. In South East Lithuania shepherds usually had a psychical handicap. These two areas coincide mainly with the areas of the polyphony (North West Lithuania) and monody (South East Lithuania) of ethnic music, and with the spreading of the Baltic string instrument *kanklės/kantele* in Lithuania (Northwestern part of the country).

Based on these findings the *h y p o t h e s i s* is made that the image of an old healthy male or woman together with the spreading of the trumpets made from a *horn* of an *ox or a cow* in northern Lithuania symbolize the ancient form of settled animal husbandry. It may also stand for the spreading of agriculture, because this image coincides with the image of an old *kanklės/kantele* player like Väinemöinen in the epic poem Kalevala (in which it was sometimes meant to be a woman). A shepherd with a psychical handicap in Southeastern Lithuania (this image has numerous parallels in Northeastern Europe) and the trumpets made of *birch's/alder's/pine's bark* and *wood*, which resemble horns of *aurochs*, can be interpreted as a relic of the nomadic cattle-breeding characteristic of the early primitive hunter cultures.

Key words: animal husbandry, Lithuanians, shepherd, trumpets.

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio 52, LT-44248 Kaunas, el. paštas: r.apanavicius@hmf.vdu.lt

Gauta 2009-01-03, įteikta spaudai 2009-08-14

Lietuviškos Joninės: nuo kaimo bendruomenės iki šiuolaikinės miesto šventės

Arūnas VAICEKAUSKAS

Straipsnio objektas – vidurvasario (Joninių, Rasų) šventė. Straipsnio tikslas – aptarti etninės tradicijos tęstinumo miesto kultūros sąlygomis galimybes. Straipsnio uždaviniai: 1) išskirti ir aprašyti žinomus Joninių šventės modelius; 2) parodyti skirtingų šventės variantų formavimosi aplinkybes, išnagrinėti jų turinio ir struktūros transformacijas, aptarti tradicijos tęstinumo ir inovacijos santykį.

Tyrimo metodai: istorinis lyginamasis, turinio analizė. Tradicinės žemdirbių šventės analizė pagrįsta Jono Balio surinktų ir publikuotų šaltinių, taip pat Balio Buračo, Teodoro Narbuto, Liudviko Adomo Jucevičiaus ir kitų istorinių bei etnografinių tekstų studijomis. Folklorinė Rasų šventė tirta 1982–1998 m. naudojant stebėjimo dalyvaujant metodą. Papildomos informacijos suteikė mano, VDU Subkultūrų studijų centro, kitų institucijų sukauptos foto, video ir internetinės medžiagos analizė. Šiuolaikinės miesto šventės analizė paremta mano 2004–2006 m. surinkta medžiaga, taip pat Jonavos kultūros centro darbuotojos Juditos Margevičienės parengtu miesto šventės scenarijumi bei videomedžiaga.

Pagrindinė išvada – XX a. lietuviškoje tradicijoje galima išskirti keletą skirtingų šv. Jono šventės variantų – tradicinę kaimo bendruomenės šventę, XX a. pirmosios pusės viešąsias Jonines, septintojo dešimtmečio pabaigoje užgimusią folklorinę Rasų šventę. O pačioje XX a. pabaigoje pastaroji tapo pamatu ritualiniam senojo baltų tikėjimo bendruomenės aktyvumui. Kiekviena iš šių švenčių turi savo istoriją ir atsiradimo priežastis. Tuo pat metu jos veikė ir vis dar tebeveikia vienos kitą, kaip ir bendrąjį visuomenės supratimą.

2004 m. Jonines paskelbus nedarbo diena miestų bei rajonų kultūros centrų darbuotojai susidūrė su rimta dilema – kaip valstybės viešai deklaruojamą etninę tradiciją suderinti su vartotojiškos šiuolaikinio miesto visuomenės poreikiais. Akivaizdu, kad folklorininkų sukurtas ir dešimtmečiais puoselėtas Rasų šventės modelis tam netiko. O tradicinio kaimo šventė dar XX a. pirmojoje pusėje sunyko kartu su pačiu bendruomeniniu kaimu. Surasti nacionalinės kultūros interesus atitinkantį kompromisą tarp folklorinio sąjūdžio narių nusiteikimo išsaugoti „tikrąsias“ šventės apeigas, šiuolaikinės vartotojiškos visuomenės prigimties ir stambiųjų masinio vartojimo prekių gamintojų siekio maksimaliai išnaudoti prekybinį masinės šventės potencialą yra išties nelengvas uždavinys. XXI a. pradžioje viešųjų šv. Jono dienos švenčių organizatoriai ir scenarijų autoriai priversti derinti etnines tradicijas ir vartotojiškai nusiteikusios šiuolaikinės miesto visuomenės poreikius.

Prasminiai žodžiai: Joninės, tradicija, transformacijos, tęstinumas

Žemdirbių vidurvasario šventė

Vasaros saulėgrąžos šventė, be abejo, priklausė svarbiausioms (metinėms) kalendorinio ciklo žemdirbiškoms šventėms. Tai lėmė šventės padėtis kalendorinių metų cikle. Kita vertus, apie tikruosius Joninių ritualus žinome ne tiek jau daug. Jau XIX šimtmečio pradžioje istorikas Teodoras Narbutas pasigedo senovinių Joninių šventės apeigų.[1] Romantinį senosios lietuvių mitologijos paveikslą kūręs mokslininkas nebūtų nutylėjęs reikšmingų žemdirbių šventės ritualų, jei tik jie būtų buvę žinomi. Stiprią Vienos etnologinės mokyklos įtaką patyręs žymiausias tarpukario Lietuvos papročių tyrinėtojas Jonas Balys teigė, kad Joninių laužus lietuviai perėmė iš germanų.[2] Remiantis istoriniais ir etnografiniais šaltiniais galima teigti, kad tradiciniame kaime vidurvasario šventė nebuvo itin sureikšminta. Reikšmingesnės Joninių apeigos žinotos tik Latvijos pasienyje ir Mažojoje Lietuvoje – regionuose, patyrusiuose žymesnę vokiečių kultūros įtaką.

Kas tikro žinoma apie šią šventę? Sprendžiant pagal senuosius šaltinius, įprastinė vidurvasario šventės apeigų atlikimo vieta – kalvos, pasėlių laukai ir vandens telkiniai. Knygoje „Lietuva“ Liudvikas Adomas Jucevičius cituoja Rygos miesto viešojoje bibliotekoje saugotame XVI a. Martyno Kromerio kronikos rankraštyje buvusį „seną“ prierašą: „Tada pagal seną prietaringą paprotį jie kaišo gėlėmis ir medžių šakomis visus šaltinius ir rankioja visokias žoleles, kurios turinčios gydyti nuo įvairių ligų“.[3] Keliais puslapiais toliau labai panašiai rašo ir jis pats: „Vieta, kur ypatingai mėgstama atlikinėti Joninių arba Kupalos apeigas, yra kalvos

bei upių krantai: ant kalvų kūrenamos ugnys ir per jas šokinėjama, o upėse maudomasi norint apsivalyti nuo nuodėmių ir apsidrausti ateičiai, visiems metams, nuo visokių ligų“.[4]

Plačiausiai žinoma Joninių apeiga – kupoliavimas. Dažniausiai šiuo žodžiu vadintas vaistinių žolynų rinkimas Joninių išvakarėse. Prūsų Lietuvoje kupole vadinta Joninių išvakarėse surinktais žolynais papuošta kartis.[5] Be vaistinių augalų rinkimo – kupoliavimo, pagrindinėmis Joninių apeigomis reikėtų laikyti pasėlių lankymą bei supimąsi sūpuoklėmis. Prūsų Lietuvoje žinotas karvių vainikavimo paprotys.[6]

Joninių naktis – raganų ir kitų chtoniškojo pasaulio būtybių siautėjimo metas.[7] Dar XX a. pradžioje Lietuvos kaimo gyventojai tikėjo, kad Joninių vidurnaktį ant kiaulių jojančios raganos susirinkdavo kryžkelėse ir skrisdavo į pasilinksminimus ant Šatrijos ar Rambyno, ar net į Kijevą. Virdamos košę iš rugių rasų jos esą užleisdavo pasėlius kerais. Užburdavo ir paversdavo vilkolakiais žmones. Velniai ir kitos chtoniškojo pasaulio pabaisos tariamai užpuldavo suradusį paparčio žiedą žmogų. Dažniausiai raganaujantys kaimo gyventojai kėsindavosi atimti iš kaimynų karvių pieną. Mėgindami apsaugoti gyvulius, kaimo gyventojai šv. Jono dienos išvakarėse tvartų duris ir langus apkaišiodavo aštriais arba badančiais daiktais, dygiais augalais, dilgėlėmis ar šermukšnio šakomis; užremdavo akėčiomis, užkišdavo grauduline (bažnyčioje šventinta) žvake, šalimais padėdavo nulipdytą iš bičių vaško ar kitaip padarytą kryžių.[8] Kryželius nupiešdavo ir ant galvijų arba nutepdavo degutu karvių ragus. O gyvulius į pievas išgindavo tik tuomet, kai išdžiūdavo ryto rasa.

Ritualinės kultūros žmogus egzistencinės svarbos dalyku laikė ne tik būsimą derlių, bet ir savo giminės pratęsimą. Todėl reikšmingesnėse žemdirbių tradicijos šventėse visada aptiksime vedybinės jaunimo ateities būrimus.[9] Žemdirbių kultūroje ateities būrimų adresatas yra aiškus – anapusio pasaulio jėgos, kurių žinioje yra ne tik augimo galios, bet ir turtas bei ateities numatymas. Todėl būrimai visuomet vykdavo atitinkamą semantiką turinčiose gyvenamojo namo, sodybos ar kaimo erdvės vietose (prie slenksčio, krosnies, palangės, šulinio, kelių kryžkelės). Dėl tos pačios priežasties būrimų simbolikoje dažnai sutinkama vandens tema. Tai matome ir per Jonines – vainikėlių plukdymas dar ir mūsų dienomis yra vienas iš labiausiai romantizuotų ir mėgstamų Joninių šventės akcentų, kuriam prilygti gali nebent paparčio žiedo ieškojimas.

Dar XIX a. pirmojoje pusėje Teodoras Narbutas, aprašydamas Joninių apeigas, įvardijo labiausiai jam į akis kritusią šventės ypatybę – apeigines ugnis – laužus, per kuriuos šokinėjo jaunimas ir tamsiuoju paros metu nešiojamus deglus.[10] Didelis laužas ir mūsų dienomis išlieka išskirtiniu Joninių šventės akcentu. Tačiau per visą naktį degę laužai, ant karčių iškelti dervuoti kubilai ar nuo kalnų ridenamos stebulės nebuvo svarbiausieji apeiginiai šventės požymiai, nors jų atsiradimą ir sąlygojo mitinės sąmonės vaizdiniai apie tamsiojo paros (metų) laiko pavojingumą žmogui.[11] Vidurvasario šventės metu žmonės linksmindavosi per visą naktį iki saulės patekėjimo, todėl laužai tiesiog pakeisdavo saulę ir saugojo žmogų skleisdami piktąsias jėgas atbaidančią šviesą.

Simbolinė ugnies reikšmė XIX–XX a. žemdirbių tradicijoje beveik visuomet siejama su naikinamąja (taigi ir apvalomąja) ugnies galia. Tokia reikšmė teikta ir Joninių laužams. Norėdami apsisaugoti nuo galimų ligų, šventės metu per juos šokinėdavo jaunuoliai. Juose būdavo sudeginamos pasėlių laukuose išrautos piktžolės. Dar XX a. pirmojoje pusėje Joninių laužo pelenus išbarstydavo laukuose, kad būtų geresnis derlius ir pasėlių nepultų kenkėjai. Tikėta, kad Joninių laužo pelenų papylus po namo pamatais į namą netrenks perkūnas ir jis bus apsaugotas nuo gaisro.[12]

Apibendrindami galime akcentuoti, kad bendruomeninės Joninių šventės erdvės dimensijos aprėpė ne tiek pačią Joninių dieną, kiek šventinės dienos išvakares ir ypač tamsiąją paros dalį. Pagrindinėmis šventinės erdvės vietomis reikėtų įvardyti kalvas, vandenį (šaltinius, upes, ežerus, šulinį) bei pasėlių laukus. Svarbiausiomis žemdirbiškomis ritualo apeigomis – vaistinių žolynų rinkimą bei Kupolės puošimą; įvairius vidurvasario ugnies variantus – laužus, deguto statines, šiaudais apvyniotus ratų tekinius, sudeginamą „raganos“ pamėklę; tvartų ir galvijų apsaugą nuo šią naktį tariamai siautėjančių raganų; pasėlių laukų lankymą bei supimąsi sūpuoklėmis; apeiginį Joninių vandens (ryto rasos arba maudymosi tekant saulei) sureikšminimą. Taigi turime ne taip jau mažai tradicinės žemdirbių šventės apeigų, tačiau reikia turėti galvoje, kad tai yra skirtingų istorinių laikotarpių ir skirtingų etnografinių regionų informacijos projekcija į visumą.

XX a. viešasis Joninių šventės modelis

Iki Pirmojo pasaulinio karo lietuvių paprotinės tradicijos kaita buvo itin lėta, nes šventiniai ritualai atliko išskirtinį vaidmenį palaikant kaimo bendruomenės gyvensenos formų stabilumą. Tačiau XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje susiklosčiusios naujos socialinės, kultūrinės ir ekonominės sąlygos ne tik suardė tradicinio kaimo struktūrą, bet ir pakeitė kaimo gyventojų

socialinės elgsenos bei mąstymo stereotipus. Iš XX a. pirmosios pusės etnografinės medžiagos analizės matyti, kad apie tą metą ritualinė tradicija prarado turėtą egzistencinę svarbą ir pamažu virto paprotine tradicija, o buvusių apeiginių ritualų funkcijų vietą užėmė kaimo jaunimo pramogos ir bendravimo poreikis.[13] Ritualams tapus papročiais keitėsi ir buvusių apeigų turinys. Individualus ūkininkavimas, sustiprėjusi miesto kultūrinė įtaka ir pakilęs švietimo lygis kaimo gyventojų mąstymą išlaisvino iš kaimo bendruomenės ritualinių stereotipų, o apeigines ritualo funkcijas pakeitusi pramoga į papročius kaimo gyventojus skatino pažvelgti daug laisviau ir kūrybiškiau. XX a. pradžioje daugelis papročių įgijo naujas formas bei simbolinės „reikšmės“ traktuotes. O etninės veiklos įtraukimas į centralizuotą struktūrą turinčių visuomeninių organizacijų veiklą sudavė rimtą smūgį regioninei tradicijai.

Šiuo laikotarpiu Joninių šventė išpopuliarėja ir paplinta visoje Lietuvoje. Prie jos populiarinimo daug prisidėjo vietinių valdžios įstaigų ar visuomeninių organizacijų viešoji veikla.[14] Pavyzdžiui, Šaulių sąjungos vadovybė po visą Lietuvą platino instrukcijas, nurodančias, kur ir kaip šios organizacijos nariai turi švęsti Jonines. Šauliai ir kitos to meto visuomeninės ar kultūrinės Lietuvos organizacijos nemažai prisidėjo prie to, kad viešajame XX a. pirmosios pusės Joninių šventės modelyje atsirado kai kurios naujos (kitaip sakant, istorinių ir etnografinių šaltinių nepatvirtinamos) erdvės dimensijos, pavyzdžiui, piliakalniai, tautiškai nusiteikusių žmonių sąmonėje įgiję šlovingos etninės praeities simbolių vaidmenį.

XX a. pirmojoje pusėje svarbiausiu Joninių šventės akcentu galutinai tapo Joninių laužai ir bendras jaunimo pasilinksminimas. Dalis buvusių agrarinių apeigų išliko dėl pramoginio patrauklumo. Tačiau šventės struktūroje atsirado ir visiškai naujų simbolinių momentų. Pavyzdžiui, žvakelių, įtaisytų gėlių vainikėliuose, plukdymas upe arba paparčio žiedo ieškojimas, lietuvių tautosakoje žinomi mitologizuoti pasakojimai apie tai, kaip per Jonines pražydęs paparčio žiedas jį suradusiam laimingajam esą suteikdavęs stebuklingą visažinystės galią.[15] Tačiau paparčio žiedo ieškojimas Joninių naktį, be abejo, priklauso prie naujausių Joninių papročių. XX a. pirmojoje pusėje išpopuliarėjo šventės dieną gimusių varduvininkų sveikinimas – jų galvos buvo puošiamos iš medžių (dažniausiai – ąžuolų) lapų ar gėlių nupintais vainikais.

Laužų deginimas ir iki paryčių užtrunkantis jaunimo pasilinksminimas svarbiausiu šventės akcentu išliko ir sovietmečiu. Sovietų valdžia, mėgindama paimti iniciatyvą į savo rankas, pasiremdama prieškario viešų renginių tradicija, kartais bandydavo organizuoti Joninių šventimą ant piliakalnių ar kitose istoriniu požiūriu svarbiose viešose erdvėse, tačiau tai niekada netapo tęstiniu reiškiniu.

Folklorinė Rasų šventė

Septintajame praeito šimtmečio dešimtmetyje Nikitai Chruščiovui kiek atleidus sovietinio režimo gniaužtus Lietuvoje kilo stipri folklorinio ir kraštotyrinio judėjimo banga. 1967 m. tuometiniai *ramuvos* judėjimo nariai pirmą kartą organizavo *Rasų* šventimą laikydamiesi „lietuvių etninės tradicijos“.[16] Laikui bėgant ramuviškių pasiūlytą (sukurtą) vidurvasario šventės modelį perėmė daugelis kraštotyrinio judėjimo entuziastų bei folkloro kolektyvų. Atsiradęs Vilniuje folklorinis Rasų šventės modelis drauge su folkloro ansamblių judėjimu iš valstybės sostinės plito į kitus didžiuosius Lietuvos miestus – Kauną, Panevėžį, Klaipėdą, Šiaulius, vėliau ir į regioninius centrus. Populiarumo viršūnę folklorinis vidurvasario (Rasų arba Kupolių) šventės modelis pasiekė XX a. devintojo dešimtmečio pirmojoje pusėje. Realią folklorinės vidurvasario šventės sklaidos erdvę lėmė folkloro kolektyvų paplitimas bei jų sprendimas, kur švęsti Jonines. Siekiant išvengti sovietinių represinių struktūrų dėmesio šventimo vietos neretai būdavo keičiamos. Kadangi folklorinė Rasų arba Kupolių šventė buvo sukurta pagal vieningą modelį (pagrindiniai šventinės struktūros dėmenys yra tie patys), šventė neteko bet kokių lokalinių ypatumų, kuriais pasižymėjo tradicinės Joninės.

Kuriant folklorinį šventės modelį į visumą dirbtinai buvo sujungtas visų ankstesnių tradicijų paveldas. Etnografinės ir simbolinės-patriotinės XX a. pirmosios pusės tradicijų samplaika matoma, pavyzdžiui, iš šventės erdvės dimensijų pasirinkimo. Folkloro kolektyvų šventės erdvės dimensijose yra ir iš etnografinės bei žemdirbiškos tradicijos atėjęs kalvos – vandens – pasėlių lauko derinys, ir patriotiškai simbolinis piliakalnio erdvės sureikšminimas. Pastarasis erdvės akcentas folkloriniame vidurvasario šventės modelyje buvo dar labiau sustiprintas įvedus panašias senkapio ir pilkapio (garbingoje kovoje už tėviškę kritusių protėvių simbolinę konotaciją) bei šimtamečio ąžuolo (folklorinės šventės struktūroje išreiškiančio lietuvių etninei kultūrai būdingą žmogaus ir gyvosios gamtos artumą bei istorinės tradicijos tęstinumą) simbolines erdves. Tuo pat metu folklorinėje Rasų (Kupolės) šventėje atsirado ir daugiau visiškai naujų (neaprašytų etnografiniuose šaltiniuose) šventinės erdvės simbolių akcentų. Pavyzdžiui, žolynais papuošti vartai, per kuriuos patenkama į šventės vietą. Šis šventės erdvės organizavimo elementas buvo

pasiskolintas iš XX a. pirmosios pusės kaimo jaunimo pasilinksminimų erdvės apipavidalinimo. Folklorinės vidurvasario šventės laiko dimensijos beveik be pakeitimų perimtos iš etnografinės tradicijos. Švenčiama visą dieną ir naktį iki saulės patekėjimo.

Ritualinė folklorinės vidurvasario šventės struktūra buvo dirbtinai suformuota iš visų žinomų tradicinės žemdirbiškos šventės elementų. Joje galime aptikti vaistinių žolynų rinkimą, žolynais papuoštą kupolės kartį, laimės būrimus (būrimus iš žolynų, vainikėlio metymą į medžio šakas, vainikėlio plukdymą); visas žinomas vidurvasario šventės ugnies formas (laužus, šiaudais apsuktą rato tekinį, deguto statinę... etc.), taip pat ir vėliau sudeginamą šiaudinę „raganos“ iškamšą; jaunimo pasilinksminimą (šokama ir dainuojama iki paryčių) ir sudėtines vaišes. Rečiau folklorinėje vidurvasario šventėje aptiksime tradicinei šventei būdingą supimąsi sūpuoklėmis.

Folkloriniame Joninių modelyje galime aptikti ir XX a. pirmosios pusės viešojo Joninių šventės modelio elementus – gėlių vainikėlių, papuoštų degančiomis žvakutėmis, plukdymą ar kolektyvinį paparčio žiedo ieškojimą.

Tuo pat metu folklorinėje vidurvasario šventėje rasime ir visiškai naujų struktūrinių elementų, kurie niekada nebuvo fiksuoti tradicinėje žemdirbių šventėje. Pavyzdžiui, sutartinių giedojimą einant dviem – vyrų ir moterų arba vien tik moterų – rateliais priešingomis kryptimis aplink žolynais išpuoštų šventinių vartų stulpus. Arba saulės palydėjimo ir sutikimo apeigas, kurių metu tiesiog dainuojamos atitinkamo turinio dainos. Dar kitais atvejais tradicijoje žinomiems elementams suteikiama nauja forma arba reikšmė. Pavyzdžiui, šiuolaikiniame Rasų šventės žolynų rinkimo kontekste prapuola buvusios vaistinės žolynų konotacijos, kurias keičia mitologizuotos žolynų rinkimo „taisyklės“, pavyzdžiui, devyniuose laukuose žengiant kiekvienos pasaulio šalies kryptimi po devynis žingsnius surinkti devynių rūšių žydinčias žoles. Arba ateities spėjimas – surinkti žolynai nešami pas „raganą“. O tradicijoje žinomas laukuose surinktų piktžolių deginimas Joninių laužo liepsnoje folklorinėje šventėje pavirsta žolynų aukojimu.

Kai kuriais atvejais nauji simboliniai folkloro šventės elementai sukuriami jungiant į visumą kelis iš skirtingų etnografinių šaltinių paimtus apeiginius tradicinių Joninių momentus. Pavyzdžiui, pavasario ir vasaros pradžios kalendorinėms šventėms būdingas pasėlių lauko lankymo apeigas sujungus su XIX a. pradžioje Teodoro Narbuto paminėtu deglų deginimu (kadaise gerą pasėlių derlių turėjęs garantuoti žemdirbių ritualas) folklorinėje šventėje pavirto įspūdinga naktine eisena su degančiais fakelais. Šios procesijos metu simboliškai aplankomas ne tik pasėlių laukas, bet ir piliakalnis, senkapis ar pilkapiai, šimtametis ąžuolas, tekantis vanduo (upelis ar šaltinis). Dažniausiai prie kiekvieno iš aplankytų objektų eisenos vadovas išsako atitinkamą tekstą, kurio turinys tiesiogiai priklauso nuo vadovo iškalbos ir susipažinimo su lietuvių etniniu paveldu. Vadovo kalbos paprastai palydimos specialiai parinkto turinio dainomis.

Senojo baltų tikėjimo bendruomenės ritualai

Lietuvos Atgimimo sąjūdžio pradžia buvo neatsiejama nuo lietuvių kultūrinio tapatumo išsaugojimo reikalavimų. Tai negalėjo neskatinti visuomenės domėjimosi istorine lietuvių tautos praeitimi ir nacionalinės kultūros raiškos formomis. Nepriklausomybės siekis dar labiau paskatino visuomenės domėjimąsi tautinės kultūros vertybėmis. Pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo perleistos sovietinės okupacijos metais platesnei visuomenės daliai sunkiai prieinamos knygos apie tradicinius lietuvių papročius, parašyta keletas naujų. Svarbiausios tradicinio kalendoriaus šventės – Kalėdos ir Velykos (vėliau – Žolinė, dar vėliau – Joninės) buvo paskelbtos poilsio dienomis. Išaugęs susidomėjimas etninės kultūros vertybėmis bendraminčius skatino burtis į tautinės kultūros entuziastų grupes, kurios įgijo septintajame XX a. dešimtmetyje atsiradusį ramuvų vardą.

Naujai įsteigta ramuvų sąjunga, vadovaujama idėjinių lyderių, netrukus pasuko senąją baltų religiją išpažįstančios konfesinės bendruomenės kūrimo keliu.[17] Senojo baltų tikėjimo bendruomenės grupės dažniausiai atsirasdavo tarp folkloro ir kraštotyros judėjimo narių išsiskyrus „romuvio“ savimonę turintiems individams. Sakyti, kad jie atskyla nuo folkloro judėjimo, būtų netikslu, nes, senajam baltų tikėjimui prijaučiančių asmenų požiūriu, folklorininko ir romuvio identitetai vienas kitam neprieštarauja, net priešingai – yra privalomi vienos pasaulėžiūrinės sistemos elementai. Tiek septintojo dešimtmečio folkloro judėjimas, tiek ir senojo baltų tikėjimo bendruomenės panašiai pirmiausia atsirado didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Vėliau išplito regionuose.

Apeiginės struktūros požiūriu, romuvų praktikuojamas vidurvasario šventės modelis beveik niekuo nesiskiria nuo folkloro šventės. Tačiau įprastai simbolinei ir paprotinei elgsenai romuvio savimonę turintys asmenys suteikia religinę ir pasaulėžiūrinę prasmę. Realus tokių švenčių turinys priklauso nuo konkrečios senojo baltų tikėjimo grupės narių susipažinimo su etninėmis

tradicijomis bei bendruomenės ritualinėmis praktikomis. Taip pat ir nuo grupės lyderių kūrybingumo ir iniciatyvumo interpretuojant folklorinės Rasų šventės apeigas. Todėl romuvietiškos vidurvasario šventės apeigos bent jau teoriškai gali turėti daugiau variantų nei nusistovėjęs folklorinės šventės modelis.

Šiuolaikinės viešos Joninių šventės formos paieškos

Nuo folklorinio Rasų šventės pavidalo visuomeninis XXI a. pradžios šventės modelis, visų pirma, skiriasi instituciniu pobūdžiu. Dažniausiai už oficialią Joninių šventę yra atsakingi vietinių savivaldos institucijų kultūros skyriai. Todėl šventės mastas bei jos populiarumas pirmiausia priklauso nuo vietinių tradicijų ir kultūros institucijų veiklumo, iniciatyvos bei darbuotojų kūrybingumo. Viešas ir masinis miesto šventės pobūdis savaime reikalauja visiškai kitokios erdvės nei tradicinė žemdirbių šventė. Tačiau iš tarpukario Lietuvos ateinanti viešųjų renginių tradicija iš dalies palaiko šventinės erdvės sąlytį su gamtine aplinka. Netgi masinės miesto šventės paprastai vyksta natūralios gamtos apsuptyje esančiose sceninėse aikštelėse (vasaros estradose ar dainų slėniuose; nepamirštamas ir vanduo). Atitinkamai skiriasi ir šventinio laiko dimensijos. Tradicinio kaimo ar folklorinėje šventėje linksminamasi per visą naktį iki saulės patekėjimo kitos dienos rytą, o miesto ar miestelio bendruomenės šventė užtrunka tol, kol pasibaigia oficiali koncertinė programa. Struktūros požiūriu, masinė miesto šventė susideda tarsi iš dviejų atskirų dalių: oficialiosios (vaidybinės) dalies ir populiariosios muzikos programos, kurioje iš esmės dalyvauja tik paaugliai ir jaunimas.

Oficialiosios dalies struktūra bei turinys pirmiausia priklauso nuo šventės scenarijų kuriančio žmogaus gebėjimų bei kūrybinės išmonės. Pavyzdžiui, Jonavoje oficialioji šventės dalis dažniausiai turi misterijos formą, kurios turinį sudaro tradicinės arba folklorinės vidurvasario šventės apeigos bei folkloro kolektyvų koncertiniai numeriai.[18] Programoje panaudojama daug tradicinės ar folklorinės šventės momentų: žolynų rinkimas, eisenos su deglais, būrimas iš surinktų žolynų, saulės palydėjimo apeigos, šventinio laužo uždegimas, vainikėlių su įtaisytomis žvakutėmis plukdymas vandens telkinyje, paparčio žiedo ieškojimas etc. Visiems šiems momentams pritaikomos atitinkamos dainos ar meno kolektyvų kūriniai. Visa tai įgyja scenai pritaikytas formas. Rečiau pasitaiko modernių tradicijos interpretacijų, kurios kiekvienu konkrečiu atveju priklauso nuo individualaus scenarijaus autoriaus ar meno kolektyvo vadovo supratimo.

Kita vertus, šiuolaikinės masinės miesto šventės struktūroje visuomet aptiksime vartotojiškos ar populiariosios kultūros elementus: amatininkų prekių mugę, prekybininkų palapines. Jaunimui pritraukti dažniausiai organizuojamas populiariosios muzikos koncertas.

Išvados

1. Joninės, arba vasaros saulėgrąžos šventė, priklausė itin svarbioms (metinėms) žemdirbiškoms kalendorinio ciklo šventėms. Vis dėlto apie buvusią ritualinę šventės struktūrą patikimų žinių nėra daug. Istoriškai šv. Jono šventė buvo populiaresnė šiaurinėse ir pietvakarinėse etnografinės Lietuvos srityse.

2. Prie viešo XX a. pirmosios pusės Joninių šventės modelio sukūrimo daug prisidėjo *šauliai* ir kitos to meto visuomeninės bei kultūrinės Lietuvos organizacijos. Jų aktyvumo dėka Joninės išpopuliarėjo visoje Lietuvoje, tačiau neteko anksčiau turėtų regioninių ypatybių. XX a. pirmojoje pusėje svarbiausiu Joninių šventės akcentu galutinai tapo Joninių laužai ir bendras jaunimo pasilinksminimas.

3. Folklorinis Rasų šventės modelis buvo sukurtas dirbtinai sujungus ankstesnių tradicijų paveldą, tačiau jame yra ir naujų struktūrinių elementų, kurie nebuvo fiksuoti tradicinės žemdirbių šventės ritualinėse struktūrose.

4. Senojo baltų tikėjimo bendruomenės vidurvasario šventės modelis išaugo iš folklorinio Rasų šventės varianto, kai tarp folkloro judėjimo entuziastų išsikristalizavo *romuvio* tapatumą turintys asmenys. Ritualinės struktūros požiūriu, neopagoniška Joninių šventė iš esmės nesiskiria nuo folklorinių Rasų, tačiau Senojo baltų tikėjimo bendruomenės nariai vidurvasario šventės simboliams ir dalyvių veiksmams suteikia religinę ir pasaulėžiūrinę prasmę.

5. XXI a. pradžioje viešųjų šv. Jono dienos švenčių organizatoriai ir scenarijų autoriai dažniausiai renkasi etninės tradicijos ir vartotojiškai nusiteikusios šiuolaikinės miesto visuomenės poreikių derinimo kelią.

NUORODOS:

1. NARBUTAS, T. *Lietuvių tautos istorija. T.1. Mitologija*. Vilnius, 1992, p. 262.
2. BALYS, J. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. Vilnius, 1993, p. 220.
3. JUCEVIČIUS, L.A. Lietuva. Jos senovės paminklai, buitis ir papročiai. Iš: *Raštai*. Vilnius, 1959, p. 234.
4. JUCEVIČIUS, L.A. Lietuva. Jos senovės paminklai, buitis ir papročiai. Iš: *Raštai*. Vilnius, 1959, p. 236.
5. BALYS, J. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. Vilnius, 1993, p. 217.
6. BALYS, J. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. Vilnius, 1993, p. 224.

7. BALYS, J. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. Vilnius, 1993, p. 227–234.
8. BALYS, J. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. Vilnius,1993, p. 227–230.
9. VAICEKAUSKAS, A. *Vaikams apie senąsias lietuvių šventes*. Kaunas, 2007, p. 103.
10. NARBUTAS, T. *Lietuvių tautos istorija. T.1. Mitologija.* Vilnius, 1992, p. 262.
11. VAICEKAUSKAS, A. *Vaikams apie senąsias lietuvių šventes*. Kaunas, 2007, p. 104.
12. BALYS, J. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai.* Vilnius, 1993, p. 212–218, 261.
13. VAICEKAUSKAS, A. Transformation of the Masking Custom: From Ritual to Town Entertainment. Iš: *Ethnic Culture: Traditions and Innovations*. Kaunas, 2004, p. 166.
14. ŠAKNYS, Ž. Jaunimo laisvalaikio tradicijos ir inovacijos Lietuvoje (XX a. 3–4 deš.). Iš: *Etninė kultūra ir tautinis atgimimas*. Vilnius, 1994, p. 144.
15. BALYS, J. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai.* Vilnius, 1993, p. 235–239.
16. VAICEKAUSKAS, A. The Academic Youth Movement Ramuva: From Passive Resistance to the Community of the Old Faith of the Balts. Iš: *Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia*. T. 23. The Baltic countries under occupation, Stockholm, 2003, p. 359.
17. VAICEKAUSKAS, A. The Academic Youth Movement Ramuva: From Passive Resistance to the Community of the Old Faith of the Balts. Iš: *Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia.* T. 23. The Baltic countries under occupation, Stockholm, 2003, p. 363.
18. AVa-20-1: Arūno Vaicekausko asmeninis archyvas. Byla Nr. 20–1 („Esame baltai“ – Juditos Margevičienės Joninių šventės scenarijus), l. 1–8.

St. John's Day: from Peasant Community Traditions to Contemporary Urban Celebration

Arūnas Vaicekauskas

The article deals with the evolution of St. John's (or Midsummer's night) celebration in Lithuania. Vaicekauskas starts by analyzing the traditional St. John's celebration on the basis of ethnographical sources. He discusses the reasons for the growing popularity of the Midsummer's celebration at the beginning of the 20th century in the whole of Lithuania; the emergence of the folkloristic (and later neo-pagan) rituals of the Midsummer night's celebration in the 1960s; and the conflict between the traditional and modern values in contemporary Midsummer nights' celebrations.

The Midsummer night's celebration in a traditional peasant community was one of the most important agricultural festivities of the year. According to the sources, the traditional place for the Midsummer night's rituals were hills, crop fields, rivers and lakes. The main elements of the ritual structure were as follows: gathering medical herbs; decorating *kupolė* (pole decorated with herbs); protection of the stable and cattle from the raging witches; visiting crop fields. Midsummer night's fire rituals were bonfires, hub of a wheel, tar barrels and the burning of a straw figure (the witch). Youth entertainment included meals, dances, games and fortune telling. Moreover, St John's morning ritual of bathing in the dew was of great importance.

In the 1920s-1930s the activity of local authorities and public organizations contributed to the growing popularity of the Midsummer night and St John's Day celebration all over Lithuania. They largely shaped the input to the St John's Day celebration in the first half of the 20th century. The local authorities introduced such places as historically important mounds and hills as the locations of the celebration and such traditions as putting wreaths with lit candles in them in the water or looking for a fern blossom.

In 1967 the *Ramuva* movement made its first steps by organizing a *Rasos* celebration, the Midsummer's night celebration according to the Lithuanian folk traditions. Gradually, their suggested celebration routine was taken up by the majority of local ethnography movement enthusiasts and folklore groups. The folkloristic celebration routine was artificially created using the elements of all previous celebration traditions. A combination of both ethnographic-agricultural (locations like hills /mounds/ burial mounds/ + oak trees + / crop fields / + water /springs, lakes, rivers) and patriotic-symbolical (significance of the mounds) elements is characteristic of celebrations put up by folklore groups. The pseudo-ritual structure of the folkloristic model of the Midsummer's night celebration was developed combining all known elements of the traditional celebration. At the same time, new structural elements which were not fixed in the ritual structure of the traditional celebration appeared. Elements of the public celebrations of the first half of the 20th century, such as floating girls' wreaths with candles or looking for a fern blossom can be traced to the structure of the folkloristic celebration. As for the time dimensions of the folkloristic Midsummer's night celebration, they were taken up from the ethnographic tradition without any changes.

The Midsummer's night celebration routine followed by the community of the Old Baltic beliefs developed from the folkloristic *Rasos* or *Kupolė* celebration traditions when people with neo-pagan consciousness split to form two alternative movements: a folkloristic and an ethnographic movement. Structurally, Romuva's celebration differs from the folkloristic one only in that they attribute truly religious meaning to the symbolical acts they perform.

In 2004, the Lithuanian Midsummer's celebration *Joninės* (St. John's Day) was officially proclaimed as a public holiday. Organizers of the public Midsummer's night celebrations were faced with a serious task, that is, to reconcile newly institutionalised ethnic tradition with the requirements of the contemporary consumer society. The ritualistic model of the *Rasos* or *Kupolė* celebration that over the years was promoted by and among the enthusiasts of the national folklore movement is inappropriate for a mass urban festival. Therefore, it is a difficult task to find a compromise that would meet the needs of the popular national culture, its consumer nature, which entails an inevitable commercialization of public celebrations, and satisfy the determination of the folklore movement to preserve the "real" rituals. Therefore, organizers of contemporary public celebrations of the Midsummer's night and St John's Day quite naturally combine earlier traditions with the needs of the modern consumer society.

Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Etnologijos ir folkloristikos katedra, K. Donelaičio g. 52, LT 44244 Kaunas, el. p. a.vaicekauskas@hmf.vdu.lt

Gauta 2009-06-02, įteikta spaudai 2009-08-14

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žydų ir totorių pavardžių formavimosi ypatumai

Jūratė ČIRŪNAITĖ

Tyrimo objektas – Lietuvos žydų ir totorių paveldimų asmenvardžių (pavardžių) formavimasis. Tikslas – apžvelgti Lietuvos žydų pavardžių formavimosi etapus XV–XVIII a. nuo grupinio antroponimo, pavardės užuomazgos, laikinosios pavardės, pirmosios nuolatinės pavardės iki XIX a. pradžios masinio pavardžių radimosi; apžvelgti Lietuvos totorių patronimų raidą XV–XVII a., -sk- tipo asmenvardžių ir asmenvardžių, kurie neturėjo priesagų, radimąsi totorių vardyne; užfiksuoti pirmąsias pavardes XVII a. dokumentuose. Istorinis lyginamasis metodas. Pagrindinės išvados: XVI a. viduryje keli Gardino žydai turėjo grupinį antroponimą; XVI a. užfiksuota Naugarduko ir Gardino žydų pavardės užuomazga; XVII a. Chomsko žydų šeima turėjo laikinąją pavardę; XVII–XVIII a. Vilniaus žydų gydytojų šeima turėjo nuolatinę pavardę; Lietuvos žydų pavardės masiškai ėmė rastis XIX a. pradžioje po Rusijos caro administracijos nurodymo žydams pasirinkti pavardes. Lietuvos totorių patronimai formavosi palyginti vėlai: XV a. trečdalis Lietuvos totorių buvo užrašomi su tėvavardžiu; XVI a. pradžioje pusė Lietuvos totorių turėjo tėvavardį, 1528 m. du trečdaliai Lietuvos totorių turėjo tėvavardį; XVI a. viduryje – XVII a. pradžioje Lietuvos totorių tėvavardį galima laikyti susiformavusiu; XVI a. viduryje dalies Lietuvos totorių vardyne atsirado antrasis patronimas; -sk- tipo asmenvardžių Lietuvos totorių vardyne atsirado XVI a. viduryje; asmenvardžių, neturėjusių priesagų, Lietuvos totorių vardyne atsirado XVII a. pradžioje; pirmoji Lietuvos totorių pavardė buvo užfiksuota 1631 m.; Lietuvos totorių pavardės iš patronimų, -sk- tipo asmenvardžių ir asmenvardžių, kurie neturėjo priesagų, masiškai ėmė rastis XVII a. antrojoje pusėje.

Prasminiai žodžiai: asmenvardis, patronimas, pavardė, Lietuvos žydai, Lietuvos totoriai.

Įvadas

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žydų vardynas dar tik pradėtas tirti. Publikuotas šio straipsnio autorės darbas apie XVIII a. Lietuvos žydų įvardijimą slaviškuose dokumentuose.[1] Rusijos imperijos žydų antroponimija skelbiama nuo XIX a. Yra išleisti keli žydų vardų žodynai: Mešelio Pogorelskio,[2] I. Kulišerio,[3] Boriso Feldblyumo,[4] „Šamir“ sąjungos Jeruzalėje.[5] Yra išleistas ir Aleksanderio Beiderio sudarytas Rusijos imperijos žydų pavardžių žodynas.[6]

Lietuvos totorių vardyną tiria įvairių sričių specialistai. Pirmasis šio darbo ėmėsi istorikas Stanislavas Kričinskis. Monografijoje „Lietuvos totoriai“[7] vieną iš skyrių jis paskyrė Lietuvos totorių asmenvardžiams, jų kilmei. Visų Lietuvos totorių pavardes, dauguma kurių yra pasiekusios mūsų laikus, knygoje „Herbarz rodzin tatarskich w Polsce“[8] paskelbė Stanislawas Dziadulewiczius. S. Dziadulewicziaus knygoje išspausdintas ir Jakóbo Szynkiewicziaus rytietiškų žodžių ir vardų žodynėlis. XVI a. Lietuvos totorių vardyno lituanizmus tyrė šio straipsnio autorė.[9] Tiurkų kilmės rusų pavardes yra surinkęs ir ištyręs Nikolajus Baskakovas.[10] Kelios šio straipsnio autorės publikacijos yra skirtos XVI–XVII a. Lietuvos totorių moterų vardyno tyrimams: įvardijimo būdams,[11] įvardijimo struktūrai,[12] įvardijimo standartams.[13]

Pradėtas tirti ir pavardžių formavimosi procesas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Apie lietuvių pavardžių susidarymą monografiją yra išleidusi Vitalija Maciejauskienė,[14] Kauno miestiečių pavardžių formavimąsi XV–XVIII a. tyrė Alma Ragauskaitė.[15] Ukrainiečių pavardžių susidarymo klausimais yra rašęs Michailas Chudašas.[16] Šiame straipsnyje stengsiuos trumpai apžvelgti Lietuvos žydų ir totorių pavardžių atsiradimo priešistorę. Pavarde laikomas asmenvardis, kurį nepakitusį sūnus paveldi iš tėvo. Panašų pavardės apibrėžimą nurodo ir lietuvių pavardžių tyrėja V. Maciejauskienė.[17]

Visi straipsnyje cituojami įvardijimai yra metrikuoti: po jų skliaustuose nurodomas šaltinio numeris ir puslapis.

LDK žydų pavardžių priešistorė

Grupinis antroponimas. LDK žydai istorijos šaltiniuose minimi nuo XV a.

XVI a. viduryje keli žydai, galbūt giminaičiai, tačiau ne broliai (tai matyti iš skirtingų tėvavardžių), turėjo bendrą grupinį asmenvardį gen. pl. *Хорошенькихъ*.

Tai 1539 m. dokumente minimi žydai Chorošenkiai: *на жидовъ Городенскихъ: на Лазара Хацкелевича а на Хацка Исаковича, а на Еска Илинича, Хорошенькихъ* (8; 234). Su šiuo grupiniu antroponimu 1541 m. dokumente užrašytas dar vienas asmuo – *жидъ Городенскій Мошей Исаковичъ Хорошенькій* (8; 289), taip pat grupė neišvardytų asmenų – *Жидове Городенскіи Хорошенькіи* (8; 299). Du iš čia minimų žydų – 1539 m. dokumento gen. sg. *Хацка Исаковича* (8; 234) ir 1541 m. dokumento *Мошей Исаковичъ* (8; 289) – galėjo būti broliai, nes sutapo jų tėvavardžiai. O kitų dviejų – 1539 m. dokumento gen. sg. *Лазара Хацкевича* (8; 234) ir gen. sg. *Еска Илинича* (8; 234) – tėvavardžiai skyrėsi. Jų giminystė su pirmaisiais dviem asmenimis nėra aiški. Grupinis antroponimas *Хорошенкіи* yra pravardinis. Ar jis buvo paveldimas (tai yra, ar galėjo virsti pavarde), duomenų nėra.

Pavardės užuomazga. Su bendru asmenvardžiu gen. pl. *Козельскихъ* 1540 m. dokumente buvo užrašyti du broliai žydai Kozelskiai: gen. pl. *двухъ жидовъ: Шлому, Новодворского жида, а Нахима, брата его, жида Городенского, Козельскихъ* (8; 265). Ar asmenvardis gen. pl. *Козельскихъ* jau buvo pavardė, sunku pasakyti, nes nėra dokumente minimų brolių tėvo arba jų sūnų įvardijimų. Tik tuo atveju, kai skirtingų kartų šeimos narių (tėvo ir sūnaus) antrasis asmenvardis sutampa, jį jau galima būtų laikyti pavarde. O šiuo atveju asmenvardis gen. pl. *Козельскихъ* suvoktinas kaip abejonių nekelianti pavardės užuomazga, nes dviejų brolių bendras asmenvardis buvo ne tėvavardis (jis ir turėtų sutapti), o *-sk-* tipo antroponimas.

Laikinoji pavardė. XVII a. susiduriame su žydų pavarde *Михелевичъ*.[18] 1605 m. balandžio 5 d. dokumente rašoma, kad dat. sg. *недощыку Михайлу Езофовичу жиду* (6; 70) buvo suteikta bajorystė. Įvardijant šio asmens anūkus neminint tėvavardžių rašomas jų tėvo tėvavardis, taigi tai jau yra pavardė: gen. sg. *Ицхака Михелевича* (6; 62) ir gen. sg. *Абрама Михелевича жида* (6; 62). Pavardė gen. sg. *Михелевича* buvo ir tame pačiame dokumente minimos anūko Icchako žmonos įvardijime: dat. sg. *жидовце места Хомского на имя Естыры Хеминне Ицхаковой Михелевича* (6; 61). Greičiausiai pavardės yra ir greta Icchako žmonos minimų žydų įvardijimuose: dat. pl. *жидом того места Хомского Хайму и Абраму Михелевичам* (6; 61). Abramas Michelevičius buvo Michailo, Jezofo sūnaus, anūkas (tai žinome iš dokumento teksto). O Chaimas Michelevičius, matyt, buvo Abramo ir Icchako brolis.

Deja, ši pavardė nebuvo ilgaamžė. Jau tame pačiame 1605 m. balandžio 5 dienos dokumente yra minimas Icchako Michelevičiaus sūnus Michelis. Greta motinos jis užrašytas ne pavarde, o tėvavardžiu: *Естеръ Хеминна Ицхаковная Михелевича з сыном своимъ дорослымъ Михелемъ Ицхаковичомъ* (6; 72). Vardu ir tėvavardžiu Michelis, Icchako sūnus, minimas ir kituose dokumentuose: 1606 m. rugpjūčio 2 dienos – *жидъ Хомский Михалъ Ицхаковичъ* (6; 100); 1606 m. rugpjūčio 16 dienos (su motina) – *жидовки места Хомского Гестеръ Хеминны Ицъхаковое Михелевичовое и сына ее Михеля Ихаковича* (6; 102).

Nuolatinė pavardė. Regis, pirmoji ir vienintelė pastebėta pastovi žydų pavardė buvo *Gordon.* Tai gydytojų, iš kartos į kartą perduodančių savo profesiją, paveldimas asmenvardis. Pirmą kartą šios šeimos atstovas užrašytas 1671 m.: *Jakub Gordon, doktor żydowski* (7; 34). 1713 m. aptinkame įrašą: *pan Aron Gordon – doktor medicyny* (7; 388). 1710 m. dokumente įrašyti du broliai Gordonai: instr. sg. *Aronem Doktorem y bratem iego Lewkiem Gordonami* (7; 348). 1705 m. užrašyti tėvas ir sūnus Gordonai: instr. pl. *niewiernemi Aaronem Oycem y Michałem Pisarzem komory Jurborskiey Gordonami żydami Wileńskiemi* (7; 317). Tai lyg ir aiški pavardė. Tačiau, matyt, vėliau ji dar kito, nes 1709 m. dokumente randame įrašą, kuriame Arono Gordono sūnūs užrašyti ne tėvo asmenvardžiu, o iš jo padarytais patronimais: instr. sg. *Aronem Gordonem – doktorem y synami iego – Michałem, Zelmanem y Pinkasem Gordonowiczami* (7; 334).

Galbūt pavardžių formavimosi atvejų XVIII a. būta ir daugiau, tačiau dokumentuose jų rasti nepavyko: teismų bylose šeimyniniai žydų ginčai nenagrinėjami, todėl nėra šeimos narių įrašų. O iš vienintelio asmens įrašo spręsti, ar jo asmenvardis jau pavardė, ar dar ne – neįmanoma.

Yra žinoma, kad visoje tautoje pavardės neatsiranda vienu metu, iš pradžių jas įsigyja aukščiausią statusą visuomenėje turinčios asmenų grupės, minėtu atveju – Vilniaus žydų gydytojų šeima. Taigi galima daryti prielaidą, kad tuo pačiu metu pavardes galėjo turėti ir kitų įtakingų žydų šeimų atstovai.

Masinis pavardžių atsiradimas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje gyvenusių žydų pavardės atsirado XIX a. pradžioje, kai Rusijos caro administracijos įsakymu žydai privalėjo pasirinkti pavardes. 1804 m. buvo išleisti Rusijos caro administracijos „Nuostatai žydams“. Jų 32 punkte rašoma: „Šiame surašyme kiekvienas žydas turi turėti arba įgyti žinomą savo paveldimą pavardę arba pavadinimą, kuris ir turi jau būti išsaugotas visuose aktuose ir užrašymuose be jokių pakeitimų, pridurtas prie jų

vardo, duoto pagal tikėjimą arba gimus; ši priemonė yra reikalinga tam, kad būtų geriau pilietiškai sureguliuota jų būklė, tinkamiau apsaugota jų nuosavybė ir išspręsti jų tarpusavio ginčai“. (При сей переписи каждый Еврей долженъ иметъ, или принять известную свою наследственную фамилию, или прозванье, которое и должно уже быть сохраняемо во всехъ актахъ и записяхъ безъ всякой перемены, съ присовокупленіемъ къ оному имени, даннаго по вере или при рожденіи, мера сія необходима для лучшаго устройства Гражданскаго ихъ состоянія, для удобнейшаго охраненія ихъ собственностей и для разбора тяжбъ между ими).[19]

LDK totorių pavardžių priešistorė

Patronimai. Lietuvos totoriai istorijos šaltiniuose minimi jau XV a. „Lietuvos Metrikos“ penktajame tome, apimančiame 1427–1506 metų laikotarpį. Lietuvos totoriai užrašyti 34 kartus. Beveik visi užrašymai – vardais be tėvavardžių. Tik vienas asmuo vadinamas dviem asmenvardžiais, kurių antrasis galbūt buvo tėvavardis: dat. sg. *Обрагиму Тимиръчыну* (4; 175); dat. sg. *Обрагиму Тимиръчичу* (4; 99).

Kiek kitokius duomenis randame „Lietuvos Metrikos“ ketvirtajame tome, apimančiame 1479–1491 metų laikotarpį. Jame yra 93 Lietuvos totorių įrašai. Beveik pusė šių totorių (43; 46,23 proc.) turėjo tėvavardį. Vis dėlto iš 127 Lietuvos totorių, kurių užrašymus aptinkame XV a. dokumentuose, tėvavardį turėjo tik trečdalis (44; 34,65 proc.) asmenų.

XVI a. pradžioje („Lietuvos Metrikos“ aštuntajame tome, apimančiame 1499–1514 metų laikotarpį) Lietuvos totoriai minimi 143 kartus. Daugiau nei pusė jų (75; 52,4 proc.) užrašyta su tėvavardžiu. Pavyzdžiui, dat. sg. *Толмачу Исупу Тулатовичу* (5; 424) „vertėjui Isupui, Tulato sūnui“; dat. sg. *Тактомышу Довлешевичу* (5; 424). Tačiau beveik pusė visų XVI a. pradžios totorių užrašyta vien vardais.

Lietuvos totorių vardyne tėvavardžių gausėjo, tačiau labai iš lėto. 1528 m. LDK kariuomenės surašyme iš 506 totorių su tėvavardžiais buvo užrašyti du trečdaliai (317; 62,6 proc.) asmenų. XVI a. viduryje padėtis keitėsi – 1565 m. LDK kariuomenės sąraše iš 117 totorių įvardijimų tėvavardžius turėjo 110 asmenų (94 proc.), 1567 m. LDK kariuomenės sąraše iš 431 totorių įvardijimo su tėvavardžiais užrašyti 388 asmenys (90 proc.).

1631 m. „Totorių valdų revizijoje“ su tėvavardžiais buvo užrašyti beveik visi totoriai, išskyrus tuos atvejus, kai paminimi broliai, pavyzdžiui, *Sielim Szczęsnowicz z bratem Isupem* (2; 79) „Selimas, Ščensno sūnus, su broliu Isupu“. Šiuo atveju ir antrojo brolio tėvavardį galima laikyti žinomu.

Taigi XVI a. viduryje – XVII a. pradžioje Lietuvos totorių tėvavardį galima laikyti susiformavusiu.

XVI a. pabaigoje dalyje Lietuvos totorių įvardijimų atsirado antrasis patronimas (tiesa, totorių vardyne tokių įvardijimų užuomazgų būta ir 1567 m. dokumente). Pirmąjį patronimą reikėtų laikyti tėvavardžiu, o antrąjį (užrašytą nominatyvu arba genityvu) – tėvo tėvavardžiu. Pavyzdžiui, *Маско Осановичъ Маликъбашича* (1; 27) „Masko, Osano sūnus, Malikbašos anūkas“. Tėvo tėvavardis (priesaginis senelio vardo vedinys), t. y. asmenvardis, jungiantis tris šeimos kartas, į anūko įvardijimą dažniausiai įrašomas genityvu, pavyzdžiui, *Янко Абдышевичъ Мелеховича* (3; 1368); kartais – nominatyvu, pavyzdžiui, *Chasieyn Smolskiewicz Aziulewicz* (1; 509).

Patronimai – pirmasis arba antrasis – tai potencialiosios pavardės. Dalis jų XVII a. pabaigoje pradėjo virsti pavardėmis.

***–sk–* tipo asmenvardžiai.** *–sk–* tipo priesagų vedinių totorių vardyne atsirado palyginti vėlai. Totorių sąrašuose šios priesagos nėra nei 1528 m., nei 1565 m. dokumentuose. 1567 m. dokumente ši priesaga atsirado pirmą kartą – asmenvardyje Халецкий: *Ахметъ Халецкий* (3; 1361), asmenvardyje Верьбицкий: *Верьбицкий Залесковичъ* (3; 1163) ir asmenvardyje Коморовски: *Анъдрей Янутевичъ Коморовски* (3; 1172). O 1631 m. „Totorių valdų revizijoje“ su šia priesaga buvo sudaryta nemaža asmenvardžių – 84. Pavyzdžiui, Makowiecki: *Mucherem Makowiecki* (2; 126); Rojżewski: *Marcin Rojżewski* (2; 92); Baranowski: *Abduła Baranowski* (2; 92); Kieński: *Bohdan Kieński* (2; 87). XVII a. *–sk–* tipo priesaga tvirtai įėjo į Lietuvos totorių vardyną (be abejo, gausumu ji dar labai nusileido patroniminėms priesagoms). Pavyzdžiui, 1690 m. dokumente įvardijimų su –sk– tipo asmenvardžiais buvo 43,2 proc. (76). XVII a. pabaigoje *–sk–* tipo priesagos vediniai ėmė virsti pavardėmis.

Asmenvardžiai, neturintys priesagų. XVI a. Lietuvos totorių įvardijimams buvo būdinga vardų gausa (nemažai įvardijimų turėjo po du, paprastai tiurkiškus, vardus). Dažniausiai netiurkiškos kilmės asmenvardžių, kurie neturėjo priesagų ir kurių nebeišeina vadinti vardais, totorių vardyne atsirado 1631 m. dokumente. Pavyzdžiui, Kalina: *Heliasz Kalina* (2; 89); Pułtor: *Adam Pułtor* (2; 98); Bulhak: *Fiedor Bulhak* (2; 109); Korsak: *Isup Korsak* (2; 130). XVII a. pabaigoje šie asmenvardžiai, neturintys priesagų, ėmė virsti pavardėmis.

Pirmosios pavardės. Pirmąją Lietuvos totorių pavardę aptinkame 1631 m. dokumente. Tai į krikščionybę perėjusios totorių šeimos antroponimas *Bułhak*, susidaręs nubyrėjus patroniminei asmenvardžio priesagai. Senelis ir jo brolis – *Matysz i Anton Bulhakowicze* (2; 133). Antono sūnus Fiedoras ir jo sūnūs jau turėjo pavardę *Bułhak*: *Fiedor Bułhak z synami Iwanem, Siemionem i Waskiem Bułhakami* (2; 133).

Su reguliariu Lietuvos totorių pavardžių srautu susiduriame XVII a. antrojoje pusėje. 1659 m. – Ibryčiai. Tėvas – *kniaz Ianusz Ibrycz*, sūnus – gen. sg. *Achmiecia Ianiewicza Ibrycza* (1; 342). 1663 m. – Rafalovičiai. Tėvas – *Adam Adrachmanowicz Rafałowicz*, sūnus – dat. sg. *Radzyfowi Adamowiczu Rafałowiczu* (1; 351–352). 1667 m. – Senkevičiai. Tėvas – *Ходца Сенъкевичъ*, sūnūs – instr. pl. *зъ князями Гелиашом и Речыпою Ходцовичами Сенъкевичами* (1; 393). 1669 m. – Rudevičiai. Tėvas – gen. sg. *князя Рызвана Рудевича*, sūnus – *Урыашъ Рудевичъ* (1; 402). 1671 m. – Senkaiščiai. Tėvas – dat. sg. *Хадецю Сенкайщу*, sūnūs – instr. pl. *Фурсомъ, Гелиашомъ и Речыпомъ Хадецевичами Сенкаийщами* (1; 417). 1672 m. – Zagolskiai. Tėvas – gen. sg. *Шахъманъцера Закголъского*, sūnus – gen. sg. *Миколая Махъманъцеровича Заголъского* (1; 422). 1672 m. – Jasinskiai. Tėvas – dat. sg. *князю Шаму Ясинским*, sūnūs – instr. pl. *з князями Мухарememъ и Хусейнемъ Шамовичами Ясинскими* (1; 421). 1675 m. – Navros. Tėvas – gen. sg. *Dawida Nawre*, sūnūs – *Samuel <...> Konstanty Dawidowiczowie Nawrowie* (1; 431). 1675 m. – Šolkovskiai. Tėvas – dat. sg. *Fursu Szołkowskiemu*, sūnūs – dat. pl. *Uryaszu y Katymieru Szołkowskim* (1; 434). 1682 m. – Kašeidarovičiai. Tėvas – *Iochcia Mustaficz Kaszeydarowicz*, sūnūs – gen. pl. *Ibrahima y Samuela Kaszeydarowiczow* (1; 473–474). 1683 m. – Rudzevičiai. Tėvas – gen. sg. *Мустафы Рудзевича*, sūnūs – gen. pl. *Радзипа, Данеля, Мамеця и Адома Мустафичов Рудзевичов* (1; 477). 1683 m. – Sobolevskiai. Tėvas – instr. sg. *Давидом Соболевским*, sūnus – instr. sg. *Самуелем Давидовичом Соболевским* (1; 481). 1695 m. – Sundziudai. Tėvas – gen. sg. *kniazia Barasza Sundzdziuda tołmacza*, sūnūs – dat. pl. *kniaziu Affendeiu y Chamkieldeiu Baraszewiczach Sundzdziudach* (1; 497). 1700 m. – Safianovičiai. Tėvas – *Asan Safianowicz,* sūnus – *Czymbay Safianowicz* (1; 511–512).

Iš XVII a. užrašytų 15 totorių pavardžių daugiausia yra patroniminių – septynios. Keturios pavardės – *-sk-* tipo priesagų vediniai. Pavardžių, kilusių iš asmenvardžių, neturėjusių priesagų, taip pat užrašyta keturios.

Galima daryti prielaidą, kad Lietuvos totorių pavardės ypač intensyviai galėjo imti formuotis XVIII a.

Išvados:

1. XVI a. viduryje keli Gardino žydai Chorošenkiai turėjo grupinį antroponimą.
2. XVI a. buvo užfiksuota Naugarduko ir Gardino žydų Kozelskių pavardės užuomazga.
3. XVII a. Chomsko žydų Michelevičių šeima turėjo laikinąją pavardę.
4. XVII–XVIII a. Vilniaus žydų gydytojų Gordonų šeima turėjo nuolatinę pavardę.
5. Lietuvos žydų pavardės masiškai ėmė rastis XIX a. pradžioje po Rusijos caro administracijos nurodymo žydams pasirinkti pavardes.
6. Lietuvos totorių patronimai formavosi vėlai: a) XV a. trečdalis Lietuvos totorių buvo užrašomi su tėvavardžiais;[20] b) XVI a. pradžioje pusė Lietuvos totorių turėjo tėvavardžius; c) 1528 m. du trečdaliai Lietuvos totorių turėjo tėvavardį; d) XVI a. viduryje – XVII a. pradžioje Lietuvos totorių tėvavardį galima laikyti susiformavusiu.
7. XVI a. viduryje dalies Lietuvos totorių vardyne atsirado antrasis patronimas – tėvo tėvavardis. Jis buvo užrašomas genityvu (kilmininku) arba nominatyvu (vardininku).
8. *–sk–* tipo asmenvardžių Lietuvos totorių vardyne atsirado XVI a. viduryje, ypač jų pagausėjo XVII a. pradžioje.
9. Asmenvardžių, kurie neturėjo priesagų ir nebuvo vardai, Lietuvos totorių vardyne atsirado XVII a. pradžioje.
10. Pirmoji Lietuvos totorių pavardė buvo užfiksuota 1631 m.
11. Lietuvos totorių pavardės masiškai ėmė rastis XVII a. antrojoje pusėje. Pavardėmis virto patronimai, *–sk–* tipo asmenvardžiai ir asmenvardžiai, kurie neturėjo priesagų ir nebuvo vardai.[21]

ŠALTINIAI:

1. Акты, издаваемые Виленскою коммисіею для разбора древнихъ актовъ. Т. 31: Акты о литовскихъ татарахъ. Вильна, 1906.
2. Borawski P., Sienkiewicz W., Wasilewski T. Rewizja dóbr Tatarskich 1631 r. – sumariusz i wypisy. – Acta Baltico–Slawica, XX. Wrocław etc., 1991.
3. Литовская Метрика, ч. III: Книги Публичныхъ Делъ. Переписи войска Литовскаго. Петроградъ, 1915.
4. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
5. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.
6. Акты издаваемые виленскою коммиссіею для разбора древнихъ актовъ. Т. 28. Акты о евреяхъ. Вильна, 1901.
7. Акты издаваемые виленскою коммиссіею для разбора древнихъ актовъ. Т. 29. Акты о евреяхъ. Вильна, 1902.

8. Русско–еврейский архивъ. Документы и матеріалы для исторіи евреевъ въ Россіи. Т. 1. Документы и регесты къ исторіи литовскихъ евреевъ (1388–1550). Собралъ и издалъ С. А. Бершадскій. С.- Петербургъ, 1882.

TRUMPINIAI:

Acc. sg. (*accusativus singularis* lot.) – vienaskaitos galininkas
Dat. pl. (*dativus pluralis* lot.) – daugiskaitos naudininkas
Dat. sg. (*dativus singularis* lot.) – vienaskaitos naudininkas
Gen. pl. (*genitivus pluralis* lot.) – daugiskaitos kilmininkas
Gen. sg. (*genitivus singularis* lot.) – vienaskaitos kilmininkas
Instr. sg. (*instrumentalis singularis* lot.) – vienaskaitos įnagininkas

NUORODOS:

1. ČIRŪNAITĖ, J. LDK žydų įvardijimas slaviškuose XVIII a. dokumentuose. Iš: *Lituanistica,* 2005, Nr. 3 (63), p. 38–46.
2. ПОГОРЕЛЬСКИЙ, М. *Еврейские имена собственные.* С. – Петербургъ, 1893.
3. КУЛИШЕРЪ, И. И. *Сборникъ для согласования разновидностей именъ: библейскихъ, національныхъ, талмудическихъ, заимствованныхъ и другихъ, употребляемыхъ евреями в России.* Житомиръ, 1911.
4. FELDBLYUM, B. *Russian–Jewish given names.* Teaneck, NJ: Avotaynu, 1998.
5. *Краткий словарь еврейских имен.* Иерусалим: Шамир, Малер, 1989.
6. BEIDER, A. *A Dictionary of Jewish Surnames from the Russian Empire*. Teaneck, NJ: Avotaynu, 1993.
7. KRIČINSKIS, S. *Lietuvos totoriai.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1993.
8. DZIADULEWICZ, S. *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce.* Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1986.
9. ČIRŪNAITĖ, J. Baltiški LDK kariuomenės dokumentų antroponimai. Iš: *Darbai ir dienos,* 1999, Nr. 10 (19), p. 69–78.
10. БАСКАКОВ, Н. А. *Русские фамилии тюркского происхождения.* Москва, 1979.
11. ČIRŪNAITĖ, J. XVI–XVII a. Lietuvos totorių moterų įvardijimo būdai. Iš: *Lituanistica,* 2004, Nr. 3 (59), p. 71–93.
12. ČIRŪNAITĖ, J. XVI–XVII a. Lietuvos totorių moterų įvardijimo struktūra. Iš: *Lituanistica*, 2004, Nr. 4 (60), p. 39–52.
13. ČIRŪNAITĖ, J. XVI–XVII a. Lietuvos totorių moterų užrašymo standartai. Iš: *Baltų filologija,* 2007, T. XVI (1/2), p. 31–45.
14. MACIEJAUSKIENĖ, V. *Lietuvių pavardžių susidarymas XIII–XVIII a.* Vilnius: Mokslas, 1991.
15. RAGAUSKAITĖ, A. *XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai.* Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005.
16. ХУДАШ, М. Л. К вопросу о возникновении украинских фамилий. Iš: *Антропонимика.* Москва, 1970, с. 121–125. Taip pat: ХУДАШ, М. Л. З історії формування і становлениня українських прізвищ. Iš: *Мовознавство*, 1969, № 2, с. 37–46.
17. MACIEJAUSKIENĖ, V. *Lietuvių pavardžių susidarymas XIII–XVIII a.* Vilnius: Mokslas, 1991, p. 19.
18. Šią pavardę pastebėjo istorikė dr. Jurgita Verbickienė.
19. ЛЕВАНДА, В. Полный хронологический сборникъ законовъ и положений, касающихся евреевъ. С.- Петербургъ, 1874, с. 57.
20. Šio straipsnio autorė anksčiau yra pareiškusi kitokią nuomonę apie XV a. Lietuvos totorių patronimus. Žr. ČIRŪNAITĖ, J. Lietuvos totorių pavardžių formavimasis XV–XVII a. Iš: *Baltistica,* 2001, T. XXXVI (2), p. 304. Tuomet buvo teigta, kad XV a. Lietuvos totoriai buvo užrašomi vien vardais, be tėvavardžių. Ši išvada buvo padaryta remiantis tuo metu turėta medžiaga. Šiuo metu sukaupta medžiaga leidžia teigti, kad XV a. trečdalis Lietuvos totorių buvo užrašomi su tėvavardžiu.
21. Dėkoju p. Vitalijai Girčytei ir p. Faridai Dzenajavičienei, leidusioms pasinaudoti asmeninėmis bibliotekomis.

Peculiarities of the Formation of Jewish and Tartar Surnames in Lithuania

Jūratė ČIRŪNAITĖ

In mid 16th century some Grodno Jews were named using a group anthroponym. In the 16th century the first Jewish surnames were recorded in Novogrudok and Grodno regions.

In the 17th century a Jewish family from Chomsk was recorded as having a temporary surname.

The 17–18 c. Jewish families from Vilnius were recorded as having permanent surnames.

At the beginning of the 19th century, after the instruction of the Tsarist Russian administration for Jews to choose their own surnames there appeared numerous Lithuanian Jewish surnames in written records.

Lithuanian Tartar Patronyms were formed rather late:

1. one third of Lithuanian Tartars names in the 15th century were recorded with a patronymic;
2. at the beginning of the 16th century half of the Tatars residing in Lithuania had a patronymic;
3. in 1528 two thirds of Tatars residing in Lithuania had a patronymic;
4. the period between mid 16th and beginning of the 17th centuries marks a full development of Tatar patronymics.

In mid 16th century part of Lithuanian Tatars acquired a second patronymic, which was usually declined in Genitive or Nominative. In mid 16th century surnames bearing the suffix *–sk–* appeared in the Tatar anthroponyms and spread widely at the beginning of the 17th century. Tatar anthroponyms that were not derivatives and had no suffixes appeared at the beginning of the 17th century.

The first Tatar surname was registered in 1631. The widespread of Lithuanian Tatar surnames was noticed in the second half of the 17th century. Patronymics, *–sk–* type anthroponyms, or those anthroponyms that had no suffixes were not names turned into surnames.

Tatar surnames were formed either from a second or third element of an anthroponym or from a male person's surname who had inherited it from his father. The surname was usually placed either in the second or third position after a given or/and a patronymic.

Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Lietuvių kalbos katedra, K. Donelaičio g. 52, LT-44244 Kaunas, el. p. j.cirunaite@hmf.vdu.lt
Gauta 2009-03-15, įteikta spaudai 2009-08-14

Iš baltų mitinio vaizdyno juodraščių:
REINKARNACIJA, ARBA PERGIMIMAS

Dainius RAZAUSKAS

Mitiniam vaizdynui priklauso ne tik mitinės būtybės (dievybės), bet visi ir bet kokie vaizdiniai, vienaip ar kitaip susiję su mitiniu pasaulėvaizdžiu. Todėl šįsyk straipsnio objektas – sielų reinkarnacijos, arba pergimimo, vaizdinys lietuvių tradicijoje. Tikslas – remiantis šaltiniais (istoriniais, tautosakos, tyrinėtojų darbais), įrodyti esant ir aprašyti pergimimo sampratą lietuvių tradicijoje. Aprašomasis metodas. Išvados: pirma, pergimimo vaizdinys lietuvių tradicijoje paliudytas negincytinai; antra, jis neatskiriamai susijęs su kai kuriais kitais gerai žinomais lietuvių mitologijos vaizdiniais.

Pastaba: vertimai iš kitų kalbų gali nesutapti su publikuotaisiais, tąsyk pastarųjų nuorodos pateikiamos skliaustuose; skliaustuose taip pat nurodomi papildomi cituojamų tekstų variantai bei literatūra, kur jie persakomi, interpretuojami ar komentuojami.

Prasminiai žodžiai: reinkarnacija, lietuvių mitologija.

Magistras Vincentas Kadlubekas 1203 m. apie jotvingius (vadindamas juos getais) rašo: *Est enim omnium Getarum communis dementia, exutas corporibus animas, nascituris denuo infundi corporibus, quasdam etiam brutorum assumptione corporum brutescere* „Esama mat visiems getams bendro paklydimo išsivilkusias iš kūnų sielas vėl įsiliejant į gimsiančius kūnus, ir kuo į gyvuliškesnį, tuolab gyvulėjant“ BRMŠ1, 207–208; (NrbLM, 387; BsRR, 327; BsV, 62; BrsnRŽ, 163–164).

Jokūbo Lavinskio liudijimu (1583 m.), Žemaitkiemio (Ukmergės r.) lietuviai „manė mirusiųjų sielas po metų pereinant į tuos žmones, kurie gimsta“ (*animas vero mortuorum post annorum curriculum in homines, qui nascuntur, migrare arbitrabantur*) BRMŠ2, 607, (609); (DVtUM, 155).

T. Narbuto nuomone (1835 m.) – nors ji įdomi veikiau ne kaip istorinis šaltinis, o jau kaip vienas iš pirmųjų bandymų suprasti ir interpretuoti, – „sielos persikėlimą, arba metempsichozę, lietuviai suprato taip, kad, jų manymu, vaiko arba žmogaus, nesulaukusio pilnametystės, taip pat bepročio vėlė po mirties tol klajojanti aukštutinėje vėjų sferoje, kol vėl grįžtanti į kito žmogaus kūną, kurį privalanti atgaivinti, o gyvendama jame, privalo pasiekti tobulumą, būtiną amžinajam gyvenimui. Iš čia matyti, kad žmogaus sielai buvo priskiriama laipsniško tobulėjimo savybė, siela tuos laipsnius pasiekia gyvendama kūnuose, idant taptų tinkama naudotis amžinąja laime“ NrbLM, 390.

L. A. Jucevičius pateikia (1846 m.) „liaudies padavimą“ apie šikšnosparnį, esą „mirusio blogo žmogaus vėlė atgailoja šikšnosparnyje tris šimtus metų. Tam laikui sukakus, ji vėl įsikūnija kuriame nors velionio palikuonyje, bet tuokart jau ji yra teisaus vyro siela“ JcvR, 154. G. Beresnevičiaus manymu, šis L. Jucevičiaus paliudijimas vienas pats įrodo, kad lietuvių tradicijoje išties galima ieškoti „tikėjimo reinkarnacija pėdsakų“ BrsnD, 70. Be to, čia vėlgi matome T. Narbuto paminėtą savotišką sielos „tobulėjimo“ pergimstant sampratą.

J. Basanavičius irgi pažymi, kad, pagal lietuvių pažiūras, tos vėlės, kurios nepateko nei į rojų, nei į pragarą, galėjo, „kaip iš liudijimo tūlų autorių matoma, regis, vėl naujai atgimtie naujuose kūnuos“ BsRR, 327; BsV, 61.

Taigi pergimdama siela klajoja tarp pragaro ir rojaus, o galimybė jai pergimstant „gyvulėti“ arba „tobulėti“, matyt, ir reiškia grėsmę nugrimzti į pragarą arbą viltį pasiekti rojų.

Aiškiai, nors ir ne gausiai, pergimimo vaizdinį liudija tautosaka (nutylėjimą galima būtų paaiškinti prieštaravimu Bažnyčios mokymui). Antai sakmėje apie dvasregį iš J. Basanavičiaus tautosakos rinkinių, užrašytoje XIX a. pabaigoje, esama tokio pokalbio: *„Tėte, o kaip bus numirus?“ Tetėns atsakė: „O tad mus vėl iš naujo bevygiuos (belopšuos)...“* BsV, 171. XX a. antrojoje pusėje Kaniūkų k., Varėnos r., užrašyta: *Kadu žmogus miršta, o pamirus kiek laiko būna gėlėsna, kol jį kur paskiria, paskui iš tų gėlių vėl*

skirsto po žmones, ir vėl gema ir auga žmonės StnkGD, 77 (DVtSS, 30; DVtUM, 48). Plg. dar: *Žmuogaus dvasia papuol kartās į gevuolelį, į kitą žmuogų. Pasakuoja, kad iš to numirėli dvasia ēt į kitą, kur gem* DVtUM, 155. Ažušilės k., Ignalinos r. 1995 m. užrašyta: *Sakydava, saka, tai, vienas pasakoja, tai siela jo, vienas saka, jau aš pinkiolikius metus un žemės. A, saka, tik nuainu, tai pabūvu kiek, i mani vė išvara kūnan i liepia tarnaut vė. Tai jeigu, išeina, blogai darysi, vysa, vesi sielų blogais keliais, nu tai tadu tavi jau in velnius prirašys. A tep, saka, ataina kiek laika, vė gyvint un žemės. Tiktai jau neišduoda paslapties nuo Dieva. Nežinai, mes visi trys* [pateikėjas ir du užrašytojai]*, a maž mūs kiek laika jau yra atbūta jau, sielų. Maž jau treciu ar ketvirtą sielą turim. Ve tik, saka, kad, išeina, ataina gyvint da, vat. Daug metų da pagyvena. Numyršta, i jeigu ažumuša žmogų* [jeigu žmogus buvo užmuštas, mirė ne sava mirtimi]*, tai nuo amžinybėn, pabūva, i vė Dievas jų siuncia takian i takian kūnan. Vat* LTR 6366/91;[1] (DVtUM, 155). 1996–1997 m. Dieveniškių apylinkėse užrašyta: *Kas gemsta, tai itų dūšių, kuris numirė, tai jau perskiria tam, kuris gims, jau itep sako. Dūšia niekuomet nemiršta, bet va žmogus... Kūnas jau numiręs, o itų dūšių jau perskirsta kitam vaikui, jau kur laukia* DVVtM, (206), 238; DVtUM, 155. Paskui dar Šeduvoje, Radviliškio r.: *...kad vaiks gimst be dūšios. Dievs duod jam dūšio kita mėrusia žmogos*, nes mirusio žmogaus *dvas nain* [nueina] *pas kito gimstunt vaiko*, ir *jeigu tas žmogs buva blogs, tad ta siela tur atkintet už blogs unksčiau gyvenuse žmogos darbas* MrcMŽ, 82, 86, 87.

J. Balio žiniomis, irgi „nesvetima yra lietuviams pažiūra, kad seneliai iš naujo atgimsta savo anūkuose“ BlLTS2, 199.

Užuominų į pergimimą esama ir kai kuriose sakmėse. Antai sakmėje apie laumės apmainytus vaikus (LPK 3692) laumiukas prisipažįsta: *Aržuolas turi tris šimtus metų, o jo atžala šimtą metų, aš gi esmi tris kartus senesnis...* BsLP2, 353: Nr. IX.32 (BsLPĮ1, 102: Nr. 25; BsLPĮ3, 421–422: Nr. 192; LTs4, 546: Nr. 539). V. Bagdanavičiaus nuomone, čia „mes susitinkame su atgimimo samprata, t.y. su tikėjimu, kad žmogus gyvena keletą sykių. Laumuko pasakymo […] negalime suprasti kaip kitaip, kad jis gyvena jau nebe pirmą kartą“ BgdLPL, 41 (BrsnD, 70; BrsnRŽ, 163).

Blankų pergimimo sampratos atšvaitą galima įžvelgti ir pasakoje „Tiltas į kitą pasaulį“ (ATU 471), bent jau tuose jos variantuose, kur svečiuose pas Dievą pabuvusio (= mirusio) herojaus Dievas klausia: *Ar tu čia būsi, ar grįši namo?* BsLP2, 41: Nr. I.29 (tarsi klaustų: ar liksi su manim, ar nori vėl gimti pasaulyje?). Juolab gimimą primena Onelės sugrįžimas iš apsilankymo pas Dievą senelį: *Ir teip tas senelis Onelei apsakė visą pradžią, anos tėvus ir anų kūmus, kur nešė po krikšto. Ir teip visą gyvenimą anai, kaip čia buvo. O paskui pavaišino gražiai ir teipo paguldė į lovą pasilsėti. Ale kaip Onelė užmigo, paguldyta lovoje, ir tujaus iš nakties atsirado pas savo tėvų namuose begulianti klėtyje po patalais sau šiltai. Ir kad jau akis atvėrė iš miego savo, persigando, nežinojo, kur ana esanti* DvPSO, 145: Nr. 35. Siela į šį pasaulį gimsta tarsi užmigdama dvasinei tikrovei, nugrimzdama į sapną, ir tarsi namo sugrįžta, bet grįžusi sutrinka namų nebepažindama: nes viskas jau pasikeitę, ir namai, ir tėvai jau kiti… Plg. šiuo atžvilgiu Johanno Arnoldo Brando liudijimą (1673–1674 m.), esą lietuviai per laidotuves, klūpėdami prie mirusiojo, *bitten die Seele folgends: Norētu dánguje pászilikti ir né norētu dáugias apsúnkiti su piktais sapnais: das ist: Die Seele wolle doch im Himmel bleiben, und wolle sie nicht mehr auf erden beschweren: das ist, mit bösen träumen, welche sie meinen daß von des abgestorbenen Seele herkommen* „prašo sielą taip: *Norētu dánguje pászilikti ir né norētu dáugias apsúnkiti su piktais sapnais*, tai yra: kad siela norėtų danguje pasilikti ir nenorėtų daugiau žemėn apsunkti, tai yra, su piktais sapnais, per kuriuos, jie mano, čia ateina mirusiojo siela“ BRMŠ3, 68, (70). Su šiuo „apsunkimu“ dar plg. vaizdinius apie vėlių svorį, jų svėrimą.

Reinkarnaciją ir išsivadavimą iš jos, galimas daiktas, mena ir Sovijaus mitas. Antai pasak A.J. Greimo, „Sovijus po kiekvienos nakties, t.y. po laidotuvių ir mirties, pabunda ir grįžta į ankstesnį savo būvį. Miego ir mirties paralelizmas, normaliai turėjęs čia nutrūkti, galioja ir toliau: pastoviam budėjimo ir miegojimo ciklui atitinka Sovijaus kelionės iš gyvenimo į mirtį ir iš mirties atgal į gyvenimą. Nenuostabu tad, kad lietuviai laiko jį Vėlių vedliu, ne tiktai suradusiu tiesų kelią į kitą gyvenimą, bet ir nuolat grįžtančiu žmonėms tą kelią parodyti“ GrmTAB, 368. Nors štai pasak G. Beresnevičiaus, Sovijus kaip tik įveikia reinkarnaciją, randa išėjimą iš pergimimų užburto rato BrsnD, 80–81; BrsnBRR, 17–18, 29–32.

J. Basanavičiaus, G. Beresnevičiaus nuomone, su tikėjimu reinkarnacija gali būti susijęs ir skaistyklos žemėje vaizdinys pastarųjų amžių tikėjimuose BsRR, 327; BsV, 61; BrsnD, 87; (RzsRRR, 157–160), kurį galima būtų laikyti savotišku kompromisu su Bažnyčios mokymu.

[1] Už maloniai nurodytą man šį tekstą ačiū dr. Vykintui Vaitkevičiui.

Su pergimimo samprata pagaliau siejasi ir augalų, ypač vienmečių, gyvavimo ciklai (pirmiausia javo, kuris kasmet prisikelia iš žemėn kritusio grūdo), ir mitinis kapo kaip Žemės gimdos įvaizdis, ir minėtas mirties–miego paralelizmas (nors ir atvirkščias gyvenimo, pasaulio kaip sapno supratimui), ir susiję su tuo vaizdiniai apie saulės kelią ratu per dangų ir požemius (jos mirtį kas vakarą ir atgimimą kasryt), iš dalies ir žvaigždės-sielos samprata, ir kt.

LITERATŪRA:

RzsRRR, 135–173; (BrsnD, 38–40, 68–71, 80, 87; BrsnBRR, 17–18, 29–32).

SANTRUMPOS:

ATU = *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson by Hans-Jörg Uther. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004 (nurodoma tipo numeris).

BgdLPL = BAGDANAVIČIUS, V. *Laumių praeitis Lietuvoje*. Vilnius: Veja, 1999 (= *Laumės, jų religija ir kultūra*. Chicago, 1982).

BlLTS2 = BALYS, J. *Lietuvių tautosakos skaitymai*, II. Tübingen: Patria, 1948.

BRMŠ1 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

BRMŠ2 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: *XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

BRMŠ3 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: *XVII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

BrsnBRR = BERESNEVIČIUS, G. *Baltų religinės reformos*. Vilnius: Taura, 1995.

BrsnD = BERESNEVIČIUS, G. *Dausos: Pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje*. Klaipėda: Taura, 1990.

BrsnRŽ = BERESNEVIČIUS, G. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2001.

BsLP2 = *Lietuviškos pasakos*. Surinko Jonas Basanavičius, II. Vilnius: Vaga, 2003.

BsLPĮ1, 3 = *Lietuviškos pasakos įvairios*. Surinko Jonas Basanavičius, I, III. Vilnius: Vaga, 1993, 1997.

BsRR = BASANAVIČIUS, J. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga, 1970.

BsV = *Iš gyvenimo vėlių ir velnių*. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

DvPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Vilnius: Vaga, 1973.

DVtSS = VAITKEVIČIENĖ, D. Saulės sodai. Iš: *Liaudies kultūra*, 1997, Nr. 1.

DVtUM = VAITKEVIČIENĖ, D. *Ugnies metaforos: Lietuvių ir latvių mitologijos studija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

DVVtM = VAITKEVIČIENĖ, D., VAITKEVIČIUS, V. Mirtis, laidotuvės ir atminai. Iš: *Tautosakos darbai*, IX (XVI). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

GrmTAB = GREIMAS, A. J. *Tautos atminties beieškant; Apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslas–Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990.

JcvR = JUCEVIČIUS, L. A. *Raštai*. Vilnius, 1959.

LPK = BALYS, J. Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas. Iš: BALYS, J. *Raštai*, III. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002 (nurodoma tipo numeris).

LTR = Lietuvių tautosakos rankraštynas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

LTs4 = *Lietuvių tautosaka*, IV: *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Medžiagą paruošė: L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.

MrcMŽ = MARCINKEVIČIENĖ, N. Mirties ženklai. Iš: *Liaudies kultūra*, 2005, Nr. 5.

NrbLM = NARBUTAS, T. *Lietuvių tautos istorija*, I: *Lietuvių mitologija*. Vilnius: Mintis, 1998.

RzsRRR = RAZAUSKAS, D. *Ryto ratų ritimai: Pagrindinio kosmologinio modelio rekonstrukcija su etimologiniais priedainiais*. Vilnius: Pradai, 2000.

StnkGD = STANIKAITĖ, E. Gėlių darželiai. Iš: *Mūsų kraštas*, 1994, Nr. 2(5).

Reincarnation in the Lithuanian Tradition

Dainius RAZAUSKAS

The paper aims at proving the existence of the idea of reincarnation in the Lithuanian tradition and describing it as exhaustively as possible. The supporting data dates back to the beginning of the 13th century and is found up to now. It is not scarce, but equally not abundant, which is hardly surprising considering its contradiction of the teachings of the Christian Church. Nevertheless, the data exists.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius, el.p. liaudies.kultura@llkc.lt; dainius@llti.lt

Gauta 2009-02-22, įteikta spaudai 2009-08-14

Les Rites de Passage

Arnold van GENNEP

7. Sužadėtuvės ir vestuvės

Šiame skyriuje užsiimsime tema, kuria duomenų pririnkta itin gausiai. Tačiau juos paaiškinančios monografijos tebetrūksta, o iškeltos interpretacijos taip įvairuoja, kaip tik įmanoma. Čia vėl iškyla perėjimo ritualų schema, užtat būtinybė patyrinėti ritualus jų eilės tvarka tiesiog drasko akis. Deja, teoretikai, nagrinėdami atskirus ritualų segmentus, užuot palyginę vienàs su kitomis ištisas apeigas, vis nukrypdavo į siauras, dažnai dargi labai sudėtingas interpretacijas.

Pastarajame skyriuje[1] aptarti ritualai lydėjo vaiką jam įžengiant į jaunystę ir socialiai įteisinant jo lytinę brandą. Po to kaip tik ateina tikroji branda, visų aiškiausiai pasireiškianti sukuriant šeimą. Vestuvės – pats svarbiausias perėjimas iš vienos socialinės kategorijos į kitą, kadangi bent vienam iš sutuoktinių jos kartu reiškia šeimos, klano, gyvenvietės ar net genties pakeitimą, o kartais jaunavedžių pora įsikuria išvis naujame name. Gyvenamosios vietos pakeitimą pažymi atskyrimo ritualai, visuomet pirmiausia pabrėždami teritorinį perėjimą.

Negana to, kadangi dviejų jaunuolių sąjunga reikšmingai paliečia ne vieną socialinę grupę, suprantama, kad ir pats pereinamasis periodas įgyja atitinkamą svarbą. Šis periodas paprastai vadinamas sužadėtuvėmis.[2] Daugybėje tautų jos sudaro ypatingą ir autonomišką vestuvinių apeigų dalį, apimančią atskyrimo bei perėjimo ritualus ir pasibaigiančią ritualais, įgyvendinančiais arba preliminarinį įjungimą į naują aplinką, arba atskyrimą nuo autonomiško pereinamojo periodo. Tuomet prasideda būtent vestuvių ritualai, kuriuos didžiąja dalimi sudaro galutinio įjungimo į naują aplinką ritualai, o neretai taip pat asmeninės sąjungos ritualai, nors pastarieji nėra tokie dažni kaip galima būtų tikėtis. Taigi perėjimo ritualų schema čia sudėtingesnė nei anksčiau aptartose apeigose.

Toliau pateikiami aprašymai atskleidžia ne tik šių ritualų sekų dinamiką, bet ir paraleles su kitais apeigų tipais. Kaip matysime, santuoka yra iš esmės socialinis aktas, taigi aptarinėti Crawley'io individualistinę bei kontaktinę teoriją nėra jokio reikalo.[3]

Kai kuriuos vestuvių ritualus galima suklasifikuoti pagal apmatus, pateiktus skyreliuose apie nėštumą, gimtuves ir t.t.: vestuvių apeigoms irgi priklauso apsaugos bei vaisingumo ritualai, kurie gali būti simpatiniai arba kontaktiniai, animistiniai arba dinaminiai, tiesioginiai arba netiesioginiai, taip pat pozityvūs arba negatyvūs (tabu). Iki šiol ritualai dažniausiai tyrinėti būtent šiuo aspektu,[4] ir šis jų aspektas buvo pritraukęs tiek dėmesio, kad vestuvių ritualus apskritai imta laikyti profilaktiniais, katarsiniais bei vaisingumą skatinančiais ritualais. Toks supaprastinimas nusipelno atkirčio, nes jo siaurumas akivaizdus kiekvienam, kas tik atidžiai perskaitytų nors kokį detalų bet kurios civilizuotos ar pusiau civilizuotos tautos vestuvių apeigų aprašymą iš Europos ar Afrikos, Azijos ar Okeanijos, senovės ar nūdienos.

Kadangi aukščiau minėtieji ritualų tipai jau deramai ištirti, aš jų toliau neaptarinėsiu; ir išvis: jei šiame darbe aš kada ir sutelkiu dėmesį į atskyrimo bei įjungimo ritualus kaip tokius, jų pačių teisėmis, tai tuo visai nenoriu pasakyti, neva jie apima visus vestuvių apeigų dėmenis. Turiu pabrėžti, kad iš tikrųjų apsaugos bei vaisingumo ritualai į perėjimo ritualus atrodo įterpti kiek padrikai. O kai palyginame keleto stebėtojų aprašytas vienos ir tos pačios tautos vestuvių apeigas, perėjimo ritualų schema iškyla visiškai aiškiai. Nesutarimai tarp skirtingų stebėtojų iškyla būtent dėl apsaugos bei vaisingumo ritualų laiko, vietos bei detalių. Žinoma, sunku būti tikram dėl kiekvieno atskiro ritualo interpretacijos, tad tie du apibendrinimai, kuriuos pateiksiu toliau šiame skyriuje, neturi būti laikomi išsamiais. Skaitytojas pastebės, kad aš atmetu ritualų visumos priimtąją interpretaciją, ir daugiau tik iš esmės, bet toli gražu ne kiekvieno atskiro ritualinio veiksmo. Bet jeigu pateikčiau savo surinktus kiekvienam atvejui įrodymus, šis skyrius išaugtų į atskirą knygą.

Ritualų sudėtingumas, taip pat juose dalyvaujantys asmenys bei objektai gali įvairuoti priklausomai nuo

sukuriamos šeimos tipo,[5] ir išskyrus nebent „paprastas vestuves“, dviejų individų sąjunga visuomet būna suinteresuotos kuo įvairiausio pobūdžio bei dydžio grupės. Tai: 1) dvi lyčių grupės, kartais atstovaujamos pabrolių bei pamergių arba giminaičių vyrų iš vienos pusės ir giminaičių moterų iš kitos; 2) giminės pagal tėvą arba pagal motiną; 3) abiejų sutuoktinių šeimos, tiek įprasta žodžio prasme, tiek kartais platesne, įtraukiant kitus giminaičius; 4) tokios grupės kaip totemo klanas, brolija,[6] amžiaus grupė, tikinčiųjų bendruomenė, profesinė asociacija arba kasta, kuriai priklauso vienas ar abu jaunuoliai, jų motinos bei tėvai arba giminės; 5) vietinė bendrija (kaimo, miestelio, miesto kvartalo, plantacijos ir t.t.).

Taip pat reikia atminti, jog santuoka visuomet turi skirtingos svarbos ekonominį aspektą, todėl su vestuviniais ritualais persipina ekonominės prigimties veiksmai (tokie kaip suderėtuvės, užstatas už merginą ar vaikiną, užstato sugrąžinimas, išpirka už nuotaką, įvairios jaunikio prievolės ir t.t.). Išvardytosios socialinės grupės šiose ekonominėse derybose bei pasirengimuose yra daugiau ar mažiau suinteresuotos pusės. Jeigu jau šeimai, kaimui ar klanui tenka prarasti vieną iš savo produktyvių narių, merginą arbą vaikiną, už tai bent turi būti atlyginta! Tai ir paaiškina maisto, apdarų, papuošalų dalybas, o pirmiausia – visus tuos gausius ritualus, kuriuose reikia ką nors „išpirkti“, ypač praėjimą į naują gyvenamąją vietą. Šios „išpirkos“ visuomet sutampa su atskyrimo ritualais, ir tokiu mastu, kad jos ir pačios bent iš dalies gali būti laikomos atskyrimo ritualais. Šiaip ar taip, ekonominis aspektas yra toks svarbus, kad, pavyzdžiui, tiurkai-mongolai ritualo, kuriuo vestuvės užbaigiamos, išvis neatlieka tol, kol neišmokėtas visas kalymas (tiurkų *qalin*), arba nuotakos išpirka, nors to gali tekti laukti kelerius metus. Tokiu atveju pereinamasis periodas ištęsiamas, nors lytiniams santykiams tarp sutuoktinių tai netrukdo.

Baškirų[7] vestuvės gali būti nuspręstos būsimiems sutuoktiniams dar tebesant mažiems vaikams. Tarpininkai (atitinkamtys slavų „svotus“, *сваты*) veda ekonomines derybas, sudera kalymo, arba išpirkos už nuotaką, teisėtai priklausančios merginai,[8] dydį ir išmokėjimo datą. Suderėtas kalymas patvirtinamas bendromis vaišėmis, kurias palydi abipusės viešnagės tarp šeimų ir apsikeitimas dovanomis tarp giminaičių, draugų bei kaimynų. Per šias viešnages lyčių grupės atskirai susitinka skirtingose patalpose. Apsikeitimui dovanomis pasibaigus, jaunikis jau gali laisvai aplankyti merginą ir net gyventi jos namuose, jeigu jo paties namai yra kitame kaime. Seniau vieninteliai apribojimai buvo tie, kad jam nevalia pasirodyti savo uošvei ir išvysti savo sužadėtinės veido, užtat jis visuomet apsilankydavo naktį. Šio pereinamojo periodo metu gimęs vaikas būdavo atiduodamas merginos motinos globai. „Trumpai tariant, santykiai tarp jaunuolių yra grynai santuokiniai, ir niekas jau nebegali jų išskirti, tik mirtis“, kurios atveju imdavo veikti levirato arba sororato paprotys.

Ryšium su tuo norėčiau pažymėti, kad levirato bei sororato pamatas yra ne tik ekonominis, bet ir ritualinis. Į šeimą tapo įtrauktas naujas žmogus, ir jeigu jam tektų ją palikti, prireiktų atitinkamų apeigų. Be to, santuokos ryšiai sujungia ne tik du individus, bet visų pirma kolektyvus, kuriems yra svarbu išlaikyti pusiausvyrą. Tai matyti ir iš skyrybų ritualų.

Tęsiant pavyzdį apie baškirų vestuves, po to, kai kalymas jau išmokėtas pilnai (kartais tik po keleto metų), merginos tėvas iškelia puotą, kurios išlaidas padengia jaunikis. Pakviečiami visi abiejų šeimų nariai ir mula (musulmonų kunigas). Pora valgo atskirame kambaryje, į kurį įeiti galima tik artimiausiems giminėms. Vakare merginos nuotakos draugės išsiveda ją ir paslepia kur nors kieme ar kaime. Jaunikis kartais ieško jos ištisą naktį. Atradęs grąžina merginoms, o pats grįžta į tam skirtą kambarį, kur jau susirinkę visi svečiai. Tačiau prieš įžengdamas jis turi koja nutraukti raudoną nytį, kurią skersai durų laiko ištempusios dvi moterys. Jeigu jis nepastebi nyties ir užkliuvęs parkrinta, visi iš jo juokiasi. Paskui jis atsisėda, ir svečiai po vieną išeina. Jam likus vienam, nuotakos draugės parveda ją pas jį ir išeina. Ji nuauna jam batus, o jis siekia ją pabučiuoti, bet ji atstumia jį. Jis duoda jai sidabrinį pinigą, ir tada jau ji pati jį pabučiuoja. Kitą rytą nuotaka savo draugių būryje atsisveikina su kiekvienu iš savo giminių, sėda į roges ir išvyksta į vyro namus, kur daugiau nei metus ji privalės vengti akis į akį susitikti su savo šešuru. Nyties nutraukimas – tai perėjimo ritualas, o nuotakos slėpimas ir suradimas – atskyrimas nuo vietinės lyties grupės. Kaip matyti, lytiniai santykiai prasideda sužadėtuvėmis, tačiau vestuvės kaip socialinis aktas neįvyksta ligi tol, kol išpildomos ekonominės salygos.

Tų pačių išvadų galima prieiti patyrinėjus atitinkamas apeigas ir ne poligaminėse, bet poliandrinėse tautose. Tos pat „stadijos“ akivaizdžios todų apeigose, aprašytose Riverso,[9] tačiau norint jas perprasti, reikėtų įsigilinti į visas todų klaninės bei giminystės sistemos

detales, todėl aš čia tik paminėsiu, jog šios apeigos prasideda dar prieš sulaukiant paauglystės ir tęsiasi ligi nuotaka pastoja.[10] Užuot pateikęs ilgą todų ritualų aprašymą, išvardysiu bhotijų, gyvenančių pietų Tibete bei Sikime,[11] apeigų eilės tvarką: 1) Astrologai nustato, ar numatyta santuoka bus laiminga. 2) Merginos ir vaikino dėdės atlieka tarpininkų vaidmenį, gaudami piniginių dovanų. Jie susirenka vaikino namuose ir tada su dovanomis eina į merginos namus piršliais. 3) Jeigu jų atneštos dovanos priimamos (apeiga „nangčang“, *nangchang*), reikalas nuspręstas, ir toliau deramasi dėl kraičio. 4) Tarpininkams iškeliama puota, kurios metu meldžiama nuotakai ir jaunikiui palaiminimo (apeiga vadinama „chelen“, *khelen*). Po pastarųjų dviejų apeigų, kurios akivaizdžiai yra abiejų šeimų sąjungos ritualai, vaikinas ir mergina jau gali visiškai laisvai susitikinėti. 5) Po metų prasideda apeiga „njen“, *nyen*: tai vaišės (vaikino tėvų sąskaita), kuriose dalyvauja visi abiejų pusių giminės. Tada išmokama ir nuotakos išpirka. 6) Metai po *nyen* atliekamos apeigos „čangtung“, *changthoong*: a) pakviečiamas astrologas, kad nustatytų palankią dieną, kada nuotakai geriau palikti tėvų namus, taip pat tuos reikalingus pasirengimus, kurie lemtų didžiausią laimę; b) iškeliama didžiulė šventė, į kurią pakviečiami ir lamos; c) du vyriškiai, ta proga vadinami „vagimis“, mėgina prasibrauti į namus, neva ketindami pagrobti merginą, ir suvaidinamos grumtynės; „vagys“ primušami, ir jiems į burnas mėtomas pusiau paruoštas maistas, nors nuo šio kankinimo jie gali iš merginos sargų išsipirkti pinigais; po dviejų dienų „vagys“ pagerbiami ir pavadinami „vykusiais strategais“; d) svečiai nuotakai bei jos tėvams dovanoja dovanas; e) vestuvininkai linksmai palieka nuotakos namus; f) vaikino motina ir tėvas išeina pasitikti vestuvininkų ir pakviečia juos į savo namus; puota trunka dvi ar tris dienas; g) jaunoji su savo giminaičiais grįžta namo. 7) po metų iškeliamos apeigos „paloch“, *palokh*, kurių metu tėvai duoda nuotakai kraitį (dvigubos vertės nei už ją sumokėta išpirka), ir ji išlydima į jaunikio namus. Nuo tada ji ten pasilieka visam laikui. Taigi bhotijų sužadėtuvių ir vestuvių apeigos trunka trejus metus.

Aptariant atskyrimo ritualus, pirmiausia būtina pakalbėti apie suvis atskirą ritualų – tarpusavy labai panašių, kuriuos paprastai manoma esant grobiamųjų ar vagiamųjų vedybų liekana, – klasę.[12] *Nuolatinė socialinė sąjunga*, sukurta pagrobimo būdu, kaip institutas sutinkama itin retai, ir nėra jokio pagrindo ginčyti Grosse'o nuomonę ją tesant individualią, sporadišką bei išimtinę formą. Tuo labiau, kad moterys, įgyjamos šitokiu būdu didesnėmis grupėmis, kaip antai per karinius užpuolimus, vėliau tebūna vergėmis ar sugulovėmis. Paprastai jos laikomos žemesnėmis už paties pagrobėjo klano ar genties moteris, ir tokiu atveju paprotinės apeigos, sujungiančios vyrą ir moterį, neatliekomos.

Žinoma, jei du įsimylėjėliai nori susituokti prieš jų šeimų valią ar prieš visuomenės papročius, kurie jiems tąsyk atrodo daugiau ar mažiau absurdiški ir beprasmiai, paprastai randamas kompromisas. Arba sąjunga priimama kaip jau įvykusi, kaip *fait accompli*, arba atliekama tik dalis paprotinių apeigų. Tačiau pilna apeigų schema lieka skirta tik tiems, kurie santuoką sudaro laikydamiesi įprastų genties papročių. Tariamojo grobiamųjų vedybų instituto samprata remiasi ne tiesioginiais faktais, o tam tikros kategorijos ypatingų ritualų, kuriems nerasta kitokio paaiškinimo, atitinkama interpretacija.

Nešališko detalių aprašymų perskaitymo ir „pagrobimo“ ritualų palyginimo su atitinkamais iniciacijos ritualais gana, kad taptų aišku, jog pagrobimo čia išties esama, tik visai ne ta prasme. Tai visai ne liekana, o tikras pagrobimas, kuris įvyksta kiekvienos iniciacijos, kiekvienų vestuvių ir kiekvienos mirties atvejais ir išreiškia žmogaus būklės bei statuso pasikeitimą. Susituokti – tai pereiti iš vaikų ar jaunuolių grupės į subrendusių žmonių grupę, iš vieno klano į kitą, iš vienos šeimos į kitą ir dažnai iš vienos gyvenvietės į kitą. Individo atskyrimas nuo šių grupių jas susilpnina, o tas, į kurias jis įsijungia, sustiprina. Susilpnina ir skaičiumi (taigi tiesiogiai sumažina jėgą), ir ekonomiškai, ir emocionaliai.

Vadinamieji pagrobimo ar pavogimo ritualai išreiškia prarandančiosios grupės pasipriešinimą. Jie yra skirtingo intensyvumo priklausomai nuo vertės, suinteresuotų grupių teikiamos pereinančiam nariui ir jo išsinešamam turtui. Tos grupės, kurios tapo stipresnės, kitoms, susijusioms su jomis kraujo, tautybės ar tiesiog bendrabūvio ryšiais, tam tikru mastu kompensuoja nuostolį. Kompensuojama kraičiu, dovanomis, vaišėmis, viešomis šventėmis ir pinigais, sumokamais už pašalintą vieną ar kitą kliūtį, iškeltą išeinančiajam suinteresuotos pusės. Turi būti atsižvelgiama ir į dalyvaujančių grupių jausmus; pusiau civilizuotose tautose jie nėra reiškiami taip atvirai kaip kad mūsų literatūroje bei liaudies posakiuose, bet vis dėlto jaučiami. Kai dukrai tenka palikti motiną, pasipila ašaros, ir nors dažnai tai gali būti ritualinės ašaros, jos išreiškia tikrą

skausmą. Skausmą gali išgyventi ir jaunųjų draugai, kurie kartais išreiškia savo jausmus visai kitaip nei įprasta mums.

Šioje vietoje aš norėčiau trumpai peržvelgti vieną iš aprašymų, kurie dažniausiai cituojami kaip įrodymas senovėje buvus grobiamąsias vedybas. Tai Burckhardto atliktas Sinajaus arabų vestuvių aprašymas.[13] Būsimasis vyras su dviem kitais jaunuoliais pagauna merginą kalnuose ir parveda ją į jos tėvo palapinę; pakeliui ji ginasi, ir „kuo labiau ji priešinasi… tuo labiau paskui jos pagrobėjai ją giria“. Jaunuoliai įstumia ją į moterų pusę, o būsimojo vyro giminė užmeta ant jos skraistę ir šaukia: „Niekas kitas tavęs nenudengs, tik tas ir tas“ (t.y. jaunikis). Merginos motina su giminaitėmis moterimis ją aprengia, ji užsodinama ant kupranugario, tačiau jaunikio draugų prilaikoma vis dar priešinasi. Šitaip ją tris kartus apveda aplink jaunikio palapinę, o jos palydovai tuo metu šūkauja bei rėkauja. Tada ji įvedama į jaunikio palapinės moterų pusę, o visą kelią jo palapinėn, nepriklausomai nuo atstumo, kuris gali būti žymus, ji turi raudoti. Akivaizdu, kad savo pačios namuose mergina atskiriama nuo savo amžiaus merginų grupės. Jei ritualas būtų pagrobimo liekana, visa merginos šeima ar giminė turėtų priešintis jaunikio genties, šeimos ar draugų kėslams. Tuo tarpu grumtynėse dalyvauja tik dvi amžiaus grupės.

Be pagalbos, kurios susilaukia iš savo amžiaus grupės, merginai taip pat gali talkinti visos jos giminės ar genties moterys, tiek jaunos, tiek pagyvenusios, tiek ištekėjusios, tiek našlės. Kur yra taip, kaip kad tarp chodų, aptarsimų vėliau šiame skyriuje, ten amžiaus grupės solidarumą apima lyties grupės solidarumas. Aš nežinau nė vieno atvejo, kur lytinis solidarumas pasireikštų tuo, kad jaunikio šeimos, klano ar genties merginos bei moterys pasipriešintų nuotakos atėjimui. Ir vien jau to gana Crawley’o teorijai atmesti: iš Fisono, Westermarcko bei Grosse’o darbų[14] jam jau turėjo būti aišku, kad vestuvių per prievartą „liekanos“ tėra fantazija, ir vis dėlto jis teigė, esą „tai galima pavadinti pagrobimu, tačiau pagrobimu iš moteriškosios lyties“.[15]

Merginos išvis neįmanoma išplėšti iš jos lyties grupės nei pirma, nei paskui, nes jos lytis nepasikeičia. Tačiau apibrėžtą lyties grupę, pagal giminę ar pagal gyvenamąją vietą, ji palieka ir įsijungia į kitą apibrėžtą lyties grupę, irgi sudarytą pagal giminę arba pagal gyvenamąją vietą. Tai gerai matyti tokiame štai samojedų rituale:[16] samojedai „merginos ieško svetimoje šeimoje“ (klaninė egzogamija); tarpininkas derasi dėl kalymo, kurio pusė priklauso nuotakos tėvui, o pusė kitiems jos giminėms; jaunikis su uošviu kartu valgo; tėvas ruošia „dovaną, kurią įteiks dieną po vestuvių“. Nustatytą dieną „jaunikis, lydimas kelių moterų, nepažįstamų nuotakos šeimai, ateina savo būsimosios žmonos. Jiedu aplanko visus gimines, kurie gavo kalymo, o tie porą apdovanoja visokiomis smulkiomis dovanomis. Moterys, atėjusios kartu su jaunikiu, pagrobia nuotaką, jėga nusiveda ją prie rogių, pririša prie jų ir sprunka“; gautos dovanos irgi sukraunamos į roges, o paskutinėse iš jų važiuoja pats jaunikis. Pasiekus jaunikio jurtą (palapinę iš veltinio, ištempto ant plonų karčių rėmo), jaunoji imasi kloti guolį sau ir savo vyrui, kuriame jie kartu miega, tačiau lytinius santykius jie pradeda tik po mėnesio. Jeigu nuotaka buvo skaisti, vyras savo uošvei dovanoja dovaną. Nuo tada jaunoji periodiškai lanko savo tėvą, ir kiekvieną kartą jis privalo jai duoti daug dovanų (kompensacija už kalymą); jaunajai žmonai mirus ar kaip nors kitaip atsiskyrus, uošvis kalymą grąžina.

Akivaizdu, kad nuotakos išpirka su kaupu kompensuojama dovanomis, kurias nuotakai dovanoti jos giminių reikalauja paprotys, ir kad iš apibrėžtos jaunuolių lyties grupės merginą išveda kaip tik atstovės tos lyties grupės, kurios nare nuo šiol jai teks būti. Tarp Pietų Indijos khondų merginos grupei priklauso ne tik jos draugės, bet apskritai visos kaimo merginos. Kai šeimos susitaria, nuotaka aprengiama raudonai, ir jos teta iš motinos pusės, palydint visoms kaimo merginoms, išveda ją į jaunikio kaimą. Merginos neša jaunikiui dovanų, o šis laukia pakeliui drauge su visais savo kaimo vaikinais, apsiginklavusiais bambuko lazdomis. Moterys užpuola vaikinus, mušdamos juos lazdomis, apmėtydamos akmenimis bei grumstais, o jaunuoliai ginasi savo lazdomis. Šitaip jie visi pamažu pasiekia kaimą, ir tuomet muštynės liaujasi. Jaunikio dėdė sutinka nuotaką ir įveda į jaunikio namus. „Šitos muštynės – visai ne vaikų žaidimas, ir vaikinai kartais rimtai sužeidžiami“.[17] Nuotakai pasiekus jaunikio kaimą, čia jaunikio sąskaita iškeliamos bendruomeninės vaišės.

Šis ritualas atliekamas visose khodų gentyse, o aš jį paminėjau dėl to, kad Thurstonas jį laikė puikiu grobiamųjų vedybų palikimo pavyzdžiu.[18] Tačiau juk nuotakos būrys čia nustumia jaunikio būrį, ir muštynės vyksta tarp skirtingos lyties ir skirtingų vietų grupių. Todėl šį ritualą laikau merginos atskyrimo ritualu nuo

ankstesnės lyties grupės, amžiaus grupės, šeimos bei gyvenvietės.

Mabujagų salų (Toreso sąsiauris) apeigose lytinio požymio atitinkamose muštynėse nebėra, ir merginos rankos siekiantis vaikinas mušasi su jos giminėmis (vadinamais „broliais“ – terminas, kurį čia reikia interpretuoti kaip klasifikacinės sistemos kategoriją: „broliai, atstovaujantys toteminiam klanui“). Mergina pasiūlo vaikinui ją vesti. Iš žolės ji nupina apyrankę, kurią vaikino seserys užmauna jam ant riešo, o jis savo ruožtu perduoda jai *makamak*'ą, kurį mergina prisitaiso prie kojos. Jaunuoliai susitikinėja dieną ir naktį ir sueina į lytinius santykius. Vaikinas atlieka smulkius patarnavimus merginos motinai ir tėvui, kurie apsimeta nieko nežiną apie jo santykius su jų dukra. Tačiau broliai surengia jam tariamas kautynes: pirmiausia jie suduoda jam tik į kojį, bet paskui jau tvoja ir kuoka per galvą. Iškart po to vienas iš merginos brolių paima ją už rankos ir perduoda jaunikiui.

Jaunikis nuo tada ima kaupti visokias gėrybes, kurias nustatytą dieną viešoje vietoje sukrauna ant demblio, ir apie jas ima tūpčioti merginos giminės. Ritualiai aprengtą ir išpaišytą merginą atlydi dviejų jos vyresniųjų brolių žmonos. Jos ima dovanas ir perduoda nuotakai, o ši dalija jas broliams. Paskui visi kartu bendrai valgo, ir tuo vestuvės užbaigiamos. Lytinis aktas aiškiai yra nepriklausomas nuo socialinės jungties. Pirmiausia eina individualūs įjungimo ritualai, tuomet pereinamasis periodas, tuomet socialiniai atskyrimo bei įjungimo ritualai ir galiausiai kompensacija už praradimą, kurį patyrė šeimos grupė, grįsta totemine klasifikacine sistema. Tačiau žmona netampa savo vyro klano nare, bet tampa jo nuosavybe, „už kurią jis sumokėjo“.[19]

Irtyšiaus ostiakų jaunosios pusės vestuvininkams leidusis į jaunikio kaimą, nuotakos kaimo vaikinai ištemptu lynu sulaiko jos roges ir paleidžia tik tuomet, kai ji meta jiems pinigų. Taip jie pagauna ją antrą ir dar trečią kartą, vis gaudami pinigų, ir tik po trečiosios išpirkos rogėms leidžiama važiuoti.[20] Reikia turėti omeny, kad tarp ostiakų esama moterų trūkumo, dėl ko jie yra priversti sugyventi su moterimis rusėmis.

Noriu atkreipti dėmesį į tai, kad vaikino ir merginos ryšiai su ankstesnėmis grupėmis (amžiaus, lyties, giminystės, genties) dažnai yra tokie stiprūs, kad juos nutraukti pavyksta tik iš kelinto karto, užtat girioje ar kalnuose neretai pasitaiko pabėgėlių bei persekiotojų, kraitis arba nuotakos išpirka išmokama dalimis, o ritualai atliekami pakartotinai po kelis kartus. Atitinkamai ir įjungimas į naujas grupes – kaip antai šeimą, vedusių vyrų ar ištekėjusių moterų (arba praradusiųjų nekaltybę) socialinę grupę, taip pat klaną arba gentį – neįvyksta iškart. Įvairaus ilgumo laiką naujokas būna lyg neprašytas svečias, ypač artimiausios šeimos atžvilgiu. Kaip tik tuo aš aiškinu šešuro bei anytos tabu marčiai ir uošvių tabu užkuriui, taip pat neapibrėžtą žmonos padėtį ligi ji pastoja arba ligi pagimdo sūnų.

Kartais dviejų šeimų sąjungą, jau įgyvendintą apeigomis dar prieš sutuoktinių lytinę sueitį, dar reikia sutvirtinti papildomomis dovanomis ir bendromis puotomis – trumpai tariant, povestuvinėmis apeigomis, tokiomis kaip Šiaurės Afrikoje, kurios trunka septynias dienas. Iš aprašymo, pateikto Gaudefroy-Demombyneso apie tlemcenus (Alžyre), paaiškėja, jog čia jaunavedį arba jo žmoną į atitinkamas grupes įjungia pirmiausia abiejų šeimų tėvai, paskui visi abiejų šeimų vyrai ir moterys ir tada visos moterys. Panašu, jog Konstantine tokį įjungimą atlieka vien tik abiejų šeimų vyrai ir moterys.[21] Šiomis apeigomis tarp lyčių grupių nustatoma nauja pusiausvyra.

Prie jau aptartų „pagrobimo“ ritualų dar norėčiau pridurti tokius štai atskyrimo ritualus: persirengimas; ištuštinamas puodelis pieno ir sutraiškomos trys uogos (taip pas galus, *Gallas*); sulaužoma, sudaužoma ar išmetama kas nors, susiję su vaikyste ar viengungyste; paleidžiami plaukai; pakerpami ar nuskutami plaukai arba barzda; kuriam laikui užsimerkiama; nusiimami papuošalai; žaislai, kaip kad lėlės, papuošalai bei vaikiški rūbai paaukojimi dievybei; atliekamas išankstinis mergystės plėvės pradūrimas bei visokie kitokie sužalojimai; nutraukiami vadinamieji mergystės pančiai; apnuoginamas liemuo; pakeičiami mitybos įpročiai bei laikomasi laikinų mitybos tabu; žaislai arba papuošalai, arba kitokie „suvenyrai“ išdovanojami vaikystės draugams; vaikystės draugai primušami ar sužeidžiami, arba tai padaro jie; nusiplaunamos kojos, arba kas nors kitas nuprausia; maudymasis arba išsitrynimas; sudaužomas, sugriaunamas arba išnešamas šalin židinys, dievų atvaizdai arba gimtosios šeimos šventenybės; sudedami delnai, sukryžiuojamos rankos, prisidengiama šydu; uždarymas neštuvuose ar ratuose; apstumdymas, pažeminimas; vėmimas; vardo ar asmenybės pakeitimas; laikini ar nuolatiniai tabu, susiję su savai lyties grupei įprastais darbais.

Be to, tarp atskyrimo ritualų aš dar įtraukčiau du sudėtingesnius nei ką tik išvardytieji. Ko nors

peržengimo ritualą, atliekamą visų vestuvininkų, vien jaunavedžių poros ar tik kurio vieno iš jų, be abejo, galima interpretuoti įvairiai. Iš šio ritualo aprašymo paaiškėja, kad veiksmai, kurie iš pirmo žvilgsnio atrodo identiški, dalyvių gali būti interpretuojami skirtingai. Peržengiama kliūtis, ir tuo atveju, kai tai padarė mergina, tai gali būti vaisingumo ritualas. Kliūtis gali būti šokte peršokta, galbūt šitaip kartu peršokant iš vieno pasaulio į kitą arba iš vienos šeimos į kitą. Ji gali būti paliečiama arba jos paliesti nevalia, o ritualas atitinkamai gali būti perėjimo, vaisingumo arba pašventinimo (išsaugojimo). Jeigu asmuo per kliūtį perkeliamas, jeigu kliūtis sunaikinama, pavyzdžiui, nutraukiama nytis skersai durų arba sulaužoma užtvara ant slenksčio, ar jeigu pro duris įsilaužiama arba jos atidaromos reikalaujančiais mostais ar prašymais, tai tikrai bus perėjimo ritualas. Trumpai tariant, šio tipo ritualus nagrinėti galima tik tada, kai turima jų detali dokumentacija.[22]

Nuotakos arba jaunikio ritualinis pakeitimas kitu iš tautos į tautą savo prasme irgi gali skirtis.[23] Kai kuriais atvejais, Crawley'io įsitikinimu, pakeitimu siekiama pašalinti „nužiūrėjimo" grėsmę. Vis dėlto detalių aprašymų pagrindu aš manau, jog dažniausiai šis ritualas reiškia pastangą išvengti suinteresuotos grupės (amžiaus ar lyties grupės, šeimos ir t.t.) nuostolio, paleidžiant ir sutuokiant tik tuos jų narius, kurie socialiai ir ypač ekonomiškai mažiausiai vertingi (kaip kad mergaitė, senė ar berniukas). Tokią nuostatą mena pajuoka, susijusi su tokiu pakeitimu, taip pat audringi nuotakos ir jaunikio draugų bei giminių protestai.[24]

Dabar pereisiu prie įjungimo ritualų. Įvairūs tyrinėtojai savo detaliuose vestuvių apeigų aprašymuose dažnai išskiria ritualą, kuris yra visų reikšmingiausias ir kuriuo baigiasi sandoris. Paprastai šį ritualą sudaro arba bendros vaišės, išmokėjus paskutinę nuotakos išpirkos arba kraičio dalį, taigi bendras valgymas, nebesusijęs su ekonominiais sumetimais, arba kolektyvinės grynai religinės apeigos. Iš įjungimo ritualų galima išskirti tuos, kurie turi individualią prasmę ir kuriais jauna pora sujungiama tarpusavyje: dovanojama ar apsikeičiama juostomis, apyrankėmis, žiedais arba drabužiais, kurie toliau dėvimi; susirišama tarpusavyje vienu kaspinu; surišamos tarpusavyje kokios nors abiejų apdaro dalys; pora tam tikru būdu liečiasi tarpusavyje;[25] pasinaudoja vienas kito daiktais (pienu, beteliu, tabaku, profesiniais įnagiais); duoda vienas kitam ką nors valgomo ar geriamo; kartu valgo (komunija, konfareacija[26]); susisupa į vieną apsiaustą ar skraistę; susėda ant vienos sėdynės; išgeria vienas kito kraujo; ragauja to paties patiekalo arba iš vienos lėkštės; išgeria to paties skysčio arba iš vieno indo; paglosto, įtrina, patepa vienas kitą (krauju arba moliu); nuprausia vienas kitą; įžengia į naujus namus ir taip toliau. Tai ir yra jungties kaip tokios ritualai.

Tačiau kai kurie įjungimo ritualai turi kolektyvinę reikšmę – arba dėl to, kad vieną arba kitą iš poros įtraukia į naują grupę, arba dėl to, kad sujungia tarpusavyje dvi ar daugiau grupių. Šiai kategorijai galima priskirti: apsikeitimą dovanomis,[27] apsikeitimą seserimis (Australijoje, tarp basakomų Vakarų Afrikoje bei kitur), dalyvavimas kelektyvinėse apeigose, kaip kad ritualiniai šokiai, sužadėtuvių bei vestuvių puotos, abipusės viešnagės ar viešnagių ciklai, apsirengimas subrendusio, t.y. vedusio vyro arba ištekėjusios moters drabužiais, o moterims – dar ir nėštumas arba gimdymas. Kai kurie ritualai yra ir individualūs, ir kolektyviniai. Antai priimta dovana įpareigoja ne tik ją priėmusį individą, bet ir visas grupes, kurioms jis priklauso. Dažnai tai pirmasis sužadėtuvių ritualas.

Daugelį teoretikų domino vienas ypatingas įjungimo ritualas, žinomas kaip „vestuvės su medžiu". Jis tampa suprantamas prisiminus, jog kai kuriais atvejais, kaip kad tarp Bengalijos kolų, vestuvės – tai įsijungimas į totemo klaną, todėl kartu ir iniciacijos ritualas.[28] Pastaruoju metu kolų vaikinai vestuves švenčia nuo šešiolikos ligi aštuoniolikos metų, o merginos – nuo keturiolikos ligi šešiolikos, bet anksčiau jos įvykdavo kur kas vyresniame amžiuje. Pažymėtina štai kas: kolai tiki mirusiųjų sielas keliaujant į tam tikrą ypatingą sritį, tačiau vaikai sielų neturi, todėl negali netgi virsti demonais. Ligi vestuvių vaikui netaikomi jokie klanui būdingi mitybos tabu, ir lytinius santykius jis gali turėti netgi nepaisydamas egzogamijos taisyklių. Būtent santuoka suteikia jam sielą ir įjungia į klaną.

Kolų klanai toteminiai. Pagrindiniai totemai yra mango ir mahua (*Illipe latifolia*). Vienas iš kolų vestuvių ritualų – tai pirmiausia berniuką sutuokti su mango medžiu, o mergaitę – su mahua. Tai atliekama medį apsikabinant. Remdamasis tuo, kas netrukus bus pasakyta, manau, jog ši „fiktyvi" santuoka turi būti suvokiama ne kaip asmenybės perkėlimas, „siekiant užtikrinti tikrųjų apeigų nepažeidžiamumą arba sėkmę",[29] bet kaip iniciacijos į totemo klaną ritualas. Jis įpintas į vestuvių apeigas todėl, kad tarp kolų jos, apskritai imant, yra kartu įstojimo į klaną apeigos. Individas, dėl vienos ar kitos priežasties išmestas iš

klano, gali vėl į jį sugrįžti, jeigu suburia atstovus iš įvairių kaimų ir jeigu šventikas iš jo paties kaimo paaukoja baltą ožį arba baltą jautį. Jis turi išgerti šiek tiek jo kraujo arba apšlaksto juo savo namų stogą, kviesdamas saulės dievą, o tada visi susirinkę klano atstovai kartu suvalgo mėsą.[30]

Visus šiuos įjungimo ritualus reikia suprasti veikiau tiesiogiai nei simboliškai: kaspinas, kuriuo surišama, žiedas, apyrankė bei karoliai, juosiantys kaklą, daro tiesioginį priverstinį poveikį. Labai įdomu šiuo atžvilgiu patyrinėti perėjimo per slenkstį ritualus.[31] Kai kuriuose ritualuose peržengimas yra palydimas smurto, kituose į naująjį pasaulį tenka skverbtis pačiam. Antai Palestinoje mergina į savo būsimo vyro namus eina ant galvos nešdama pilną ąsotį vandens, ir tuo metu, kai mergina užmina slenkstį, jis ąsotį išmuša žemėn. Tai visai ne nuliejimas, kaip kad manė Trumbullas, bet atskyrimas nuo senosios aplinkos ir įjungimas į naująją per savotišką krikštą vandeniu. Karpato saloje[32] tą patį reiškia sulaužyti lazdą, įremtą skersai durų.

Ponas Chavannesas atkreipė mano dėmesį į įdomų kinų ritualą, kuriame fizinis perėjimas atliekamas ne iškart, o pakopomis.[33] Vienoje homi etninės grupės (pietų Junanis)[34] gentyje būsimajam žentui atėjus į būsimojo uošvio namus prašyti žmonos, „uošvis veda žentą per antrąją ir trečiąją menę ir priverčia jį pereiti į fligelį. Žengiant pro kiekvienas duris, tarnas garsiai paskelbia ritualą, kuris turi būti atliktas, o žentas dusyk nusilenkia kniūbsčias. Ši procedūra vadinama 'priesaika durims' (*pai men*). Durys uošviui reikšmingos todėl, kad jis ketina parodyti savo dukrą, – štai kodėl jis žentui sukuria kliūtis".[35]

Čeremisų vestuvininkai,[36] atvykę nuotakos, sustabdomi ties vartais į jos tėvų ūkį. Sabus (*sabu*, apeigų vedėjas) įeina trobon, o namų šeimininkas pavaišina jį valgiu ir gėrimu. Sabus reikalauja įleisti visus vestuvininkus, o tėvas klausia, ar jie ką pametę. „Taip, – atsako sabus, – toks ir toks (jaunikis) pametė vieną iš savo švarko rankovių, ir mes atvykome pažiūrėti, ar kartais jos nėra tavo namuose". Tėvas atsako „ne", ir sabus išeina, bet paskui vėl sugrįžta, ir tik iš trečio karto tėvas pasako „taip". Tuomet durys atidaromos ir prasideda įjungimo ritualai.

Pereinamasis periodas gali turėti arba neturėti ryšio su lytiniais santykiais. Kai kuriose tautose sužadėtinių pora lytiškai santykiauja, ir vaikai, užsimezgę arba gimę tuo metu, laikomi teisėtais (plg. anksčiau minėtus atvejus). Kitur jaunuoliai atskiriami vienas nuo kito visiškai, o vaikas, gimęs pažeidus taisykles, šeimos ir visuomenės atstumiamas. Pavyzdžiui, „lapiai niekuomet neleidžia sužadėtinių porai drauge miegoti iki vestuvių dienos. Jei taip nutinka, šitaip pradėtas vaikas paskelbiamas pavainikiu, net jei būtų įrodyta, kad jis pradėtas jau po sužadėtuvių. Toks vaikas, nesvarbu, berniukas ar mergaitė, yra kuo labiausiai niekinamas ir visuomet tarp savo brolių ir seserų užima paskutinę vietą. Jeigu jis išvis užauga ir netgi jeigu jam gerai einasi prižiūrėti elnius, jį vis tiek dažnai tiesiog išmeta iš namų".[37] Pastaroji detalė ypač įdomi, nes parodo, jog tos ypatybės bei trūkumai, kuriuos vaikas įgijo tuo, kad gimė nešvariu (tabu) laikotarpiu, išlieka ir užaugus.

Tokios nuostatos laikosi ir Taganjiko čagai, kurių vestuvių apeigas sudaro labai ryškios pakopos. Jaunuolis (sulaukęs šešiolikos) išsirenka mergaitę ir išsiaiškina jos jausmus jam. Jeigu ji atsako palankiai, jaunuolio tėvas eina pas savo šeimos galvą ir kaip sužadėtuvių ženklą įteikia jam ožį ir keturis ąsočius raugto gėrimo. Tada jis eina pas mergaitės tėvą ir prašo jo sutikimo, taip pat ir pačios mergaitės. Jaunuolis padovanoja mergaitei perlų ir apyrankę, o jaunuolio motina pakviečia ją vaišėms, ir ji pasilieka jos trobelėje nakčiai. Tokios viešnagės kartojamos keletą kartų. Du paskutinius sužadėtuvių mėnesius mergaitė praleidžia savo anytos trobelėje. Sužadėtuvės trunka keletą metų, per kuriuos jaunuolis pagal nustatytą protokolą dalimis išmoka savo uošviams bei jų giminėms nuotakos išpirką. Kaip paskutinis sužadėtuvių veiksmas paskerdžiamas jautis. Jo pasturgalis ir viena mentė, kartu su jaunuolio atvestu ožiu, aprištu dracenos lapais, atitenka merginos tėvui. Šitas ožys yra centrinė vestuvių puotos figūra, kuriose dalyvauja visi sužadėtinių poros giminės. Puotai pasibaigus, visi paskui jaunuolį eina į jo trobelę, o mergina – jam įpėdin, uždėjusi abi rankas ant pečių. Jos giminės apverkia šeimą praradus savo dukrą, seserį ir t.t. Tai atskyrimo ritualas.

Per sekančius tris mėnesius pati mergina nieko nedirba, o visus jos darbus atlieka jos motina kartu su anyta, taip mokydamos ją prižiūrėti namus. Jaunikį panašiai moko jo tėvas su uošviu. Šis mokinystės laikotarpis baigiasi šventė, vadinama *wali*, „kuri vienintelė įteisina santuoką". Vaikas, gimęs prieš ją, laikomas neteisėtu. Ši šventė iškeliama praėjus nuo dviejų ligi trijų mėnesių po to, kai pora jau gyvena kartu, – priklausomai nuo eleusino (Afrikos sorų) derliaus laiko. Visi giminės, kaimynai ir draugai pakviečiami išgerti raugto

gėrimo, vadinamo *wari*, ir pašokti bei padainuoti dainų, daugiausia erotinio pobūdžio. Jaunikis padovanoja savo žmonai sunkią vario apyrankę, kurią ši užsimauna ant kairės rankos. Jeigu ji jau nėščia, į šventę kviečiami tik pagyvenę vyrai. Trečią dieną ožiai paskerdžiami ir suvalgomi, tuo šventė ir baigiasi, ir jaunamartė privalo imtis darbų. Akivaizdu, kad ligi *wali* šventės vestuvės domina tik du asmenis ir dvi apibrėžtas (lyties bei šeimos) grupes, ir kad būtent *wali* šventė santuokai suteikia bendrą socialinę reikšmę.[38]

Senufų,

> kurie išliko ištikimi savo nacionaliniams papročiams, jaunuolis, panoręs vesti merginą, neatskleidžia savo ketinimų nei jai, nei jos šeimai. Tačiau jis seka merginos tėvus išeinant ir pareinant, ir kai pamato motiną išėjus į mišką malkų, ant tako palaukia jos grįžtant ir puola padėti, paimdamas iš jos nešulį ir toliau pats jį nešdamas ant galvos. Paskui jis merginos tėvui padeda nešti termitynų grumstus vištoms. Po kelių dienų besiperšantysis jau pats prirenka malkų ir atneša į savo numylėtinės namus. O jos tėvui dovanų jis parneša kolos riešutų, viščiuką ir galiausiai kelias kriaukles.[39] Tuomet merginos tėvas sušaukia visą šeimą, dar pakviečia kaimo seniūną ir visiems susirinkusiems viešai pareiškia, kad toks ir toks buvo jam labai paslaugus, ir atsidėkodamas jis norįs jam už tai atiduoti į žmonas savo dukrą. Susirinkusieji tam pritaria, ir seniūnas praneša besiperšančiajam, kad jis gali laikyti esąs priimtas. Tačiau būsimojo vyro išbandymai tuo dar nesibaigia. Prasidėjus žemės darbų sezonui, jis turi sukviesti savo brolius bei draugus ir eiti suarti savo būsimojo uošvio lauko. Po sėjos jis turi ateiti ravėti. Tuomet jis perka sorų alaus ir vaišina juo visą merginos šeimą. Tik tada teprasideda tikrosios sužadėtuvės.
>
> Mergaitei tuo metu dažnai dar būna toli net ligi minties apie vestuves. Ji lieka savo tėvo namuose, kol sulaukia santuokinio amžiaus, ir visą šį laukimo laiką jaunikis privalo padėti jos šeimai darbu bei ištekliais. Merginai sulaukus vedybinio amžiaus, jos tėvas atiduoda ją jaunikiui, kuris už tai tėvui duota nuo penkių ligi dešimties kriauklių frankų ir dar tiek pat motinai. Jaunajai porai pagyvenus kartu mėnesį, merginos tėvas vėl parsiveda ją namo dviems ar trims mėnesiams, ir po to ji vyrui grąžinama jau už dešimt kriauklių frankų. Šis bendro gyvenimo laikotarpis vėl trunka mėnesį, o jam pasibaigus tėvas vėl išsiveda savo dukrą dviems ar trims mėnesiams, po kurių ji jau visam laikui grąžinama vyrui, sumokėjusiam už tai dar dešimt frankų. Jei šiuo paruošiamuoju laikotarpiu mergina pastoja, per gimtuves jos tėvas privalo vyrui padovanoti strėnajuostę. Pasak senolių, šis paprotys yra skirtas tam, kad būsimieji sutuoktiniai turėtų gana laiko pažinti bei pamilti vienas kitą, ir taip būtų išvengta nevykusių sąjungų.[40]

Kitame pavyzdyje sužadėtuvių pereinamosios fazės ir iniciacija yra susipynę taip, kad sudaro vieną ištisą periodą nuo iniciacijos pradžios ligi socializuotos lytinės sąjungos įgyvendinimo. Tarp Liberijos vajų lyčių atskyrimas sugriežtintas taip, kad mergina kartais ligi vestuvių išvis neišeina iš *sande*. Tai šventa vieta girioje, į kurią išvedamos visos mergaitės, prieš sulaukdamos dešimties metų ar apie tą laiką, ir ten lieka ligi savo pirmųjų mėnesinių. Kaip ir berniukai savajame *belly*, jos laikomos mirusiomis, beje, kartu su senolėmis, ateinančiomis ten jų mokyti namų ūkio bei lytinių dalykų. Kasmetinė jų išėjimo iš ten šventė laikoma atgimimu. Bet merginos tėvai dažnai ją sužada dar tebesančią *sande*, ir tuomet ji per kasmetinę šventę nebeišeina iš ten, o būna ligi pat savo pirmųjų mėnesinių.[41] Joms pasirodžius, merginos tėvams apie tai nedelsiant pranešama, o jie praneša apie tai jos sužadėtiniui, kuris į *sande* pasiunčia dovanų. Mergina ištrinama kvapniaisiais aliejais, išpuošiama brangakmeniais ir taip toliau, o jos tėvai ateina jos pasitikti prie įėjimo į šventąją giraitę.

Pasibaigus apeiginėms vaišėms, merginos mama nuveda ją į jos sužadėtinio trobelę. Įvyksta coitus, tuo metu abi šeimos ir jų draugai kartu vaišinasi. Lytiniam aktui baigusis, vyras išeina iš trobelės ir prisijungia prie vaišių. Apeigos tokios pat ir tuo atveju, kai sužadėtuvės sudaromos merginai jau palikus *sande*. Taigi pas vajus sužadėtuvių periodas susimaišo su iniciacijos periodu, o pirmosios mėnesinės reikšmingos tik tuomet, kai mergina jau yra sužadėta. Fiziologinė branda vajams, kaip ir daugeliui kitų tautų, tėra būtina sąlyga vestuvėms. Be to, sužadėtinių poros lytinį atskyrimą užtikrina *sande* šventumas.[42]

Iš pateiktų pavyzdžių tampa aišku, jog vestuvės, ypač pagrindinė jų stadija – sužadėtuvės, turi reikšmingą ekonominę pusę. Suvirš, kiekvienos vestuvės – tai socialinis sukrėtimas, paliečiantis ne tik du individus, bet ir kelias įvairaus dydžio grupes. Vestuvės iš naujo perstato į vietas daugelį dalykų, o šie pokyčiai, žingsnis po žingsnio, išardo nusistovėjusią pusiausvyrą. Mūsų didžiuosiuose miestuose šis reiškinys menkai tepastebimas, tačiau nuošaliame kaime, kur vestuvės priverčia nutraukti darbus, gerokai patuštinti santaupas ir pažadina iš įprastos apatijos, tai tebėra akivaizdu. Dar akivaizdžiau tai tiurkų-mongolų gentyse, taip pat arabų genčių oazėse, ypač pusiau civilizuotose tautose, visuomet gyvenančiose mažomis sutelktomis grupėmis.

Poveikis, kurį vestuvės padaro kasdieniam grupės gyvenimui, man regis, paaiškina – bent jau ne prasčiau nei Westermarcko bei Havelocko Elliso iškelta biologinė teorija, – kodėl vestuvės keliamos pavasarį, žiemą bei rudenį, t.y. sumažėjusio ūkinio aktyvumo metu, o ne tada, kai atliekami laukų darbai. Visai neketinu neigti iš praeities mus atlydinčių poravimosi periodų ar kosminių ciklų įtakos, kuri aiškiausiai pastebima sužaliuojant augmenijai ir lytiškai suaktyvėjant gyvūnams bei žmogui. Tačiau ši įtaka vargiai gali paaiškinti tokias dažnas vestuves rudenį. Kita vertus, neretai atvirai prisipažįstama, jog šis laikas pasirinktas kaip tik todėl, kad baigti žemės ūkio darbai, aruodai bei svirnai pilni gėrybių, tad viengungiams atsiranda gera proga prieš žiemą sukurti savo šeimos židinį. Gana paplitęs vienalaikių keletos porų vestuvių aiškinimas rujos periodų ar senovinių grupinių santuokų palikimu nepriimtinas, nes „pirmykštis promiskuitetas“ tėra fantazija.

Negana to, man atrodo, jog vienalaikes daugybines vestuves vieną ar porą kartų per metus reikia palyginti su kitais apeiginiais sinchronizmais, tokiais kaip bendras visų vaikų, gimusių tą pačią dieną, gimtadienių šventimas, arba vaikų, gimusių tą pačią dieną, mėnesį ar tais pat metais su karalaičiu ar princu. Kiti atvejai – kasmet iškeliama šventė visoms tais metais pagimdžiusioms moterims pagerbti (tarp ngentų Lušėjų kalnuose); periodiški iniciacijos metinių minėjimai ir juolab pati išsyk kelių vaikų iniciacija, atliekama kasmet arba kas dveji ar treji metai; taip pat mirusiųjų atminai bei jiems keliamos didžiulės šventės.[43] Trumpai tariant, kadangi visi šie veiksmai apskritai turi socialinę reikšmę, kalbama sistema tėra kraštutinė forma, kuria ir pasireiškia jų ir šiaip jau socialinė prigimtis. Vietoj apeigų, atliekamų tik apibrėžtose grupėse (šeima, klanas ir t.t.), įsteigti ritualai, apimantys visą visuomenę sudarančias grupes. Tokios, pavyzdžiui, yra keistokos vestuvių apeigos Uargloje, rūpestingai aprašytos Biarnay'io.[44]

Kai kuriose tautose pereinamasis periodas ir sužadėtusių apeigos gana paprastos. Štai hererų jaunikis padovanoja merginai geležinį karolį, kurį ji prisikabina prie prijuostės. Tuomet jis išeina, ir ligi pat vestuvių jam nevalia ne tik jos matyti, bet ir įžengti į jos kraalį. Apeigoms taip pat paprastai priklauso šventos vaišės, reiškiančios nuotakos solidarumą su savo draugais bei savo klanu. Vaišėse nedalyvauja nei jaunikis, nei jo draugai, tačiau vaišėms pasibaigus, jie ateina jaunosios ir nusiveda į savo kraalį. Tuomet prasideda merginos įjungimo ritualai į naujųjų namų bei naujos gentinės grupės šventas praktikas. Tarp vaišių ir lytinės sueities (kuri įvyksta vyro kraalyje) merginos motina uždeda jai savotišką skrybėlaitę ir aprengia ištekėjusios moters rūbais. O vyras iškilmingai parneša jos motinai savo žmonos „mergaitės prijuostę“. Hererai turi nuotakos išpirkos paprotį ir yra organizuoti į totemų klanus.[45]

Tai, kad vestuvių apeigos gali būti analogiškos, o kitąsyk tiesiog identiškos visomis savo detalėmis įvaikinimo apeigoms, pasirodys suprantama prisiminus, jog vestuvės galų gale irgi yra svetimojo įjungimas į grupę. Pavyzdžiui, ainų tiek vyras gali pereiti gyventi į savo žmonos šeimą, tiek žmona į savo vyro, ir abiem atvejais sutuoktinis tampa tų namų šventumo dalyviu.[46] Jo arba jos įsijungimas į šeimą čia akivaizdžiai prilyginamas įvaikinimui. Negana to, vestuvių apeigos kai kuriomis detalėmis dažnai primena karaliaus įšventinimą: tiek ant karaliaus, tiek ant nuotakos užleidžiamas šydas; abu vainikuojami; sužadėtinių šventenybės primena būsimojo karaliaus regalijas. Panašumas itin stiprus ten, kur – kaip kad Šiaurės Afrikoje bei kai kuriose Indijos srityse – jaunikis tiesiog vadinamas „karaliumi“, „sultonu“ arba „princu“, o nuotaka – „karaliene“, „sultone“ arba „princese“; arba ten, kur – kaip kad Kinijoje – jaunikis pavadinamas „mandarinu“. Atvejai, kai vestuvės laikomos atgimimu, – reti, užtat iniciacija arba išventinimu jos laikomos neretai. Visus šiuos panašumus bei sutapimus paaiškina būtent perėjimo ritualai, kurie visuomet remiasi ta pačia idėja – jų dalyvio socialinės padėties pasikeitimu.

Trumpos apžvalgos nusipelno ir skyrybų bei našlystės apeigos, kaip vestuvių priešybė. Skyrybų ritualai daugelyje tautų, regis, yra kuo paprasčiausi. Šiaip jau gana to, kad žmona tiesiog palieka sutuoktinių namus ir grįžta pas savo tėvus arba vyras fiziškai išvaro žmoną iš judviejų bendrų namų. Tačiau man susidarė įspūdis, kad skyrybų apeigos etnografinėje literatūroje atrodo tokios paprastos tik todėl, kad stebėtojai arba nepakankamai jomis pasidomėjo, arba nesuprato jų reikšmės, ypač todėl, kad jie išsiskyrimą ir skyrybas matė tik teisiniu bei ekonominiu atžvilgiais. Kai individualus bei kolektyvinis ryšys nustatytas taip rūpestingai ir taip sudėtingai, neįtikėtina, kad vieną dieną jis gali būti nutrauktas vos mostelėjus ranka. Žinome, pavyzdžiui, kad Romos katalikų bažnyčia išvis nepripažįsta skyrybų, ir čia tegalima pasiekti nebent santuokos panaikinimo.[47]

Be to, toks panaikinimas įmanomas tik po tyrimo, kuris neturi nieko bendra su maginėmis-religinėmis procedūromis.

Kita vertus, žydai sukūrė tokias sudėtingas skyrybų apeigas,[48] kad jos tapo tikra kliūtimi daugelio žmonių norams. Žmonai ritualiai įteikiamas laiškas, kuris turi būti surašytas taip tiksliai kaip šventas raštas. Rabinas sviedžia laišką į orą, o vienas iš žmonos liudininkų turi pagauti jį dar nenukritusį – priešingu atveju procedūra kartojama vėl ir vėl. Toks yra galutinis atskyrimo ritualas.[49] Habių, arba dogonų, tautoje (Nigerijos plynaukštė), kaip kad klasikinėje Antikoje, jeigu santuoka buvo pašventinta namų apeigomis, tai išeinantis sutuoktinis turi nutraukti savo ryšius su šeimos dievybėmis tam tikra auka.[50] Eskimų vyras tik pažvelgia į žmoną, o tada nepasakęs nė žodžio išeina. Čiuvašų vyras, nepatenkintas savo žmona ir panūdęs su ja išsiskirti, nuplėšia jai nuo veido skraistę. Šis ritualas aptinkamas ir pas čeremisus, mordvius, votiakus bei vogulus.[51]

Javoje, „jeigu vyras nori išsiskirti, žynys prie liudininkų nukerpa 'vedybų giją', ir šis paprastas veiksmas nutraukia santuokinį ryšį".[52] Pietų galų (*Galla*) gentyje, jeigu vyras blogai elgiasi su savo žmona, jos brolis gali ateiti ir išsivesti ją, tačiau neturi teisės įžengti į jo namus ir net kaimą, jeigu vyras draudžia, o turi palaukti, kol jo sesuo pati išeis, tarkim, vandens, ir tada nusivesti. Šitaip išsiskyrusiai moteriai nebegalima vėl ištekėti, ir jos vyras nebeturi į ją teisės, o abi suinteresuotos grupės tarpusavy susitaiko per išmoką avimis arba ožkomis.[53] Zaramų vyras duoda žinią savo žmonai, kad jos nebenori, įteikdamas tam tikros rūšies nendrę, o njorų vyras perpjauna perpus odos skiautę, vieną dalį pasilieka sau, o kitą pasiunčia žmonos tėvui.[54]

Islame išsiskyrimo ritualas žodinis: vyrui gana trissyk pakartoti žmonai „mes išsiskyrę" arba „aš su tavim skiriuos", ir ji turi pasiimti, kas jai priklauso, ir išeiti (vyras paprastai grąžina trečią dalį kraičio). O jeigu skirtis nori moteris, reikalingas kadi sprendimas (musulmonų žemesnysis teisėjas, jo funkcijos bei teisinė kompetencija iš esmės yra religinės prigimties). Triskartinis pakartojimas kilme mena magines formules. To pat pobūdžio jos ir Indijoje, ir pas svahilius.[55] Kartais sušaukiama genties taryba, kuri nusprendžia skyrybas vienos ar kitos pusės ekonominei naudai. Bet plačiausiai paplitusi procedūra nereikalauja nei apeigų, nei kokio ritualo: vienas iš sutuoktinių paprasčiausiai išvaromas lauk arba išeina pats.

Skyrybų ritualo paprastumas neprieštarauja nei perėjimo ritualų konceptualiai schemai, nei mano siūlomam sociologiniam jų aiškinimui. Vedybos merginą ir vaikiną įveda į socialiai subrendusių moterų bei vyrų kategoriją, ir šito iš jų jau niekas nebegali atimti. Tokie lieka ir našlys su našle. Negana to, sutuoktinių skyrybos nenutraukia ir ryšio tarp dviejų šeimų, o tokio skilimo pavojų minimizuoja derybos, kuriomis nustatoma tolesnė išsiskyrusios poros padėtis. Žinoma, pasitaiko ir išimčių, ypač emociniu pagrindu. Daugelyje tautų skyrybos draudžiamos, jeigu esama vaikų, ir tokiu atveju grupinis ryšys lieka galioti. Šiaip ar taip, nors nesibaudžiu esą mano pasiūlytoji interpretacijos schema yra absoliučiai teisinga bei visuotinė, vis dėlto nemanau, jog skyrybų ritualinis paprastumas galėtų ją sugriauti.

Dar reikia pažymėti, kad ryšio, kurį taip lengvai galima nutraukti skyrybomis, beveik nepaveikia mirtis, o tais atvejais, kai našlė atlieka savižudybę, nepaveikia išvis. Žinau, kad gedului priklauso daugybė grynai profilaktinių bei gynybinių ritualų. Vis dėlto laidotuvių apeigos, kuriose dalyvauja našlė, reiškia daugiau nei tik gedulą, ir bent jau teoriškai reikia pripažinti jų socialinę prigimtį.[56] Pavyzdžiui, hupų našlei, norint išsilaisvinti, užtenka praeiti tarp vyro kojų, kol jo dar neišnešė iš namų. Priešingu atveju ji visam gyvenimui liks su juo surišta ir už bet kokią neištikimybę savo mirusiam vyrui susilauks nemalonumų.[57]

Našlių bei išsiskyrusiųjų vestuvės rituališkai yra gerokai supaprastintos dėl priežasčių, kurias dar reikia pasiaiškinti.

Prasidėjus menopauzei arba pražilus, regis, neatliekama jokių ritualų, nors tai yra ženklas žmogų įžengus į naują gyvenimo tarpsnį, pusiau civilizuotose tautose labai svarbų. Bendrais bruožais, senatvės sulaukusios moterys arba prilyginamos vyrams ir todėl dalyvauja jų apeigose, politinėje veikloje ir taip toliau, arba įgyja ypatingą padėtį savo pačių lyties grupėje, ypač kaip apeigų vadovės. Vyrams senatvė apskritai suteikia aukštesnę socialinę padėtį.

NUORODOS:

1. [Šeštasis knygos skyrius „Iniciacijos ritualai" jau buvo skelbtas „Liaudies kultūros" 1997 metų 6-ame (p. 60–68) ir 1998 m. 1-ame (p. 51–59) numeriuose, todėl šįsyk praleistas, o būtent jis čia autoriaus ir turimas omeny. – Laužtiniuose skliaustuose pastabos, jei nenurodyta kitaip, D. R.]
2. Geriausias man žinomas darbas, ritualiniu bei teisiniu požiūriu nagrinėjantis sužadėtuves, yra: CORSO, R. Gli sponsali popolari.

Iš: *Revue des études ethnographiques et sociologiques*, 1908 lapkričio–gruodžio mėn. Vis dėlto nesutinku su autoriumi, esą ritualai (pasibučiavimai, dovanos, šydas, gėlių puokštės, juostos, surištos rankos, žiedai, apavas, bučiniai, apsikeitimas duona, vaisiais, vynu ir t.t., ėjimas drauge gultis ir t.t.) tėra simboliški: jie sujungia ir fiziškai.

3. Žr. CRAWLEY. *The Mystic Rose*, p. 321, 350 it kt. Įjungimo ritualų kolektyvinį pobūdį suprato Hartlandas; dauguma kitų šeimos teorininkų detalų sisteminį šių apeigų, ypač sužadėtuvių, tyrimą paliko nuošaly.
4. Bendrą teoretikų nuostatą aiškiai atspindi štai toks Williamo Crooke'o teiginys: „Kaip matėme, per vestuves žiūrima, kad dalyviai laikytųsi tabu, ir pačios apeigos yra skirtos išvengti jo grėsmių, ypač tų, kurios galėtų sukliudyti sąjungai būti vaisinga" (CROOKE, W. *The Natives of Northern India: Native Races of the British Empire*. London: A. Constable, 1907, p. 206). Remdamasis tuo, kas buvo pasakyta šio darbo pradžioje, turiu pabrėžti, jog tabu nėra „grėsmė" – nebent kai kuriais atvejais priemonė nuo grėsmės apsisaugoti.
5. Štai Thomo pateikta klasifikacija: A. promiskuitetas [mišrūs lytiniai santykiai]: 1) nereguliuojamas: a) pirminis, b) antrinis; 2) reguliuojamas: a) pirmasis, b) antrinis. B. santuoka: 3) poligamija, pirminė arba antrinė: a) paprastoji, b) adelfinė [su broliais arba seserimis]: i) vienpusė, ii) abipusė; 4) poliandrija; 5) poliginija (priklauso tam pat poskyriui, tik visuomet vienpusė); 6) monogamija: matrilokalinė, bilokalinė arba patrilokalinė. Dar Thomas pažymi estint „laisvą sąjungą" – santykius, neturinčius santuokos teisių, bet nelaikomus nedorais, – ir „paleistuvavimą" – santykius, už kuriuos asmenys smerkiami ir gali būti nubausti. Kiekviena iš šių formų gali būti laikina arba nuolatinė (THOMAS. *Kingship Organizations and Group Marriage in australia*, p. 104–109). Nepanašu, kad šeimos tipas kaip nors veiktų sužadėtuvių bei vestuvių ritualus.
6. [Turima omeny ne broluva, broliai, o fratrijos tipo socialinė grupė.]
7. НАЗАРОВ, П. К этнографии башкир. Iš: *Этнографическое обозрение*, IV, 1899, p. 186–189.
8. Atlikus detalų kalymo Urale bei Altajuje tyrimą ir palyginus jį su parduodamo gyvulio kaina, o tada paskaičiavus dovanas bei vestuvių išlaidas, tenkančias merginos tėvams, ir galiausiai pasiaiškinus, kam teisėtai kalymas priklauso, visas ar dalimis, paaiškėtų, jog terminai „išpirka už nuotaką" bei „kraitis" nėra derami. Tai „kompensacijų" sistema, sudaranti ypatingą institutą, kuris ekonomistui yra ekvivalentiškas indėnų potlačo sistemai arba Afrikos genčių vadų keliamoms didžiulėms puotoms. Tai nuolatinė turto centralizacija ir atitinkama decentralizacija, organizuojama taip, kad būtų išvengta jo koncentracijos (Marxo prasme).
9. RIVERS. *The Todas*, p. 502–539.
10. Apie kitą atvejį, kai vestuvių ritualai sudaro organišką visumą kartu su iniciacija bei nėštumo ritualais, žr.: DELHAISE. Ethnographie congolaise, p. 185–207. Eilės tvarka čia atitinka bendrą schemą. Aukščiau aprašytosios rūšies atvejai yra kur kas gausesni ir kur kas labiau susisteminti nei aš iš pradžių maniau. Jie verti atskiros monografijos, juolab kad šis reiškinys, itin svarbus norint suprasti pusiau civilizuotų visuomenių gyvenimą, iki šiol nėra tirtas.
11. EARLE, A. Polyandry amongst the Bhotia. Iš: *Census of India*. Calcutta, 1903, VI, I dalis, V priedas, p. xxviii–xxix.
12. Postas (*Afrikanische Jurisprudenz*, I, p. 324) išskiria tokius požymius: A. merginos pagrobimas prieš jos valią, atliekamas: 1) kariniu užpuolimu, 2) jaunuolio su draugais tiesiog iš jos genties arba jai atsidūrus už savo genties ribų; B. pagrobimas abiems suinteresuotoms pusėms sutariant: 1) tik numanant, kad bus vestuvės, 2) abiem šeimoms aiškiai susitarus; C. vestuvinio žaidimo teisėmis. Matyti, kad pastarieji trys atvejai yra būtent ritualai, o pirmieji du – individualūs ir atsitiktiniai. Pirmasis apskritai yra veikiau būdas įsigyti vergę nei žmoną, turinčią visas genties nario teises. Westermarckas savo „Santuokos istorijoje" (*The History of Human Marriage*) prie Posto požiūrio nebepridūrė nieko, kaip kad ir kiti šeimos istorikai. Duomenų apie vestuvių ritualą Afrikoje žr. Postą, p. 326–398.
13. BURCKHARDT, J. L. *Notes on the Bedouins and the Wahabys*. London: Coburn & Bentley, 1831, I, p. 263–264.
14. GROSSE, E. *Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft*. Freiburg im Breisgau: J. C. Mohr, 1896, p. 107–108: šiose apeigose stengiasi įžiūrėti išsigimusią tikro karinio grobimo liekaną tarp tautų, kurios jau ėmė sugyventi taikiai, bet nori išsaugoti narsuolių reputaciją.
15. CRAWLEY. *The Mystic Rose*, p. 352, taip pat žr. p. 333, 354 ir t., 367 ir t. Ritualai, susiję su lyties grupių solidarumu, ypač išreikšti islame, kur atsiskyrimas nuo lyties grupės persmelkia visas socialinio gyvenimo fazes. Iš Šiaurės Amerikos plg. aprašymus, pateiktus: GAUDEFROY-DEMOMBRYNES, M. *Les cérémonies du marriage chez les indigènes de l'Algérie*. Paris: Petit, 1901; to pat autoriaus: Coutumes de marriage: Algérie. Iš: *Revue des traditions populaires*, XXII, 1907, Nr. 2, 3; toliau dar: DOUTTÉ. *Merrákech*, ištisai (detali bibliografija apie Šiaurės Ameriką p. 334); taip pat ištisai *Archives marocaines* ir *Revue africaine*; NARBESHUBER, K. *Aus dem Leben der arabischen Bevölkerung, in Sfax (Regentschaft Tunis)*. Leipzig: Staat Museum für Völkerkunde, 1907, p. 11–16 bei past.; DESTAING, E. *Étude sur la dialecte berbère des Beni-Snous*. Paris: E. Leroux, 1907, I, p. 287–291. Pastarajame darbe skaičiau, kad jaunikiui, norinčiam patekti į kambarį, kuriame jo laukia nuotaka, tenka šokte peršokti jos motiną, gulinčią ant slenksčio (p. 289). Visose šiose apeigose, dažnai itin sudėtingose, per daugybę apsaugos bei vaisingumo ritualų galima užčiuopti einant perėjimo ritualų giją. Ir visur, kaip kad Šiaurės Afrikos berberų apeigose, vietiniai elementai yra sumišę su musulmoniškaisiais ar tiesiog arabiškais.
16. PALLAS, P. S. *Voyages dans plusieurs provinces de l'Empire de Russie et dans l'Asie septentrionale*. Paris: Maradan, 1788–1793, II, p. 171–174. [Samojedai – pasenęs nencų tautos pavadinimas.]
17. THURSTON. *Ethnographic Notes in Southern India*, p. 18–23. Šioje knygoje (p. 1–131) skaitytojas gali rasti puikią detalią monografiją apie įvairių Pietų Indijos genčių vestuvių apeigas.
18. Ten pat, p. 8.
19. *Cambridge Anthropological Expedition to Torres Straits*, ed. A. C. Haddon. Cambridge: University Press, 1903–1935, V (1904), p. 223–224, taip pat VI (1908), p. 112–119. Apie kompensacijos už praradimą sampratą žr. p. 225; apie ekonominę kompensaciją – p. 230–232.
21. GAUDEFROY-DEMOMBRYNES, M. *Les cérémonies du marriage chez les indigènes de l'Algérie*, p. 71–76.
22. Dokumentų, nuorodų bei teorijų, skirtingų nei mano, žr.: HARTLAND. *Tne Legend of Perseus*, I, p. 173 ir t.; CRAWLEY.

The Mystic Rose, p. 337; CROOKE. The Lifting of the Bride, p. 226, 244; TRUMBULL. *The Threshold Covenant*, p. 140–143.

23. Šių duomenų, tarp kitų, žr.: HEPDING, H. Die falsche Braut. Iš: *Hessische Blatter für Volkskunde*, V, 1906, p. 161–164; THURSTON, *Ethnographic Notes in Southern India*, p. 3, 29. Reikia pažymėti, jog čia jaunikis ateina gyventi pas žmoną, užtat ir kitu pakeičiamas būtent jis.
24. Priminsiu tabu tarp uošvės ir žento, šešuro ir marčios ir t.t., kuriuos E. B. Tyloras laikė „atkirtimu“, arba atskyrimo ritualu (On a Method of Investigating the Development of Institutions, Applied to Laws of Marriage and Descent. Iš: *Journal of the Royal anthropological Institute*, XVIII, 1888, p. 245 ir t.), o Crawley'is patalpino į platesnę lyties grupės solidarumo tabu kategoriją.
25. Būtent: susikabina rankomis, suneria pirštus, pasibučiuoja, apsikabina, suglaudžia galvas, susėda vienas ant kito arba vienas priešais kitą, drauge sugula ir t.t.
26. [Senas Romos patricijų santuokos būdas, kurį atlikdavo vyriausiasis žynys (*pontifex maximus*) ir Jupiterio flaminas (*flamen dialis*) aukodami kvietinę duoną dešimties liudininkų akivaizdoje.]
27. Dovanos atsisakymas yra ženklas, kad siūloma sąjunga atmetama, o vaiko sužadėjimo jam dar negimus arba ankstyvoje vaikystėje atveju dovanos grąžinimas yra ženklas, jog ketinimų atsisakoma.
28. HAHN, F. *Einführung in das Gebiet der Kolsmission*. Gütersloh, 1907, p. 74–82, 87–88. Kolai priklauso mundams.
29. CRAWLEY, *The Mystic Rose*, p. 340–344. Vedybų su medžiu ritualas, aprašytas E. D. Daltono (*Descriptive Ethnology of Bengal*. Calcutta, 1872, p. 194), pasak H. H. Risley'io (*Census of India*, 1901), nebenaudotinas. Tačiau Hahnas, regis, jį stebėjo savo akimis. Dar žr.: THURSTON, *Ethnographic Notes in Southern India*, p.44–47.
30. HAHN, F. *Einführung in das Gebiet der Kolsmission*, p. 159.
31. TRUMBULL, *The Threshold Covenant*, p. 26–29.
32. [Sala pusiaukelėje tarp Kretos ir Rodoso.]
33. *T'oung-Pao: Ou archives concernant l'histoire, les langues, la géographie, at l'ethnographie de l'Asie orientale*, 1905, gruodis, p. 602–603.
34. [Tai gali būti *ho nhi* grupė arba lolai. – Vertėjos į anglų kalbą Monikos B. Vizedom past., toliau M. V.]
35. Šio kinų dokumento vertėjas rituale irgi klaidingai mato grobiamųjų vedybų palaiką.
36. ЯКОВЛЕВ, Г. *Религиозные обряды черемис*. Казань, 1887, p. 55–56 [Čeremisai – pasenęs marių tautos pavadinimas.]
37. SCHEFFER, J. G. *Histoire de la Laponie: Sa description, l'origine, les mœurs, la manière de viorses des habitant*. Paris: V. O. de Varennes, 1678, žr. p. 395 kaip priedą prie p. 275.
38. MERKER, M. *Rechtsverhältnisse und Sitten der Wadschagga.* = Petermanns Mitteilungen, Priedas Nr. 138, 1902, p. 4–6.
39. [Vartotas kaip pinigai.]
40. DELAFOSSE, M. Le peuple Siéna ou Sénoufo. Iš: *Revue des Études ethnographiques et sociologiques*, 1908, p. 457.
41. Tai įrodymas, jog ir čia iniciacijos apeigos neturi nieko bendra su lytine branda.
42. BÜTTIKOFER. *Reisebilder aus Liberia*, II, p. 304–313.
43. Apie kasmetinį sabėjų bažnyčios pašventinimą Bagdado apylinkėse žr.: SIOUFFI. *Études sur la religion des Soubbas*, p. 120.
44. Ponas Rene Basset'as maloniai suteikė man medžiagos, patvirtinančios pono Biarnay'io knygą apie Uarglą. Vestuvės čia keliamos kiekvieną pavasarį, o jų ritualai išrikiuoti labai griežta eilės tvarka. Pradžioje juose tedalyvauja abu suinteresuoti asmenys ir abi jų lyčių grupės. Paskui ritualai darosi tolydžio visuomeniškesni: juose ima dalyvauti abi šeimos, visas vienas oazės rajonas ir galiausiai visa oazė. Deja, aš nesugebėsiu čia pateikti nė santraukos iš to, kaip šiuos ritualus aprašė ponas Biarnay – atidžiai iki menkiausių smulkmenų, atsižvelgdamas į visus dalyvių, vietos, maginių-religinių praktikų ir t.t. niuansus. Žr.: BIARNAY. *Étude sur la dialecte de Ouargla*. Paris: Leroux, 1909, priedas p. 397–492.
45. IRLE. *Die Herero*, p. 105–109.
46. Žr. BATCHELOR. *The Ainu*, p. 224–225.
47. [Tam tikromis aplinkybėmis bažnytinis teismas gali suteikti ir būtent skyrybas. – M. V.]
48. Be kitų, žr.: JUNGENDRES. *Jüdisches Zeremoniell oder Beschreibung*... Nuremberg, 1726; *Jewish Encyclopedia* ir kt.
49. [Pagal „Žydų enciklopediją“, skyrybų sąskaita (*get*) turi būti surašyta Talmudo nustatyta tvarka ir patvirtinta liudininkų. Rabinas įduoda ją žmonai į ranką, o tada perplėšia perpus ir pasilieka sau. Tikslūs nurodymai kyla iš noro išvengti nesusipratimų. Jie išsirutuliojo tolydžio apribojant kitados absoliučią vyro teisę išsiskirti su savo žmona. – M. V.]
50. DESPLAGNES. *La plateau central negérien*, p. 222.
51. GEORGI, J. G. *Russland: Beschreibung aller Nationen des rusischen Reiches*... Leipzig, 1783, I, p. 42. [Vogulai – pasenęs mansi tautos pavadinimas.]
52. CRAWLEY. *The Mystic Rose*, p. 323.
53. WAKEFIELD, E. C. Marriage Customs of the Southern Gallas. Iš: *Folk-lore*, XVIII, 1907, Nr. 4, p. 323–324.
54. POST. *Afrikanische Jurisprudenz*, I, p. 452.
55. TMPLE, R. C. The Folk-lore in Legends of the Panjab. Iš: *Folk-lore*, X, 1899, p. 409–410. Apie svahilių formulę („Nebenoriu turėti reikalo su tavo nuogybe“ ir t.t.) žr.: VELTEN, D. C. *Sitten und Gebräüche der Suaheli*, Göttingen, 1903, p. 237–238. Maroko, Palestinos, Turkijos, svahilių bei kt. musulmonai gali parašyti ir skyrybų laišką.
56. Štai ritualas, praktikuojamas žydų ortodoksų, kurį galima laikyti perėjimo ritualu: jeigu vyras miršta bevaikis, o jo našlė nenori tapti savo mirusio vyro brolio žmona (leviratas), tai nusiauna batą, spjauna ant grindų ir ištaria tam tikrą ypatingą formulę (*Jewish Encyclopedia*, p. 170, žr. *Halizath*; interpretacijas, autoriui didžiąja dalimi nepriimtinas, žr. p. 174). Tai akivaizdžiai atsiskyrimas nuo vyro šeimos, o pats ritualas skirtas užtikrinti perėjimą arba į laisvos našlės, arba į antrąsyk ištekėjusios moters kategoriją.
57. GODDARD, P. E. *Life and Culture of Hupa* (University of California Publications in American Archeology and Ethnology). Berkeley: University Press, 1903, I, Nr. 1.

Versta iš: GENNEP, Arnold van. *The Rites of Passage*. The University of Chicago Press, 1960, p. 116–145: VII. Betrothal and Marriage.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Pasaulis pasidarė skurdesnis...

JULIJA DANILIAUSKIENĖ
(1926. 03. 27 – 2009. 07. 26)

Kai kurių liaudies menininkų darbai yra tapę savotišku tam tikro laikmečio sinonimu, nes jie ne tik atgaivino, bet ir įžiebė bei atvėrė naujas tradicijų erdves. Julijos Daniliauskienės kūryba buvo ir tebėra vadinamųjų klijuotųjų karpinių (karpytų paveikslų) atsiradimo ir išsiskleidimo dabartinėje liaudies kūryboje simbolis. Prabilus apie XX a. karpinius, pirmiausia pagalvoji apie jos kūrinius. Ir ne tik.

Daugiau kaip per pusę amžiaus nusitęsęs Julijos Daniliauskienės kūrybos kelias, tylus ir orus jos gyvenimas, veikla atrodė kažkas, kas negali turėti pabaigos, nes yra nepakeičiami ir reikalingi. Ir kai staigi mirtis, tarsi dalgis žolę, kaip giedama senovinėje liaudies giesmėje, pakirto jos trapią žmogišką būtį, atverdama amžinybės vartus, sunku įsisąmoninti tą netektį. Ne tik šeimai ir artimiesiems...

Kilusi iš senos dvarininkų, Lietuvos patriotų, giminės, iki jaunystės augusi dvare, ji paveldėjo ne tik bajorišką kilmę, bet ir visa, ką geriausia buvo suformavusios kelios kartos: meilę Tėvynei Lietuvai, besąlygišką pasiaukojimą jos žmonėms, kultūrai (apie savo gyvenimo kelią, senelius, tėvus ir save Julija Daniliauskienė plačiai pasakoja praėjusiame, trečiajame ,,Liaudies kultūros“ numeryje: dabar tas pasakojimas skamba tarsi savotiškas testamentas). Deja, sovietų okupacija nepagailėjo J. Daniliauskienės šeimos, nubloškusi ją prie Laptevų jūros, pareikalavusi ir tėvo gyvybės.

Lietuvoje, po tremties vargo, J. Daniliauskienė atsivėrė kaip talentinga kūrėja. Savitu būdu transformuodama tradicinius liaudies dailės motyvus ir ornamentus, įsižiūrėdama į liaudies palikimą, ji atskleidė dideles šios šakos galimybes. Netruko sulaukti pasekėjų, talentingų karpytojų, neatsitiktinai jų kartais pavadinama karpinių mama. Traukė ne tik Julijos Daniliauskienės darbai, bet ir jos asmenybė, sugebėjimas atjausti, noras padėti, prašančiam patarti, pamokyti. Savo patirtim ji mielai dalijosi su kitais, mokė, leido knygas...

Ir kūrė, ir dirbo, ir bendravo kažkaip tarsi nepastebimai, ramiai, santūriai, paprastai, su didele meile ir atsakomybe. Gal todėl, kad menininkės idealas buvo grožis: visame kame, ką darė, kuo gyveno – ar tai būtų karpinio kompozicija, ar žmonių santykiai. Greičiausiai šis idealas ir buvo jos karpinių kompozicijų harmonijos, ritmo darnos pagrindas. O gal subtili įgimta inteligencija, vidinė harmonija, kuri padėjo pakelti jai tekusius išbandymus, skaudžias netektis. Į karpinį įsiliedavo ne tik, atrodo, toks paprastas medžio, augalo, paukščio motyvas, liaudiško ornamento variacija, – po išoriniu paprastumu, meninio vaizdo lakoniškumu slypi ir įtampa, jausmo polėkis. Kaip kiekviename tikrame liaudies menininko kūrinyje. Todėl jis su didele jėga prakalba į žiūrintįjį, verčia vėl ir vėl sugrįžti, iš naujo įsistebėti į žmogaus kūrybos slėpinį...

Iškeliavus tokiai asmenybei kaip Julija Daniliauskienė, pasaulis pasidaro kažkaip nenusakomai skurdesnis. Žinoma, lieka darbai, neišblėsta žmogiškoji šviesa ir tos šviesos paliestų žmonių dėkingumas, – tai, kas gimė iš tikros meilės, nemiršta nei šiame, nei aname pasaulyje.

Neatsitiktinai ir tarp atsisveikinant pasakytų žodžių, padiktuotų širdies, o ne pareigos, dažniausias žodis buvo – ačiū... Žodis, kuris čia tinkamiausias pakartoti – AČIŪ.

Alė POČIULPAITĖ

IN MEMORIAM

JULIJA DANILIAUSKIENĖ
(1926. 03. 27 – 2009. 07. 26)

Alė POČIULPAITĖ

The famous Lithuanian cut pattern maker Julija Daniliauskienė went away on 26 07 2009. An interview with Julija Daniliauskiene was published in the *Liaudies kultūra,* issue 3, 2009. Julija Daniliauskienė told about her life and creative activity widely in this interview.

Kaip mes šventėme Tūkstantmečio dainų šventę...

Abejonių nėra

Buvęs Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkas, dabartinis jos leidyklos vyriausiasis redaktorius, literatūros kritikas Valentinas SVENTICKAS – apie savo ir rašytojų požiūrį į Dainų šventę. Liudviko GIEDRAIČIO interviu.

Pirmiausia rūpėtų patirti, kaip pats asmeniškai vertini mūsų Dainų šventes: ar geras reiškinys, kuo prasmingas, reikalingas, o gal ir – nelabai?

Man nėra nė menkiausios abejonės dėl Dainų šventės reikalingumo, prasmingumo. Kiek ten žmonių! Kaip metus, kitus, trečius ruošiasi! Varžosi, dalyvauja konkursuose, lekia iš šeimos į repeticijas! Juk tai – kultūrinės gyvybės pasireiškimas. Unikalus, labai sveikas ir reikalingas. Iš reiškinių, kurie vienaip ar kitaip susiję su mūsų tautos paveldu, tęstinumu,

neabejotinai vienas iš svarbiausių. Ji, sakytum, ugdo ir kitom progom dainuojančią Lietuvą. Minių dainavimo Sąjūdžio laikais be Dainų šventės, ko gero, irgi nebūtų. Dainų šventė nuo senų laikų telkia, dalyvauja atgimimo procesuose. Visa tai turi tęstis. Man dėl to nėra jokių dvejonių. Duok Dieve, kad visi tai suprastų.

Gyveni tarp rašytojų, dirbi su jais, be abejo, puikiai žinai jų požiūrį į Dainų šventę. Ar buvo kada kokių šnekų, diskusijų, atsiliepimų šiuo klausimu? Galbūt kritinių... Koks tas bendras požiūris, vertinimas?

Literatūros žmonių aplinkoje savaime suprantamas išankstinis palankumas. Skeptiškų žodžių apie Dainų šventę ar kitus mūsų dainavimo renginius gali išgirsti dažniausiai tik kai žmogui ima atrodyti, kad apkerpėjo, sustabarėjo forma. O dar dažniau iš rašytojų gali išgirsti nepasitenkinimo žodžių kada tai, kas autentiška mūsų dainavimo kultūroje, tam tikra prasme lyg ir suestradinama, supaprastinama, daroma kažkas panašaus, ką nesenais laikais darė ,,Lietuva“. Beveik nieko tuo klausimu nesu girdėjęs iš jauniausiųjų rašytojų. Su jais, tiesą sakant, apie tai nebuvo kalbos. Tarp jų, aišku, gali būt skepticizmo, atsiribojimo, esą ne mano reikalas, dainuoja, tegu dainuoja (taip spėliočiau), bet, manau, greičiausiai tai būtų nuomonė žmonių, kūrybą suprantančių vien kaip intelektiškai apdorotą procesą. Bet tai visiškai neįdomu.

Tačiau tarp kitų meno žmonių, net tarp kompozitorių, girdėti lyg ir nepalankumo, peiktinumo tos Dainų šventės...

Manau, tai kyla iš labai gajos meno vertinimo tendencijos ,,duok nauja, duok kitaip, turi būt vis kitaip, o taip, kaip jau matyta, girdėta, negalima“. Nesutinku su tokiu požiūriu. Nebent tiek, kiek tai liečia apkerpėjusias formas. Bet kurioj srity. Literatūros, dailės, muzikos... Man atrodytų, reikia sakyt ne ,,duok kitaip“, o ,,duok meną“. Kodėl mums turi atrodyti, kad tik persivertę per galvą būsim įdomesni, reikšmingesni nei natūraliai esantys savimi? Tiesiog reikia normaliai

BALTARUSIJA
BELGIJA

elgtis. Deja, dažnai, kai kalbama apie kultūros proceso pažangą, turima omeny būtent ,,duok nauja“. Vaikštantis žmogus, norėdamas judėti greičiau, išrado paspirtuką, paskui dviratį, motociklą, automobilį, lėktuvą... Visa tai reikalinga. Betgi žmogus vis tiek vaikšto. Tai labai sveika, patikima, pačios prigimties duota. Ir tai, be abejo, turi gyvuot. Neduok, Dieve, jei nutrūktų ryšys su tuo, ką protėviai kūrė šimtus metų, tai mes gi jau visiškai niekam nebebūtume bent kiek įdomūs, patrauklūs. Gal nelabai svarbu tas įdomumas, bet mes netektume lietuviškumo, kuo galim būti saviti. O svarbiausia – savimi.

Ar nepasvarstai, gal kokią svarbią idėją turėtų priminti Dainų šventės?

Tai, be abejo, rengėjų reikalas. Gerai, kai yra motyvas, kuris tuo metu plevena visuomenėje, kuris tuo metu lyg ir laukiamas visų: žodis, sakinys, mintis. Kada kas ką reikšminga pasako ir visi atsiliepia: o! Gero motyvo pasirinkimas suteikia reikšmingumo, svarbumo – stuburą Dainų šventei. Bet jei tai būtų daroma pritemptai, dirbtinai, kai žmonės lyg ir sutinka, lyg ir ne – tai kas gi iš to?

Ar šių metų Dainų šventės pavadinimas ,,Amžių sutartinė“ tau atrodo taiklus, vykęs?

Pavadinimas visai smagus. Ir – tas užrašas iš gyvų gėlių Neries krantinėj ,,Čia 1000 metų dabar“. Primena apie tūkstantmetį nuo Lietuvos vardo pirmojo paminėjimo metraščiuose. Gal kokiam dideliam skeptikui tai gali pasirodyti ir konjunktūriška, bet be tokių dalykų, ko gero, neįmanoma būt šiandieninėje visuomenėje. Reikia savo meto formulių. Tokios iš visuomenės nuotaikų, sakytum, iš paties oro sugautos idėjos, formulės Dainų šventei suteikia labai reikalingą stuburą. Šiemet visa tai puikiai dera.

Tūkstantmečio dainų šventės akimirkos. 2009 m. liepos 6 d. *Klaudijaus Driskiaus nuotraukos.*

Žodžiai nuo Dainų šventės

Liudvikas GIEDRAITIS

Rašyt rašyt rašyt – uždusint sieloj Jį, tą Nebylumo Nieką Nieką Nieką. Šventė. Uždusinti neatradimų, nedžiaugsmų, nedieviškumo, ai nepakilumo buitiškąją kasdienybę, atverti langus – ir tesiūbtels, teįšvinta… Tai laimingiausia galimybė: švenčiame šventes, kokių trokštame, kokias subrandino mūsų dvasia, kokias turime, išsaugojome, gerbiame. Švenčiame taip, kaip mums reikia, kaip sielos dar išgali. Laiminga mano, į Gyvenimo šventę priklydusio žmogaus, galimybė: nepaliktas be rūpesčio, kuris sielą maitina, šildo, be darbo, kuris tinka man, iš kurio švytuliuoja ir tos nepagaunamos ponaitės Laimės atšvaitėliai. Šventė! Dainų šventė. Dviguba: einu į Ją – į darbą. Ir į darbą einu – kaip šventę. (Tebus mano pastanga bent kiek prasminga.)

Liepos pirmosios pavakario čiulbesiai Sereikiškių sode. Tarp krūmokšnių pamesta estradėlė. Ant jos – trys su dūdom: tu tu tū – žemu tonu. Tu tu tū – aukščiau. Tu tu tū – dar aukščiau. Tarsi rytą bundančios dienos – didelės šventės pirmieji garsai. Žiūrovams nei kėdės, nei suoliuko. Diena kaip sidabras. Nuo medžių svyra kasos, ilgos, dešimtmetrinės: geltona – raudona – žalia – gijos. Sparčiai tvinsta ateinančiųjų į šventę. O štai ir „pagonių“ eisena artėja: nuo Lie-

tuvos liaudies kultūros centro pusės. Žiburį, šventą Ugnelę, lėkštėj neša. Be žodžių gieda. Du jaunikliukai ant žirgų. Žaliais lapais vainikuotos jų galvos. Tie „pagonys“, pasirodo, besą dainininkai. Sueina ant pakylos. Giesmė be žodžių garsėja, garsėja… Staiga siūbteli instrumentai. Giedotojai eina ratu. Magišku. Apeigos. Dainų šventės pirmieji veiksmai, garsai – Broniaus Kutavičiaus oratorija „Paskutinės pagonių apeigos“. Žemė, Oras, Vanduo, Saulė, Dausos, Viešpats, Dievai, Deivės, Žmogus – esam Didžiosios Visumos dalis… Jie naikino mūsų girias, aukurus ir sakė, kad tai yra gera. Šiandien mes tą patį darom ir sakom, kad tai yra gera… Oratorija sutartinių ataudais gauste gaudžia. Giedami žodžiai, deja, skęsta murkdomi instrumentų garsuos. Nuotrupos nuotrupos… Tu gyvate, gyvatėla… nekirsk mano tėvo… tu gyvate gyvatėla, nekirsk mano sesės… saulės… gyvate gyvatėla… Besiklausančiųjų – nejučia jau ir visa didelė daugybė: devynios moterys – vienas pussenis vyras, devynios moterys – vienas pussenis vyras… Dainų šventės pradžios šviesus pavakarys. Žiedais putoja liepos. Po viena iš jų kūpsau ant akmenuko, palinkęs virš savo sąsiuvinuko. Kaip akmenėlis. Sodriai žaliai klevai plazda, baltakiuoja jazmino krūmas, pusiau užstodamas koncerto vaizdą. Ūmai siūbteli vargonai lyg pjūklai iš dangaus, nupjaudami giedotojų apeiginius garsus… Nauji laikai, nauji papročiai…

Visi tvinsta prie Vilnios, visi – prie vandenų. Anapus jų vienuolių rudumas nuo galvos iki kojų. Jų giedojimas. Vidury srovės vis dar stabai iš akmenų, lyg ir pilis, šiapus (priešais vienuolius) – Baltos Vainikuotos

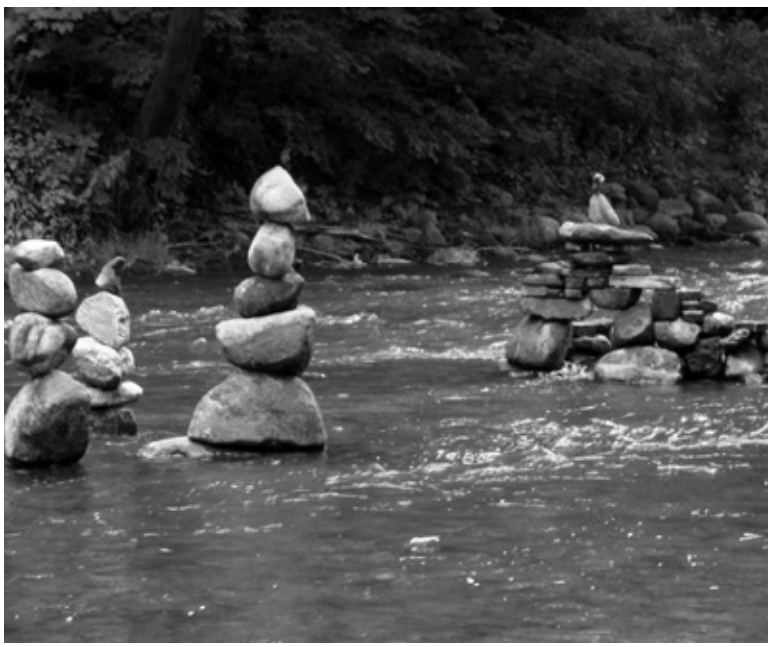

(tarkim, vaidilutės). Srovė pilna braidančių fotografuotojų. Ant skardžiukų šimtai klausytojų, žiūrėtojų, šventės vyksmo dalyvių. Mergaitės anapus didžiuosius akmenis tyliai dažo: geltonai, žaliai, raudonai. Tebeskambant vienuoliškai giesmei, vargonams, rudieji kyla į skardį, apgaubia juos medžių lapija… Vargonai vargonai vargonai – gaudžia, giesmė – lotyniška. Sugaudau tik *In secule seculiorum. Amen.*

Toliau – į Bernardinų bažnyčią. Sereikiškių sodu žmonių polaidis. Iš nuošalumos šalia tako ataidi tyli, neįmantri, maloni, ramiai niūniuojanti sau ir būriui besiklausančiųjų dūdelės muzika. Taika, ramybė, gėris ten. Net gaila nueit. Skubu skubu su visu srautu į bažnyčią… Baltoji Mergelė (taip įvardiju) – be garso be garso ateina… Varpai tolimi, tylūs. Algirdo Martinaičio „Giesmės šventajam Pranciškui“. (Dainų šventė!) Siekis artėt prie Dieviškos esmės… Prakalbo žmogus ant dieviškų rankų… Brolis vilkas… brolis asilas… Visa gyvoji kūrinija evangelizuojama. Brolis kūnas… kūno žaizdos… palaimintos stigmos… Dievo veidas beveidis ir tikras… Nuotrupos nuotrupos… Jau aštuonis šimtmečius pranciškonai sveikinasi lotyniškais žodžiais, kurių prasmė „Taika ir gėris“. (Įdomu būtų sužinot, ar jie bent kaip išreiškė nepasitenkinimą, tarkim, dėl Kryžiaus karų arba Amertikos žemynuose indėnų, Australijos čiabuvių kaip kiškių medžiojimo, naikinimo Naujojo Tikėjimo vardu.) Dievo veidas beveidis… Pakyla giesmė kaip maršas – į Dangų! Į Dangų! Šviesaus Aukštybių Dievo, žmogiškojo aukšto

siekimo, džiaugsmo ir pakilumo muzika. Bažnyčia nei silkių statinė. Prislėgtas pakraštėly, stirksau, vos randantis erdvės savo ,,plunksnakotį“ įremti į sąsiuvinėlį, kad išvedžiočiau: pakilu ir aukšta… Baltoji Mergelė – dilin dilin… Vėl: garbė Dievui aukštybėse! Giesmė Žmogui ir Avinėliui. Visiems. Angeliškai baltos vienuolės (giedotojos) plazda šviesumu. Glorija! Glorija!.. (Laimė upeliui – žvilgėti, šokčioti per akmenėlius, man – strikčioti per žodžių muziką…) Ūmai visa galybe – būgnai, būgnai, stygos, žmonių balsai: glorija glorija! Aušta aušra, žvali, džiaugsminga! Dirigentas (Modestas Pitrėnas) kaip styga, ir jo įsakmios rankos tvirtos nei kaltas, o ir lanksčios, plastiškos kaip… kasos… Gailu man: nesugaudau žodžių iš giedotojų lūpų. (Tas gailumas šį kartą – taip pat Dainų šventė!) Jos dievybė čia šviesi, pakili. Graži, tyra, šventa dvasia tvindo sklando bažnyčios aukštoj erdvėj… Iš sakyklos – kunigas (aišku, giedotojas)… Ai, pusę karalystės atiduočiau, jei suprasčiau, apie ką gieda (lietuviškai). Tik tie trys žodžiai: ,,… širdy šventas esi“. Ir vėl: ,,… šventas esi“. Šventi, žinoma, esam, kuo gi mes kalti – gimdytieji, gimdantys: ne per savo, per Dievo, valią, nieko mums ir nebelieka, tik pasistengt siekti to šventumo, galiausiai ir tapti šventais būsimų tūkstantmečių tolybėj: kai užsimiršim, išgaruosim, užmiršti būsim… Dainininkė, ai Dainininkė – Judita Leitaitė – švytinti, žydinti, Knygą rankose atsivertusi, artėja artėja – taip ir užgieda švytėdama, šypsodamasi, ir jos giedojimo garsų girdėjimas ūmai siūbteli į širdis jau ir išties nebepakeliama laime: tas žmogaus džiaugsmas kurt: giedot, skambėti!.. Tas giesmės aukštumas! Prapliupo žmonės plot audringai, ilgai, neįprastai šventovėj...

Bet jau ir vėl žliaukiam srautu. Šį kartą – į šv. Jonų bažnyčią, šventą barokinę giesmę protui. Išpuoštą nei perlas. Jos altoriai, kolonos lyg iš gintaro – balsvo, gelsvo, rausvo. Angelų sparnai auksiniai. Giedotojų (vaikelių, paauglių) – pulkų pulkai. Juodi jų kostiumai, degančios peteliškės po kaklais, rankose natų knygos… (A. Martinaičio ,,Giesmė protu“). Deja, ir vėl tik *Amen* suprantamas žodis. Tačiau ir tarp jėzuitų (M. Daukša, K. Sirvydas…) būta patyrusių džiaugsmą lietuvišką žodį tarti. *Pasaulis… Žemyna…* Giesmė – jiems! Ir – žvelgusiems iš Uranijos namų į žvaigždes pro Vilniaus teleskopą (M. Počiobutui…) – giesmė! Ir botanikos sodo Vilnios migloj puoselėtojams (K. Dolskiui, A. Snedeckiui…), ir Vilniaus dailininkams

(P. Smuglevičiui, J. Rustemui…), ir pačiam Vilniaus universiteto steigėjui karaliui Steponui Batorui, visiems – po atminimo gėlę, po giesmę!.. Nuo bažnyčios sienų į save žvelgia žilabarzdis Jonas Basanavičius, čia pat garbanotagalvio Adomo Mickevičiaus biustas, Kiprijono Nezabitausko-Zabičio, poeto, mokslo vyro, 1931 metų sukilimo dalyvio portretas… Visa bažnyčia – mokslų, kūrybos šviesa, pajauta, gyvenusiųjų, išėjusiųjų… Mes su jais, jie su mumis ir mums… Dainų šventė! (Kiurksau užsiglaudęs už kolonos.) Mišparai ,,Angelus autem domini“. Jų autorius (Vytautas Miškinis) – lyg žarija (ai – degantis, nes kūrėjas!) juodu dirigento apdaru. Visais bažnyčios pasieniais – po chorą, ant ,,viškų“ – dūdos, vargonai, būgnai (ir visa tai tirštoj žmonių spūsty), o Jis vidury rankų mostais įsakmus tai tiems, tai kitiems, tai visiems kartu ir net keista: visi klauso, teigia… matyt, muzikos dieviškumą… (Dainų šventė, ,,Giesmė visa esybe“).

Kompozitorius Vytautas Tamulionis, ,,Septynios dedikacijos Lietuvai“: Protėvių, Marijos, Didvyrių, Į amžinybę išėjusiųjų, Gimtųjų namų, Žaliųjų pievų žemei, Lietuvai. (Orkestro garsai, deja, neišverčiami į artikuliuotą kalbą. Nuostolis mano, žodžio vergo, – ai neaprėpiamas, nenusakomas…) Atrodo, aiškėja bene esminė šios Dainų šventės gija: muzikos garsų paskyrimai – vis Jai, vis Jai (kas per ponia) – Lietuvai, jos žmonėms, viskam, kuo Ji gyva, kuo gali išsaugoti ir mūsų gyvastingumą... Dirigento batutos švytruojantis žalčiukas. Orkestro strykų paklusnios ietys. Choristų įkvėptos lūpos. Nesuprantami žodžiai, tvindantys bažnyčią. Melodijos švelnumas: ačiū ačiū… Sveika, Marijos žeme… (Taip ir išeisiu iš šio pasaulio, begaudydamas nesuprantamų žodžių avinėlius:

neduota niekam jų iki galo suprasti, net tų, kuriuos jau tari. Tik vis tiek laimė juos rašyti. Ir ji labiau padidėtų, jei bent menka dalimi įkvėptų tą patį išgyvent, pajust skaitysiantįjį... Bet aš tikrai neįgrįsiu, aš visai neilgam – tuo guodžiuosi – tik šiai, labai vienkartinei, gyvenimo šventei... Išėjimo, atsisveikinimo, laikinumo būsena – neišgramdoma iš širdies net tų pakilių Muzikos garsų, užliejančių prabangią bažnyčią. *Trečią dieną kėlėsi iš numirusių*... Kuo gi mes grįšim tą trečią dieną?.. Kokiu bent garsu, žodžiu, gerumo beviltišku bejėgiškumu... Kuo gi mes grįšim iš dausų į protėvių, į Savo, Žemę? Nebent, žinoma, taip pat beviltiška pastanga išsaugot Ją... Paskirčiau ir dar vieną dedikaciją. Tylai. Nuo savęs. Poilsio, Įkvėpimo, Užsimiršimo Tylai...)

Bet jau vėl tvinstam, plūstam, lekiam į Katedros aikštę... Čia, pasirodo, jau marios nuo krašto iki krašto – tautiečių („šventiečių") ir jau gaudžia gaudžia (iš tolo girdi atlėkdamas) daudytės: taigi oficialioji, viešoji, iškilmingoji Dainų šventės pradžia! Didžiuliame ekrane pristatomi visų mūsų kraštų tautiniai kostiumai, skamba liaudies dainos, sutartinės. Na, jau nieko šventiškesnio ir neberasim šiame pasaulyje! „... *vež ir mane, dobilėlį, su šieneliu drauge...*" (Vež vež ir mane, kūdikėlį, – į Siberiją... Nepabėgsi, žmogau, nepabėgsi nuo savo pasąmonės, nuo vaizdinių nevaldomos slinkties joje – net ir tokią šventišką akimirką. Ai, tuo šventiškiau dabar, džiaugsmingiau visa tai, kas vyksta, matyt...) *Pasveikinkim vieni kitus* – tokia šio vakaro sumanyta gija. Ir – te mūsų širdys plaka vienu ritmu... Priesaika Lietuvai. Vardininkas – *Lietuva*. Kilmininkas – *Lietuvos* (iš Kvedlinburgo analų, rašytų prieš tūkstantmetį). Naudininkas – *Lietuvai* (nešykštėjo poniutė Istorija išbandymų Jai), galininkas – *Lietuvą* (Ją kūrė, puoselėjo darbščios rankos, protingos galvos, jautrios sielos). Įnagininkas – *su Lietuva* širdyse net du kartus dvidešimtajame amžiuje žmonės kėlėsi, kėlė Ją iš užmaršties... Vietininkas – *Lietuvoj*... Šauksmininkas – *o Lietuva*... Mes, žmonės Lietuvos. Vilnius. Katedros aikštė. 2009.07.01. Savo žemėse esam gal dvylika, gal visus keturiasdešimt tūkstančių metų! Anot istoriko Alfredo Bumblausko – tūkstantmetis apmąstymams, ar dorai gyvenome ir kaip toliau gyvensime. Galbūt tik šis, nuo 1991 metų, – Lietuvos aukso amžius. Tūkstantmečio viršūnė. Linkim Lietuvai antrojo tūkstantmečio.

Pasveikinkim vieni kitus už tai, kad kalbam lietuvių kalba, kuri ne kartą vos nebuvo atimta. Stebuklas įvyko: lietuvių kalba Lietuvoj – valstybinė, mūsų vaikai lietuviškai mąsto... Negausi tauta su dideliu žodynu! (Seniai begirdėta šitiek sąmoningų pastangų viešai

apie Lietuvą šnekėti vien pagarbiai, šlovinančiai – šitaip, sakyčiau, neišvengiamai, likimiškai. Ne vakaras – Lietuvos vardo pagerbimas. *Mėginkite sudėti pirmą žodį. El – ie bus Lie… Kartokite, kartokit ir klausykit…* (Iš Justino Marcinkevičiaus „Mažvydo“). Tačiau į tą pačią upę nebesugrįši. Mažoka pakilumo aikštėj. Daug ir išeinančiųjų. Poskysčiai dainuojama. *Sėk, sesute, žalią rūtą…*

Pasveikininkim vieni kitus už pergalę su kryžiuočiais, už savanorių pergales, už pergalę Baltijos

kely… Lietuvos kariuomenės kariai žengia Katedros aikšte, didžiulį būgną stropiai mušdami…

Pasveikinkim vieni kitus už tradicijų saugojimą. Už Rasas, koplytstulpius, tradicinius valgius… Iškilioji šeduviškė Emilija Brajinskienė: iš amžių glūdumos ateina priesaika – lietuvi, mylėk savo Tėvynę, tikruosius savo namus, jų niekas nepakeis, saugokim savo tradicijas…

Pasveikinkim vieni kitus, nes esam ir mokslų tauta, penktą šimtmetį turim Vilniaus universitetą… Iš Simanavičiaus knygų apie balistiką 150 metų Europa mokėsi… Pasveikinkim – už gebėjimą mąstyti, veikti. Ir – kad Lietuva liktų sveika, ori, išdidi tauta. *Vivat akademija, vivat profesore, vivat et respublika…*

Pasveikinkim – esam išradinga, kūrybinga tauta: garsėja Vilniaus barokas, teatrai (nuo Valdovų rūmų iki Koršunovo), dainininkai (Vaclovas Daunoras, Virgilijus Noreika…), poezija, menai… (Ai, tiesų tiesa: vis tiek esam ir verti, vis tiek reikia, būtina save gerbt.)

Už talentus, už sėkmę, už drąsą būti savimi – *pasveikinkim vieni kitus*. Ir už iškiliausią mūsų dvasios kūrybos vaisių – Dainų šventę – *pasveikinkim vieni kitus*. Ir už valią, ryžtą, užsispyrimą laimėti sporto aikštelėse (Algirdas Šocikas, Virgilijus Alekna, krepšininkai…). Palinkėkim vieni kitiems mylėti savo šalį. *Ant kalno mūrai, joja lietuviai…* Ir už Lietuvos dvasios ambasadorius tolimose šalyse (Radvila-Našlaitėlis, Ignas Doveika, Jonas Rimša, Antanas Mockus, Jaša Heificas…) Mūsų tūkstantmečio odisėjos vardas vienas – *Lietuva*. *Pasveikinkim* už tą didžiulį jaudulį, kad esame lietuviai… *Plaukia sau laivelis… Pasveikinkim* už savo talentingą atžalyną… (Kartokim kartokim daug gražių žodžių apie save – laimėsim jų ir įsikūnijimą. Juk duok šuniui blogą vardą, ir gali varyt jį iš namų.) *Viens du trys mūsų būgnai skamba… Kaip gyveni? Gerai! Kaip tu jauties? Laimingas. Noriu, kad būtų taip amžinai…* Palikit savo liūdesį… Na, pagaliau įkaito, įsisiūbavo, įsidainavo aikštė. Pasirodo, mokam, lietuviai, net ir taip! *Pa-kar-tot! Kaip gyveni? Hei – geerai…* Vakaro vedėjai: Edita Mildažytė iš telelaidos „Bėdų turgus“ ir Algirdas Kaušpėdas, Atgimimo laikais garsaus ansamblio „Antis“, Roko maršo per Lietuvą vadovas.

Pasveikinkim vieni kitus už mūsų Dainą, senųjų baltiškųjų meditatyvinių sutartinių giedojimą. Jos vertos ateities. „Konstitucinė priedermė“, Veronikos žodžiais, lietuviams susiėjus, kartu padainuot. Tegyvuoja Daina! *Lietuva brangi, mano tėvyne… Graži tu, mano brangi tėvyne* – nepakartojamai, kaip visada, skamba Veronikos dvasia.

Pasveikinkim vieni kitus už savo vardo tūkstantmetį: *Litua.. Lituania*…

(*Pasveikinkim* – vienas kitą, sutiktąjį vienatvės dykumoj! Liepos 29-ąją buvau Mykitų kaime netoli Platelių. Ten stebuklinga senųjų apeigų vieta: mitologinis akmuo, Aukų duobė, puikus reginys nuo kalno… Rymau prieš jį bokšto aikštelėj. Tylu, nė gyvos dvasios… Bet ne: ateina, lipa laiptais į aikštelę – jaunas Tėvelis su Dukryte. Praėjo pro šalį, metė žvilgsnį į mane, nepasveikino. Kaip murzinu skuduru per širdį perbraukė…)

Bet jau – saliutai saliutai (užsibaigiančio šventinio vakaro purslai danguje). Gal mūsų akių šviesumui, gal – vis Jai Jai...

Namo namo. Lyg iš didžiulio skruzdėlyno pažyram kas sau. Ką gavom, ko ne, ką suteikėm. Kokį patirties, supratimo, pajautos, gerumo širdy šapelį kiekvienas į savo kambariūkščių gardelius išsinešam. (Atplaiša. Atskala. Draiskena nuo tobulumo, nepasiekiamumo siekimo, nuo šventumo giesmės: būti, džiaugtis šia akimirka, šiuo savimi – oriu, mylinčiu, protingu... Ai, tai – vėl apie save, tai nesiskaito, tik pasąmonės blikstelėjusi nesuvaldoma akimirka.) Dėkui: mums rūpi ir Visuma, Gentis mūsų… Esam nuo Jos neatplėšiamos, neatidalomos atplaišėlės… Gal todėl ir buvo ši Lietuvos sąmoningo pašlovinimo, žutbūtinio pagerbimo valanda (vakaras). Subrendom jau gal ir tokiam pagerbimui, šlovinimui, ne vien jausmingų pliūpsnių Atgimimo dienomis sukeltam. Vertai ar ne – besąlygiškam dėkojimui, pagerbimui, nes be to išties išskystume, teliktume… nagi – išties tos atplaišos, išdraskytos, išdraikytos po pasaulį. Visas vakaras – ištisinis himnas Lietuvai. Reikia. Ne tiek jau ir daug Ji girdėjus tokių himnų. Reikia. Vertai ar ne, vis tiek – būtinai. Nes tik nuo besąlygiškos pagarbos įmanoma, galima pradėt ir kritines įžvalgas, o tada – ir protingą veiklą vardan to ,,gerbiamo objekto". Reikia, vertai ar ne, reikia. Šventė – *Lietuva. Dainų. Mūsų* šventė.

Šalia Katedros ties jos kolonomis – pulkynas vadinamojo žalio jaunimo: šoka, kraiposi pagal kiekvienos dainos, ataidinčios nuo aikštės garsiakalbių, melodiją. Gražus, laisvas, kaip sakoma, šokis. Verta ir už tokį vaizdą, tokią jaunystę padėkot, *pasveikint*… Bet jau – namo namo… Labai išalkau (tik dabar pajutau – nepietavęs, o jau vidurnaktis. Nebuvo kada valgeliot. Taip, tik ta viena priežastis buvo: nebuvo kada…)

2009 07 02.

Liaudies meno paroda Radvilų rūmuose. ,,Tradicija ir dabartis." Gausi, ,,dviguba" paroda: ir iš archyvų kūriniai, ir naujieji darbai. Salytė į pristatymą susirinkusiųjų sausakimša, visiškai nesigirdi, ką šnekėtojai teigia. Nes klausytojai beveik kiekvienas su kiekvienu šnekučiuoja. Tad salytė ūžte ūžia. Girdisi tik ačiū ačiū ačiū… Alei Počiulpaitei, Irenai Seliukaitei, Marijai Kuodienei, Daliai Bernotaitei-Beliauskienei, Petrui Marcinkevičiui. Jie – parodos, ekspozicijos rengėjai.

O meistrų, kurių bent po kūrinį matysim šioj parodoj, – visi 460! Folkloro ansamblio muzikantai šauniai groja, šokėjai gražiai šoka, žiūrovai toliau pliurpalioja(si). (Atsiprašau, šitokio gėrio nepažįstu: vis tylėdamas su savimi gyvenu, vis pa(si)tylėdamas.) Palubėje – kaukių ilgiausia rikiuotė: išsišiepėliai, išsiraukėliai, išsivėpėliai, raguotieji, be ragų… Čia pat – audimo staklės, krijelis, sienas dengia jų bildėjimų, sukimosi pastangų vaisius – audiniai nuo lubų iki grindų, nuo kampo ligi kampo. (Spalvų bendras fonas, žiūriu, rusvas. Nemažai žalumo, rausvumo). Gausa lovatiesių iš įvairių Lietuvos kampelių ir laikų (nuo XIX a. vidurio). Skrynios, gėlėm išmargintos. Baltos skarytės. Prieverpsčių kiaurarašČio įmantrumas. Kosminė jų simbolika, anot žinovų, – šviesaus mūro fone. Puodai, puodynės, molinės ir beržo tošies, kočėlai, gausiai raštuotom nugarom… Šaudyklės, rankšluostinės, raštuotos, žieduotos. Paveikslų šventumas: barzdotas Atpirkėjas mūsų, iš mūsų nuodėmių mūs išgelbėtojas, ant kryžiaus bekabąs, INRI virš Jo galvos, abipus – moterys (ai, joms tai pirmiausia raudot duota), po kojų kaukolė ir du kaulai, kryžmai sumesti… Et. Vėl ąsočiai, rankšluosčiai – net iš XIX a. Lazdos lazdos, šauniai išlenktom rankenom, su išpjaustynėtom ponaičio, žalčiuko, kiaunės… galvom. Vėl kraičių įvairiaraštės skrynios. Drabužiai: aukštaitiški baltumai, žemaitiškų spalvų sodrumai, apdangalai skersadryžiai, iš XVIII–XIX amžiaus atklydę... Suvalkiečių kaišytinės prijuostės. Vėl šventieji paveikslai: šv. Jurgis, šv. Šeima, Adomas ir Ieva, Pieta… Liaudies dailės darbų tematiką Lietuvoje didžiąja dalimi lėmė katalikiškas pamaldumas, ,,sukilęs“ nuo XVII a. Nėr gausos tų paveikslų, nes nemenka dalimi piešti, tapyti buvo ant medinių lentų. O jei ir ant drobės, tai ir ta gi buities sąlygomis neilgalaikė. Liaudies menas labiausiai suklestėjo XIX–XX a. pirmojoje pusėje. Kryžių, koplyčių, koplytstulpių, mažosios architektūros puošmenų, statinių atvaizdai… Dievdirbių triūso vaisius: šventųjų šventųjų – ko ne pulkų pulkai : Rokas, Benediktas, Pranciškus, Petras, Veronika, Florijonas… Visi, deja, tik iš medžio, tad ne kuo ilgalaikiškesni už mus pačius. Bet tautodailininkų, puoselėjančių tradiciškumą, stygiumi negalime skųstis ir šiandien. Vėl Rūpintojėliai, vėl Pietos, vėl nukryžiavimai, Paskutinė vakarienė… Rankšluosčių per sienas tekantis žemyn raštuotas šviesumas. Ąsočiai ąsočiai – žvilgantys, nauji, žiesti šį dešimtmetį. Juostų sienomis švyluojanti, marguojanti simfonija: rausvumai, žalsvumai… Krepšių krepšelių kupstai. Švilpukų, dūdelių, megztų raštuotų pirštinių, riešinių – margumynai. Segių, kaklo ir kitokių papuošalų, sidabrinių, gintarinių apyrankių, žiedų, karolių sambūriai už stiklų. Margučių gūžtos. Kalti kryžiai lipa per sienas. Ai, jų geležinių raštų grakštumai, lengvumai – lyg šilko siūlais pinti. Karpiniai karpiniai… Žmonės žiūri įsibedę. Taip, čia kiekvienam daiktui reikia sielos dureles atvert. O dar visas trečias aukštas – naujausioji tapyba! Taip, visa tai – taip pat Dainų šventė!

(B. d.)

Klaudijaus Driskiaus ir Dalios Rastenienės nuotraukose
Tūkstantmečio dainų šventės Pradžios renginiai. 2009 m. liepos 1 d.

ŠAKIJA

Įspūdžiai iš folkloro dienos „Žemynėle žiedkelėle“

Austė NAKIENĖ

Liepos 4-ąją, per Folkloro dieną vaikščiodama po Sereikiškių parką, prisiminiau Marcelijaus Martinaičio eilėraštį iš knygos „Kukučio baladės“ (1977):

Kukutis
Katedros aikštėj
Pasidėjo ant duonos galvą
Ir, įkaitęs nuo vasaros įsaulio,
Susapnavo Žuveliškių kaimą:
Lyg po tvano iš Nojaus išgelbėto laivo pasipylė į aikštę galvijai žvirbliai ir šunys pritvinkusios karvės telyčaitės buliukų apstotos mergaitės su pienių pirmųjų vainikais Katedros aikštės gale ant šakės parimo Žuvelis džiaugsmingai žiūrėdamas į avelę dailiais išverstais kailiniais
Visa aikštė prigužėjo Žuveliškių iš visų pašalių lindo kas gyvas skubėdamas viskas ėmė skambėti baubti mauroti gagenti kriuksėti švilpti giedoti (...) dėsliai kudakuoti kvepėti mėšlavežio ratais diendaržių šiluma šimto metų kamaros vėsa karšta degtinės gelme nevalytais senukų žodžiais
Nuo varpinės iki Vilnelės išsistatė Žuveliškių kaimas su karvių išmintu taku per patį Katedros vidurį su popiečio nuomiegiu su vištų slopiu karkimu iš tranzistorių ir su Antose ant šieno vežimo kietai sugniaužtom krūtim
Prie Kukučio pareigūnas prieina ir sako:
– Baik! Kukuti! Sapnuot!
Viešoj aikštėj ko ten ieškai, Kukuti,
Po moterų užančius! Ką
Europa! Apie mus pagalvos!
Istorinėj aikštėj! Priveisei! Kiaulių!
Pristatei! Tvartų!
Vištidžių! Panaikintų vienkiemių,
Jau išbrauktų iš inventoriaus sąrašo!
Tuojau! Baik! Sapnuot!
Baik sapnuot
Tą galvijų ištryptą kiemą
Gražiai išgrįstam grindiny,
Tuos atsilikusius baudžiauninkus,
Iškinkytus ratus tenai,
Kur tuoj pat ant pakylos
turi sėsti orkestras!
(...)

Tiesą sakant, daugiau įspūdžių beveik ir nereikėtų pasakoti – viskas taip ir buvo, kaip Kukutis sapnavo. Skirtumas gal tik tas, kad nuo varpinės iki Vilnelės išsistatė ne vienas, o penki kaimai iš visų Lietuvos regionų. Ši poeto vizija jau yra tapusi tradicija – per festivalį „Skamba skamba kankliai“ kaimo kultūra kasmet įsiveržia į Vilniaus centrą džiugindama ar piktindama praeivius, nenuostabu, kad folkloro ansambliai čia sugužėjo ir per Lietuvos tūkstantmečio dainų šventę „Amžių sutartinė“.

Šiokią dieną eidama per Sereikiškių parką dažnai pasipiktinu, kad jis toks apleistas: neišgrįsti takai, nepasodintas nė vienas jaunas medelis, tačiau kai čia atsiranda

visos Lietuvos kaimas, nebeburbu – tegul tie neprižiūrėti rododendrai sau keroja prie vartų! Tada tokia savaiminė, neiščiustyta parko aplinka labai tinka. Čia tas ,,kaimas“ ir turi atsirasti, nes dabartinio folkloro judėjimo centras yra ne kur kitur, o Vilniuje, iš sostinės į visus pašalius sklinda daugiausia visokių inovacijų.

Švęsdami Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmetį, žmonės (politikai, istorikai, regionų atstovai) pasakė savo šaliai visokių linkėjimų. Linkėjo gyvuoti dar tūkstantį metų ir valstybės aukso amžiumi laikyti ne praeitį, o dabartį ir ateitį. O Folkloro dienos rengėjai palinkėjo gimtajai žemei derlingumo:

Žemynėle žiedkelėle, žydėk rugiais, kviečiais, miežiais ir visais javais, būki linksma Dievel‘ ant mūsų, prie tų mūsų darbų.

Šie maldos deivei Žemynai žodžiai pasirodė patys tinkamiausi ir svarbiausi, nes Lietuva – tai visų pirma mūsų žemė, kurios kiekvienas lopinėlis ne tik kantriai įdirbtas, bet ir nuglostytas dainomis, sakmėmis bei padavimais. Tad Folkloro dienoje buvo pagerbta mus maitinanti žemė ir paliudytas jos šventumas.

Iš pat ryto prasidėjusioje programoje stengtasi ,,pabudinti“ žemę, eiti ratelius, trypti, šokinėti, mušti būgnus, o vidurdienį sugalvota Katedros aikštėje supilti simbolinę Lietuvą. Iš visų regionų suvažiavę šventės dalyviai po kelias saujas savo krašto žemės bėrė į ąžuolų vainikais apvedžiotą Lietuvos plotą. Tarsi padavimų milžinai, kas iš pintinės, kas iš prijuostės, kas iš klumpės supylė savo gimtinės kraštovaizdį, o didžiųjų miestų vietose padėjo po akmenį.

Sereikiškių parke nusidriekė du simboliniai keliai – duonos ir lino, vienoje parko pusėje buvo pastatyta duonkepė krosnis, o kitoje – audimo staklės. Netoliese rodomose folkloro ansamblių programose buvo apdainuojami svarbiausi metų darbai ir dėkojama žemei už rengimą ir duonos davimą. Vakaro koncertas buvo suvokiamas tarsi pabaigtuvių sambariai, kur susirinkus linksmai šokama ir dainuojama. Toks buvo dienos scenarijus, pripildytas vaizdų, garsų, pakilios nuotaikos ir išmonės. Tačiau visų jo vingių nespėjau sekti, ėjau, kur akys veda, stengdamasi pastebėti kuo daugiau man įdomių dalykų.

Vienas ryškiausių Folkloro dienos įspūdžių – tautinio kostiumo renesansas. Akys raibo žiūrint į moteris languotais ir juostuotais sijonais, spindinčiomis liemenėmis, Rygoje rinktomis ir Tilžėje pirktomis skarelėmis, iš Varšuvos parvežtais kasnykais... Taip pat ir vyrus, pasipuošusius aukštomis skrybėlėmis, gražiais diržais, margomis juostomis. Kiekvieną turėjo patraukti vingrūs raštai ir gražūs spalvų deriniai (ne veltui kaimynai vokiečiai vadindavo lietuvninkus margasparniais), o tautinio kostiumo žinovai turbūt galėjo

pasidžiaugti „atgijusiais“, į gatvę išėjusiais muziejiniais pavyzdžiais, išryškintais regioniniais savitumais ir kitomis subtilybėmis. Nemažai LDK laikų puošybos elementų išsaugoję kostiumai itin gražiai atrodė atstatytų Valdovų rūmų fone, tarsi į kokią mugę Vilniun būtų suvažiavę senosios Lietuvos valstiečiai.

Greta buvo matyti ir rekonstruotų viduramžių kostiumų, išsiskyrusių nebalinto lino ir molio spalvomis. Šalia margųjų rūbų jie atrodė kaip iš tolimos praeities atdūluojantys siluetai, kurių išblukusias spalvas dar reikia atkurti ir suderinti (jos pradėjo šiek tiek ryškėti archeologinių istorinių kostiumų kolekcijos pristatyme). Gal ir keista, bet šventėje nebuvo iš senųjų fotografijų nusižiūrėtų apdarų, nors juos būtų bene lengviausia pasiūti. Kažkodėl nieko nedomina XIX a. pabaigos – XX a. pradžios nešiosena. O gal po keleto metų vis dėlto apsirengsime kaip knygnešiai, daraktoriai ir klojimo vakarų dalyviai?

Kitas ypač ryškus Folkloro dienos įspūdis – vaikų balsai. Mažosiose parko scenelėse ir didžiojoje scenoje nuostabiai dainavo vaikai. Klausantis jų aukštų, šviesių ir gyvybingų balsų, buvo galima tikrai pajusti, kad tradicija tęsiasi, kad lietuvių liaudies daina yra ne praeitis, o dabartis. Nuoširdžiai dainavę ir muzikavę vaikai buvo ne vien folkloro ansamblių dalyviai ar daug talentingų atlikėjų atskleidusio konkurso „Tramtatulis“ laureatai, kai kurie buvo atklydę iš

vakarykštės Moksleivių dainų dienos ar net anksčiau buvusios Gatvės muzikos dienos. Nors ir neįtraukti į programą, sustoję po medžiais jie traukė visokiausias dainas. Buvo linksma! Mažiesiems lankytojams skirtoje laukymėje buvo kviečiama lenktyniauti, kas daugiau žemuogių suvers ant smilgos, atlikti kitas linksmas užduotis, žaisti. Vaikų kiemas visą dieną ūžė kaip bičių avilys.

Šventėje dalyvavusiems folkloro ansambliams teko nelengva užduotis. Nebuvo atlikėjų ir klausytojų kaip koncerte, nebuvo ir įsigalėjusio „laidos vedėjų“ ir „televizijos žiūrovų“ santykio. Norėta, kad folkloro ansamblių dalyviai būtų tarsi šeimininkai, o į parką atėję lankytojai – jų svečiai, pasirinktas senoviškesnis, artimesnis ir draugiškesnis žmonių bendravimo būdas. Todėl dauguma folkloro ansamblių buvo suruošę kokią nors šventę: įkurtuves, krikštynas, Sekmines, Jonines, o atėję žmonės buvo kviečiami prisijungti prie jų ir kartu pabūti. Kaip minėta, buvo apdainuojami ir įvairūs darbai, tuomet žmonės buvo kviečiami „patalkininkauti“. Vaikštinėdama nuo žemaičių prie aukštaičių scenos ir nuo muzikantų kertės prie dzūkų kiemo, spėjau išklausyti gal 8 šventines programas, o jų iš viso buvo parodyta apie 300.

Kaip žinome, per šventes visuomet būna tokių akimirkų, kai niekas lyg ir nevyksta, tačiau visiems gera. Man labiausiai patiko stebėti ansambliečius, besiruošiančius savo pasirodymams (kai jie kalbasi, tariasi, užveda kokią dainą, mergaitės taisosi vainikėlius, vyrai kelis kartus papučia skudučius ir ragus) arba jau pasirodžiusius (besijuokiančius, apsikabinusius, susėdusius ant žolės, geriančius alų, valgančius ledus). Kai kurie gal net nenorėjo atskirti koncertavimo ir tiesiog buvimo šventėje. Tarkim, karaimų ansamblio „Sanduhač“ dalyviai, įsitaisę ant kilimo pusę dienos žaidė žaidimus, o ansamblio „Arinuška“ dalyviai keletą valandų ratu sustoję (patys sau ar žiūrovams?) dainavo rusiškas dainas.

Parko gilumoje buvo galima aptikti dar nematytą „folkloro judėjimo kaimo“ objektą – Žolynų kalnelį, kur buvo

galima susipažinti su vaistažolių rinkimo tradicija. Nedidelio kalnelio šlaitai buvo apkaišyti įvairiausiais augalais, o viršuje, ajerais nukloto rato viduryje stovėjo pati deivė – iš žydinčių žolynų nupinta Žemynėlė. Lipant į kalnelį, buvo galima susirinkti devynias žoleles, iš kurių jų žinovės galėjo nuspėti, kokia ateitis tavęs laukia. O gražiai išdėliotuose drobiniuose maišeliuose buvo galima rasti daugybę vaistažolių, galinčių padėti, susirgus įvairiomis ligomis. Reikėjo tik papasakoti apie savo negalavimus. Svaigiais kvapais dvelkiantis kalnelis buvo labai paslaptingas, todėl ten netrūko moterų ir merginų, norinčių pabendrauti su močiučių žinias išsaugojusiomis ir galbūt net raganiškų galių turinčiomis žolininkėmis.

Ne tik tas kalnelis – visas Sereikiškių parkas buvo išpuoštas lauko gėlėmis, nustatytas rugių gubomis – taip renginio dailininkai norėjo parodyti vidurvasarį sužydėjusios ir javais sužaliavusios žemės grožį. Džiugu, kad sostinėje yra nemažai folkloro judėjimui prijaučiančių dailininkų, sugebančių kurti gražius ir simboliškus kūrinius iš paprastų gamtiškų medžiagų. Jų dėka rudenį Kalnų parke iškyla šiaudinės skulptūros, o per miestą tekančios Neries krantai sužiba iš žvakių sudėliotais ornamentais. Šios folkloro dienos dekoracijų idėja turbūt buvo ,,vidury miesto siūbuojantis rugių laukas".

Dar vieną įspūdingą ir simbolišką kūrinį buvo galima išvysti, užlipus ant Gedimino kalno, kur vyko Lietuvos tūkstantmečiui skirtas liaudies muzikos koncertas. Tarsi dainos ,,Vai ant kalno, ant aukštojo stovi balta karūnėlė" vaizdinys pilies kalno viršūnėje puikavosi Ryto Belevičiaus iš medžio išdrožta skulptūra – karūna. Ten, prie aukštutinės pilies, visų Lietuvos valstybę sudariusių genčių garbei skambėjo karo dainos, gaudė ragai ir skudučiai.

Leisdamasi žemyn nuo Gedimino kalno, pamačiau du vaikinus su saksofonu ir gitara, įsitaisiusius pamuzikuoti kalno papėdėje. Netikėtai prie juos apsupusių klausytojų būrelio prisijungė du ,,šienpjoviai" (folkloro ansamblio dalyviai, ką tik baigę šienapjūtės programą). Vieni su dalgiais rankose, o kiti – su saksofonais, vieni iš kaimo, kiti iš miesto, bet ar labai skirtingi? Turbūt ne, nes gyvenimo ratas greitai sukasi. Šiandien maištingi, pramogaujantys jaunuoliai rytoj taps duoną uždirbančiais vyrais.

Parko paunksmėje skambėjo ne tik dainos, čia buvo galima pasigėrėti ir liaudies meistrų dirbiniais, jų įmantrumo trumpoje apžvalgoje net neįmanoma aprašyti. Daug kas parsinešė iš šventės kokį papuošalą ar gražų dirbinį iš medžio, lino. Aš atidžiai apžiūrėjau liaudies muzikos įrašų stendą, nes norėjau parsinešti į namus ką nors paklausyti. Užsidėjau šiuolaikinio folkloro diską, iš kurio suskambo ne tik folkloro, bet ir kitų stilių atlikėjų balsai, ir ką išgirdau, apie ką repavo garsios Vilniaus hiphopo grupės poetas Svaras? Apie vagą ir drobę! Tvirtu balsu bėrė tokius žodžius:

(...)

Lijo nulijo lietūs, sklido išsklido dūmas, vėl savo žemės arti tėvas išsivedė sūnų. Riekė bangas juodąsias, virto norago šonais. – Mokykis jausti žemę, žemė toliau išmokys.

Tūkstantmečio dainų šventės Folkloro dienos akimirkos. 2009 m. liepos 4 d. Vytauto Daraškevičiaus nuotraukos.

Motina, gryčioje dukrą mokydama austi, antrino tėvo žodį:

– Svarbiausia, dukrele, jausti. Niekas niekuo nebūna, jei širdies vietoj tuščia, tamsai atvėręs save, visą gyvenimą gūšies.

Ąžuolo lygų paviršių linas baltasis dengė. Viskas sugrįžta, vaikeli, jei iš tikrųjų stengies. Paprasta viskas. Visa, kas tikra, tėra tavo paties šaknis mūsų visų girioj.

Ši ištrauka iš dainos ,,Užkeikimai veikia" (2009) apibendrino visą prabėgusią dieną. Ir pilkuose betoniniuose rajonuose užaugę žmonės jaučia pro asfaltą prasikalant žolę – supranta lietuvių folklorą.

Liaudies meno paroda „Tradicija ir dabartis“

Skaidrė URBONIENĖ

Lietuvos tūkstantmečio dainų šventės „Amžių sutartinė“ sudėtinė dalis, lietuvių liaudies meno paroda „Tradicija ir dabartis“ buvo atidaryta 2009 m. liepos 2 dieną Radvilų rūmuose (veiks iki gruodžio 31 d.). Parodą surengė Lietuvos dailės muziejus (kuratorės – Liaudies meno skyriaus muziejininkės Dalia Bernotaitė-Beliauskienė, Marija Kuodienė, Irena Ūdraitė) ir Lietuvos liaudies kultūros centras (kuratorė dr. Alė Počiulpaitė). Paroda sudaryta iš dviejų dalių: senojo liaudies meno iš Lietuvos dailės muziejaus rinkinių ir Lietuvos liaudies kultūros centro parengtos dabartinės liaudies dailės ekspozicijos. Ši paroda tęsia ilgametę tradiciją – kiekvieną Dainų šventę palydėti tautodailės kūrinių paroda. Šį kartą sumanyta dabartinių liaudies meistrų kūrinius papildyti senojo liaudies meno eksponatais, t. y. parodyti kūrinių ryšį su tradicijomis. Tiek naujojo, tiek senojo liaudies meno ekspozicijoje pristatomos visos liaudies meno šakos: vaizduojamoji (tapyba, skulptūra, grafika) ir taikomoji (tekstilė, kostiumai, medžio dirbiniai, keramika, juvelyrika, paprotiniai dirbiniai) dailė.

Įprastai (nuo 1994 m.) pakaitomis būdavo rengiamos taikomosios arba vaizduojamosios dailės parodos, todėl ši ekspozicija, kurioje rodoma vaizduojamoji ir taikomoji dailė, išsiskiria apimtimi. Be to, paroda pasižymi ir chronologiniu aspektu – ankstesnėse parodose būdavo eksponuojami darbai, sukurti laikotarpiu tarp Dainų švenčių, o ši apima apie dvidešimties metų laikotarpį, t. y. tą laikmetį, kai meistrai jau galėjo kurti be apribojimų. Dabartinio liaudies meno ekspozicija buvo formuojama įprastai: Lietuvos tautodailininkų sąjungos regioniniai skyriai atrinko darbus iš rajoninių parodų, iš jų surengė regionines parodas, iš kurių Lietuvos liaudies kultūros centras suformavo respublikinę parodą.

Tradicinio lietuvių liaudies meno daliai Lietuvos dailės muziejaus kuratorės atrinko eksponatus, reprezentuojančius ne tik solidų muziejaus rinkinį, bet ir turtingą mūsų tautos liaudies meno paveldą. Kiekviena iš keturių senajai dailei skirtų salių skirtingos nuotaikos, kurią sukurti padeda subtiliai pagal prasmę ir koloritą atrinkti eksponatai. Vyrauja taikomoji dailė, o vaizduojamojo meno rodoma saikingai. Manau, tai teisingai pasirinkta kuratorių pozicija, nes pastaraisiais metais vaizduojamosios liaudies dailės rodoma nemažai, ji, ypač skulptūra, vyrauja daugelio muziejų ekspozicijose. Tai lėmė susidomėjimas senąja liaudies skulptūra, ypač išaugęs po 2001 metų kryždirbystės įrašymo į reprezentacinį UNESCO žmonijos žodinio ir nematerialaus paveldo šedevrų sąrašą.[1] Eksponuojant liaudies skulptūrą, sudėtinę plataus kryždirbystės reiškinio dalį, muziejų ekspozicijose dažniausiai pristatomas

Kazimieras Striaupa. Kelionė į Jeruzalę. 2008. Medis, polichr., h 38

kryždirbystės fenomenas. Taikomasis liaudies menas tad lieka tarsi nustumtas į antrą planą. Interjero tekstilė ir kostiumai ar jų dalys dar gana dažnai rodomi, o keramika, pinti dirbiniai, medžio drožiniai, baldai – kur kas rečiau.

Tradiciniam liaudies menui skirta ekspozicija sudaryta ne vienos eksponatų grupės principu – drauge rodomi įvairūs dirbiniai. Skirtinga kiekvienos salės atmosfera sukurta pasitelkiant ne kokias nors ypatingas šiuolaikines priemones, o įvairius eksponatus, jų koloritą, formą, prasmę. Pirmojoje salėje vyrauja sodrios tamsios spalvos, asociatyviai besisiejančios su žeme ir žemdirbyste. Eksponuojamos tamsaus kolorito skersadryžės ir languotos žemaitiškos lovatiesės, namų apyvokos reikmenys (pintinėlės, dėžutės, tošimi apipintos puodynės, juodosios keramikos rykai). Dekoratyvumu išsiskiria moterų darbo įrankiai, skirti verpti, austi, skalbti, puošti įvairiausiais raižytais, pjaustinėtais geometriniais, augaliniais motyvais. Asociacijas su žemdirbyste pratęsia ir vitrinose sudėtos dviejų šventųjų skulptūrėlės – tai nežinomo aukštaičių dievdirbio išdrožta šv. Agota, rankoje laikanti duonos kepalėlį, ir žemaičių dievdirbio Hipolito Burneikos dirbta šv. Izidoriaus kompozicija. Abu šventieji buvo populiarūs senajame Lietuvos kaime: tikėta, kad šv. Agota gina namus nuo ugnies, gaisrų, kad jos šventės dieną (vasario 5) šventinama duona nuo įvairių nelaimių apsaugo ne tik namus, žmones, bet ir gyvulius bei pasėlius. O šv. Izidorius buvo laikomas artojų globėju, todėl

jo skulptūrėles dažnai įkurdindavo dirbamuose laukuose stovinčiuose koplytstulpiuose, koplytėlėse.

Antroje salėje įrengta santūri, pilkšvo kolorito ekspozicija, kurioje daugiausia aukštaitiškų ir dzūkiškų dirbinių (lovatiesių, keramikos, skrynių), eksponuojamos ir kelios žemaitiškos rankšluostinės su rankšluosčiais. Šioje salėje matome ir keletą tarp kaimo žmonių populiarių šventųjų atvaizdų – Jėzaus Nazariečio, šventųjų Roko, Kazimiero, Jurgio skulptūrų, atkeliavusių iš Aukštaitijos pakelių ir sodybų, todėl apibendrintomis formomis, lyriška nuotaika labai besisiejančių su ramia šios salės atmosfera.

Trečioji salė turtinga įvairių eksponatų – tai ir žemaitės bei aukštaitės kostiumai, baldai, juostos, skaros, drožinėtos lazdos, Užgavėnių kaukės, joje galime pasigrožėti ir liaudies grafika, tapyba, žemaitiška skulptūra. Itin vykusiai sukomponuoti Aleksandro Vinkaus paspalvinti raižiniai su skersadryžėmis žemaitiškomis skaromis (siaustėmis). Tiek spalvine gama, tiek grafiškumu šie visai skirtingos rūšies ir pobūdžio eksponatai vienas kitą papildo ir praturtina. Ši salė eksponuota kontrasto principu: jau minėti liaudies grafikos darbai derinami su siaustėmis; raudonos sunkios žemaitiškos skaros kontrastuoja su vitrinų, kuriose eksponuojamos žemaitiškos skulptūrėlės ir joms foną sudarančios lengvos, baltos, adinuke siuvinėtos skarelės, lengvumu. Tai dinamiška salė, joje dominuoja būdingiausi žemaičių liaudies meno kūriniai.

Ketvirtoji salė – sodrių spalvų, emocinga. Joje pristatoma net dešimt Dzūkijos ir Suvalkijos moterų kostiumų, taip pat eksponuojamos atskiros drabužių dalys ir detalės. Spalvingumu ir dekoratyvumu išsiskiria kaišytinės suvalkietiškos prijuostės.

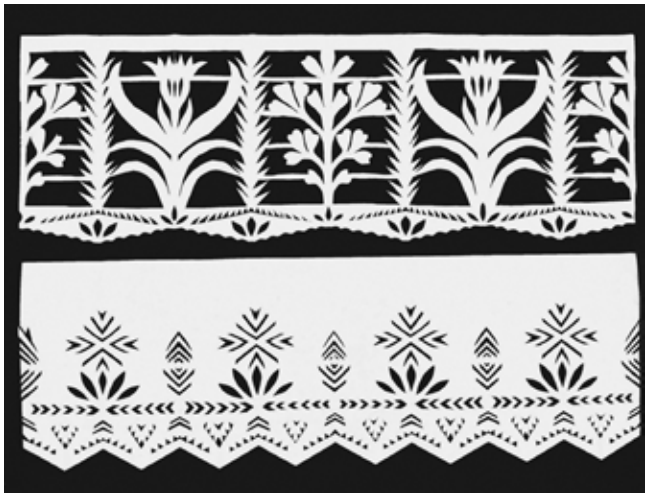
Pastebėtina, kad tradicinio liaudies meno ekspozicijai atrinkti gražiausi, tradicijų prasme būdingiausi Lietuvos dailės muziejaus rinkinio liaudies kūrybos pavyzdžiai. XIX a. – XX a. pradžioje kaimo žmonių padaryti ir buityje naudoti dirbiniai yra puikūs liaudiškojo dizaino pavyzdžiai. Ekspozicijoje akcentuojama liaudiškoji tekstilė, išryškinami jos regioniniai savitumai. Nemažai yra ir apeiginių tekstilės dirbinių – rankšluosčių bei juostų. Raudonų, mėlynų siūlų užaudimais, pinikais, mezginiais puošti rankšluosčiai turėjo ne tik puošybinę funkciją (kabėjo rankšluostinėse kaip interjero puošmena), nuo seno jie buvo dovanojami įvairiomis progomis. Vienas seniausių liaudies tekstilės pavyzdžių yra juostos, pasižyminčios raštų įvairove, ornamentų archajiškumu. Jomis vyrai ir moterys juosėsi drabužius, plačiai naudojo buityje ir papročiuose. Eksponatų nėra gausu, tačiau kruopšti atranka, apgalvotas eksponavimas kiekvieną šių dirbinių paverčia atskiru meno kūriniu, kurį lankytojas suvoks ne tik kaip vien meninę raišką, bet ir kaip prasmingą kultūrinį artefaktą.

Antrojoje ekspozicijos dalyje pristatomi šiuolaikinių liaudies meistrų kūriniai. Eksponuojami visų šakų ir žanrų darbai, sukurti per pastaruosius 20 metų, nors vyrauja 5–10 metų laikotarpio kūriniai. Šiose salėse, skirtingai nei senojo liaudies meno ekspozicijoje, stengtasi atskirti vaizduojamąją dailę nuo taikomosios, nors griežtos takoskyros nėra.

Daugiausia sakralinės tematikos skulptūros, yra ir mitologinių, istorinių, etnografinių motyvų kūrinių. Labiausiai tradicijų tęstinumą atskleidžia religinės tematikos kūriniai. Vienų skulptūrų plastika primityvi, žavinti švelniu naivumu, elegiška nuotaika (Apolonijos Šniaukštienės,

Elena Adomaitienė. Paukščiai išskrenda. 1997. Dr., al., 55x95

Vladislava Gataveckienė. Dekoratyviniai karpiniai. 2009. Popierius, 20,5x54,5

Algirdas Verseckas. Kraičio skrynia. 2008. Medis, pilichr., h70x65x110

Reginos Jonušienės kūriniai), kitoms didelę įtaką padariusi profesionalioji skulptūra. Panašiai ir senojoje liaudies kūryboje plastine kalba išsiskiria savamokslių dievdirbių ir pasimokiusių meistrų kūriniai. Iš daugelio darbų matyti, kad autoriai išmano krikščioniškąją ikonografiją, yra studijavę liaudies meno albumus, muziejų katalogus. Antai Stepono Kamino sukurta stovinti ir mažą Mariją apglėbusi šv. Ona primena rozalimiečio dievdirbio Jono Danausko (1861–1937) to paties siužeto skulptūros kompoziciją. Įdomiai Apvaizdos siužetą interpretavo Adolfas Teresius. Pranas Dužinskas šv. Pranciškų išdrožė ne priimantį stigmas (taip mėgo šį šventąjį vaizduoti senieji dievdirbiai), bet pasirinko pamokslo paukšteliams motyvą. Antanas Ruškys pasirinko tradicinėje liaudies skulptūroje itin retai vaizduojamą stovinčio šv. Jurgio kompoziciją. Taigi matyti, kad meistrai nesitenkina tradiciškai nusistovėjusiu vaizdavimo būdu, o ieško įdomesnių ikonografinių motyvų, savitos interpretacijos. Nevengiama ir retesnių siužetų (Roberto Kuprio „Palaimintoji Regina“, Prano Dužinsko „Šv. Benediktas“ ir „Šv. Ignacas“) ar sudėtingesnių temų, daugiafigūrių kompozicijų (Alfonso Skiesgilo „Paskutinė vakarienė“, Kazimiero Striaupos „Kelionė į Jeruzalę“, „Kristus plauna apaštalams kojas“, Antano Šergalio „Kristus pas išminčius“). Kabinamų į medžius koplytėlių tradiciją atliepia kelios nedidelės koplytėlės bei pakabinamos skulptūrinės kompozicijos.

Sunkiau kalbėti apie tapybos tradiciškumą senosios tapybos atžvilgiu. Savamokslių ar pasimokiusių liaudies tapytojų nutapyti religinių siužetų paveikslai ant drobės ar lentos puošė kaimų bažnyčias ir koplyčias, jų būta ir valstiečių trobose, kartais paveikslus įdėdavo ir į koplytėles ar koplytstulpius. Sakralinę liaudies tapybą jau XX a. pradžioje išstūmė bažnytinių reikmenų dirbtuvių ir fabrikų produkcija. Sovietmečiu liaudies tapyba suklestėjo kaip naujas reiškinys ir tapo ryškiausia XX a. antrosios pusės liaudies vaizduojamosios dailės šaka, kurios populiarumas ir gyvybingumas neišsisėmęs iki dabar. Šioje parodoje vyrauja aliejinė tapyba, yra akvarelių, pastelių. Siužetai kuo įvairiausi – senojo kaimo gyvenimas, įvairūs darbai ir papročiai, portretai, peizažai.

Ryšys su tradiciniu paveldu labiau atsiskleidžia iš eksponuojamų sakralinių siužetų, būdingų senajai liaudies tapybai. Kaip ir senieji meistrai, šiuolaikiniai liaudies tapytojai religinių siužetų motyvus nusižiūri nuo paveikslėlių, bažnytinių kūrinių ar liaudies meno albumuose publikuotų senojo liaudies meno pavyzdžių (Irenos Antaninos Suveizdienės kūrinėliai). Išsiskiria didelio formato monumentalios, sodrių spalvų Elenos Kniūkštaitės kompozicijos, taip pat Stefanijos Katkevičienės darbai, tęsiantys senosios sakralinės liaudies tapybos tradiciją. Tradicinei tapybai artimi Alfredos Petrulienės ant lentų tapyti mažo formato santūraus kolorito paveikslai („Švč. Marija Maloningoji“, „Šv. Rokas“, „Šv. Paulius“).

Parodoje grafikos kūrinių nėra labai daug. Vaizduojami etnografiniai, folkloriniai ir sakraliniai siužetai, atlikti įvairiomis technikomis – linoraižiniai, medžio raižiniai, piešiniai pieštuku, tušu, mišria technika. Šiuolaikiniai meistrai prioritetą teikia linoraižiniams, o medžio raižinių itin mažai. Pastarieji užėmė gana reikšmingą vietą XIX a. liaudies dailėje, ypač Žemaitijoje. Seniesiems liaudies raižiniams būdingas meninės raiškos primityvumas, paprastumas, dekoratyvumas ir spalvingumas. Šioje parodoje išsiskiria subtilūs, iš ploniausių linijų it nėriniai „išausti“ Odetos Tumėnaitės-Bražėnienės linoraižiniai, o sakraliniai – nesudėtingos kompozicijos, puošnūs, pasižymintys juodos ir baltos spalvų harmonija Onos Pusvaškytės kūriniai, kuriuose centrinė šventojo figūra apsupta turtinga ornamentika, – jie mena senuosius medžio raižinius.

Grafikos kolekciją papildo karpiniai, kurie, pagal prigimtį ir tradicijas, labiau priklausytų taikomajai dailei, tačiau dabar jie kuriami ne kaip tradiciniai utilitarinės paskirties interjero puošybos elementai (langų užuolaidėlės, lentynų pakraščiai), bet kaip paveikslai (yra klijuojami ant fono – popieriaus lakšto), todėl meninėmis raiškos ypatybėmis

priartėja prie grafikos. Eksponuojamuose kūriniuose vyrauja augaliniai, gyvūniniai motyvai, yra nesudėtingų religinių siužetų (Albinos Žiupsnytės karpiniai). Išsiskiria spalvoti Julijos Daniliauskienės karpiniai senųjų skrynių ornamentų motyvais.

Taikomosios liaudies dailės šakas reprezentuoja įvairūs dirbiniai, atrinkti atsižvelgiant į jų technikos, formų, ornamentų, paskirties sąsajas su tradicijomis, gebėjimą kūrybiškai ir savitai jas varijuoti. Ekspozicijoje vyrauja tekstilė – lovatiesės (ypač daug jų iš Aukštaitijos ir Dzūkijos) ir juostos (rinktinės, kaišytinės, pintinės, vytinės). Išlaikant parodos koncepciją, eksponuojamos tautiniam kostiumui skirtos juostos, kuriose ryškus etninių regionų savitumas ir tradicijų tąsa – parinktos atitinkamam regionui būdingos technikos, tradicinių raštų, kolorito juostos. Nemažai rodoma rankšluosčių, kurie ir šiomis dienomis turi ne tik dekoratyvinę, bet ir paprotinę funkciją. Audinių (lovatiesių ir rankšluosčių), kaip ir tradicinių pavyzdžių, rašto struktūra, spalvinė gama, papuošimai, nėriniai ar pinikai sudaro darnią kompoziciją. Apskritai, tiek vilnoniai, tiek lininiai audiniai demonstruoja aukštą audėjų meistriškumą, etninių tradicijų išmanymą.

Nedidelę ekspozicijos dalį užima tradicinių raštų ir technikų (megzti, nerti, siuvinėti) rankdarbiai, skirti interjerui, buičiai.

Išskirtinė vieta parodoje skiriama tautiniams kostiumams, kuriuos pateikė tautinio kostiumo gamintojų centrai Panevėžyje, Palangoje, Vilkaviškyje, Vilkijoje. Du rekonstruotus Kaišiadorių apylinkių moterų kostiumus pristato Kaišiadorių muziejus. Paroda suteikia gerą progą palyginti rekonstruotus kostiumus (jų yra iš visų Lietuvos regionų) su čia pat, kitose salėse, eksponuojamais įvairių Lietuvos regionų moterų kostiumais, sukomplektuotais iš Lietuvos dailės muziejaus rinkinių. Eksponuojamos ir atskiros kostiumo dalys: riešinės, pirštinės, marškiniai, skarelės, prijuostės. Gausumu išsiskiria pirštinės ir riešinės. Susidomėjimas pastarosiomis ryškus jau keletą metų – moterys jas pradėjo nešioti ne tik kaip tautinio kostiumo elementą, bet ir kasdien bei prie šventinių rūbų. Pirštinės taip pat išlaiko pirmines funkcijas – mielai nešiojamos žiemą.

Ne paslaptis, kad dauguma taikomosios dailės dirbinių, ypač medžio ir pinti dirbiniai bei keramika, yra pagrindinė įvairių amatų ir švenčių mugių produkcija. Neretai paklausa, pirkėjų skonis lemia šių dirbinių kokybę, meninę raišką. Dauguma mugėse parduodamų dirbinių neišsiskiria originalumu, dažniausiai orientuojamasi į jų pritaikymą šiandieninėje buityje arba jie daromi kaip suvenyrai. Matyt todėl parodai pasistengta atrinkti dirbinius, kurie išlaiko tradicinę formą, mastelį, ornamentus, o dažnai ir paskirtį. Iš medžio dirbinių parodoje vyrauja rankšluostinės ir prieverpstės. Keletas kraičio skrynių teikia vilties, kad atsigaus ir liaudiškų baldų dirbimas. Tuo labiau kad darosi populiaru namuose ar vasarnamyje turėti liaudiško stiliaus baldą. Dauguma tradicinių formų pintų (krepšiai, indai, dėžutės) ir keramikos (tradicinių formų ir dekoro ąsočiai, puodynės,

Ginutis Dudaitis. Nukryžiuotasis. 1990. Medis, polichr., h 108

dubenys) dirbinių yra pritaikomi prie šiandieninių poreikių ir naudojami buityje. Kai kurie vytelių dirbiniai (pavyzdžiui, žvejybai skirtas bučius), matyt, daugiau skirti ne utilitariniams tikslams, bet interjero dekoracijai. Tokie dirbiniai ne tik pagyvina ekspoziciją, bet ir suteikia idėjų plėtoti liaudiškąjį dizainą. Senųjų žaislų tradiciją tęsia mediniai bei tošiniai žaisliukai. Nors parodoje jų pateikta nedaug, reikia tikėtis, kad ateityje meistrai imsis įvairesnių tradicinių žaislų kūrybos.

Šįkart kalvystę reprezentuoja tik geležiniai kryžiai. Tradiciškai geležiniai kryžiai puošdavo įvairių medinių memorialinių paminklų viršūnes, kapinių, šventorių vartus, bažnyčių ir koplyčių bokštus. Jie buvo neatsiejama architektūros dalis, tačiau dabar šio žanro dirbiniai dažnai tampa interjero akcentu. Parodoje eksponuojami kryžiai išlaiko tradicines formas bei motyvus ir gali būti puikiai panaudoti pagal tiesioginę paskirtį.

Juvelyrika šioje parodoje atrodo blankiai. Eksponuojami tradiciniai gintaro karoliai, modernesnio dizaino darbai, yra archeologinių papuošalų (segių, kaklo papuošimų), tačiau jie stokoja įdomumo ir originalumo.

Antanas Šergalis. Pabėgėliai. 2009. Medis, polichr., 31x62

Dar viena parodoje pristatoma sritis – paprotinės paskirties kūriniai: sodai, kaukės, margučiai. Raštų originalumu ir sudėtingumu išsiskiria margučiai. Vyrauja skutinėti, kiek mažiau vašku margintų, naudojamos tradicinės spalvos – ruda, juoda, raudona, mėlyna, žalia. Skirtingai nuo tradicinių margučių, kuriuose vyravo marginimo vašku technika, o skutinėtų buvo daug mažiau, šioje parodoje matoma tendencija atiduoti pirmenybę skutinėjimui. Galbūt liaudies meistrams ši technika suteikia daugiau galimybių sukurti savitesnius ir sudėtingesnius ornamentus. Neblogai sukomplektuotos kaukės – atrinkta nemažai senąsias tradicijas atliepiančių darbų, kuriuose medis derinamas su oda, kailiu, ašutais, nėra mugėse taip mėgstamų grynai suvenyrinės funkcijos kaukių.

Paprotinei dailei atstovauja ir negausi muzikos instrumentų grupė. Pristatomi tik dviejų meistrų – Jono Bugailiškio ir Viktoro Lukovnikovo – dirbti instrumentai. Išsiskiria J. Bugailiškio kolekcija, apimanti įvairius tradicinius muzikos instrumentus – galima pamatyti kelių rūšių būgnelius, kankles, ragus, tarškynę, kleketą, vilioklį.

Parodos proga buvo išleistas katalogas,[2] kuriame pristatomi parodoje eksponuojamų šiuolaikinių liaudies menininkų kūriniai. Įžanginius straipsnius jam parašė dr. A. Počiulpaitė. Įžangoje aptariami parodos sudarymo principai, apžvelgiamos eksponuojamos liaudies meno šakos, nurodomos pagrindinės jų temos, savybės. Kryždirbystei skirtas išsamesnis įvadas, atskleidžiantis šio reiškinio istorinę raidą ir parodantis šiuolaikinės kryždirbystės raidos tendencijas. Ją parodose galima pristatyti tik netiesiogiai, nuotraukomis, todėl visai logiška šiam poskyriui parašyti platesnį įvadą. Katalogas sudarytas pagal dailės šakas, jame pateikiami pagrindiniai duomenys apie kiekvieną parodos dalyvį ir po vieną eksponuojamo kūrinio nuotrauką. Jį sudaro keturios teminės dalys: kryždirbystė, vaizduojamasis liaudies menas, taikomasis liaudies menas ir paprotinis menas. Pagal kūrinių pobūdį kiekviena dalis (išskyrus kryždirbystę) skirstoma į smulkesnes dalis. Vaizduojamojo meno poskyryje pristatoma skulptūra, tapyba, grafika ir karpiniai. Taikomojo liaudies meno poskyris apima net trylika skyrių (tautiniai kostiumai, kostiumo dalys, rankdarbiai, juostos, riešinės, pirštinės, juvelyrika, medžio dirbiniai, pinti dirbiniai, keramika, kalvystė, žaislai, audiniai). Paprotinio meno skyriuje pristatomi sodai, verbos, margučiai, kaukės. Katalogas papildo parodą, nes jame pristatomi ir tie kūriniai bei dirbiniai, kurie į ekspoziciją nepateko (pavyzdžiui, verbos).

Apibendrinant šią parodą norisi pasidžiaugti parodos kuratorių gebėjimu be profesionalių architektų ar dizainerių pagalbos (šiuolaikinę jos dalį eksponuoti padėjo dailininkė Astė Masiukaitė) pačioms sudėti tokius skirtingus eksponatus, suderinti ne tik jų formą, bet ir koloritą bei prasmę, išryškinti dirbinių estetinį patrauklumą, paprotinį klodą bei suvokimo subtilybes. Lankytojui pateikiamas puikus atrankos rezultatas, kurio dėka galime gėrėtis ne tik senuoju liaudies menu, bet ir šiuolaikinių liaudies meistrų kūryba. A. Počiulpaitės žodžiais, tai ,,unikali proga palyginti dabartinių liaudies meistrų darbus su paveldo vertybėmis, svarbus atskaitos taškas, vertinant dabartinius kūrėjus, o patiems kūrėjams – tikra tradicijų mokykla".[3] Be to, paroda neabejotinai įsilies į Lietuvos dailės muziejaus edukacines programas, suteikiančias jaunajai kartai savos kultūros tradicijų pažinimo džiaugsmą. Todėl sveikintinas Lietuvos dailės muziejaus pasiryžimas šią parodą surengti ne porai savaičių ar mėnesiui, o visam pusmečiui.

NUORODOS:

1. Nuo 2009 m. – nematerialiojo žmonijos kultūros paveldo reprezentatyvusis sąrašas.
2. *Liaudies meno paroda. Katalogas*. Sudarė Alė Počiulpaitė. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2009. 152 p.: iliustr.
3. *Liaudies meno paroda. Katalogas.* Sudarė Alė Počiulpaitė. Vilnius, 2009, p. 5.

REVERBERATIONS

How We Celebrated Lithuania's Millennium Song and Dance Festival

Lithuania's Millennium Song and Dance Festival consisted of fourteen events. The main events of the Festival are reviewed by a number of authors. Their responses are enthusiastic and criticism well intended.

Dainos nuo Paprūsės

Bronės Katinienės 100-mečiui

„...Dabar aš praeitimi ir atminimais tik ir gyvenu. Anksčiau dar vis tūnodavau prie rašomojo stalo ir regzdavau ilgą sudėtingą (kaip ir visų mūsų žmonelių) gyvenimo pasaką. Taip atsirado „Atodairų vasara“, taip guli suredaguota „Alma littera“ „Ilga kelionė“ – nuo pirmos lietuviškos mokyklos 1916 metų, į kurią septynmetė pėstute žygiavau ir labai mylėjau nė dvidešimties neturintį ir mažai mokslus išmanantį savo mokytoją, o šis mylėjo būrį karvelių, kuriuos visi mokiniai lesindavome. Tai tik pradžia, o kur visi karai, visos okupacijos – ir vis dažniausiai mokinių būryj. < ... > O dabar jau senatvė su visais jos negalavimais. ...žiūriu pro langą ir matau praėjusį nelengvą gyvenimo kelią su dviem pasauliniais karais, okupacijomis – ir vis tiek šaukiantį laisvės“.

Tai iš Bronės Katinienės laiškų, rašytų 2003–2004 metais, kai nuo 2002-ųjų prasidėjo kito lygio mano draugystė su savo jaunystės mokytoja, dėsčiusia mums lietuvių kalbą ir literatūrą Radviliškio vidurinėje mokykloje. Pavasarišką gegužės dieną mes, bendraklasės, „Radviliškio mergaitės“, kaip Mokytoja mus vadindavo, „kurios mane atsimena tos ilgos mano kelionės tarpstoty“, aplankėme ją pasveikinti ką tik išėjusios knygos „Atodairų vasara“ (beletristinė atsiminimų knyga apie rašytoją Antaną Vienuolį) proga. Jautėme būtinybę, nes negalėjome užmiršti jos kaip neeilinės, griežtos ir reiklios mokytojos, šiltai mus mylėjusios, visam gyvenimui palikusios neišblėstantį pagarbos ir meilės jausmą. Todėl kiekvienas susitikimas su ja mums būdavo ypatingas.

Gyvendama Vilniuje susitikdavau su Brone Katiniene ne atsitiktinai. Ji ateidavo į Vilniaus universiteto etnografinio ansamblio koncertus (1974–1975), jautriai džiaugdavosi tuo, ką jaunimas gaivina ir kuo gyvena; susitikusios jaudinomės prie Parlamento rūmų Sausio 13-ąją.., o štai vėliau ir jos namuose, taip pat prasmingomis aplinkybėmis. Kaip visada jos kalba skambėdavo nuo mokyklos nepasikeitusia gražia, taisyklinga sūduvietiška tarsena, spalvingais pasakymais, optimistiška, dažnai „su juokeliu“ prie improvizuoto stalo su juoda kava ir taurele „Kagor“. Ir štai po vieno kito mano apsilankymo Klinikų gatvėje, Mokytoja, kaip visada prisimindama praeitį, vaikystę ir jaunystę, staiga užkliuvo už... liaudies dainų. Niekados nesitikėjau, kad tokio garbaus amžiaus žmogus galėtų visą gyvenimą atmintyje išnešioti savo senelės, mamos ir giminių dainuotas dainas ir nepaprastai jas mėgti. O girdėdavo jas dar vaikystėje namuose, giminių ir kaimynų suėjimuose, talkose, vakaronėse. Galėčiau išvardyti literatūros šaltinius, kuriuose aprašoma Bronės Katinienės pedagoginio ir kūrybinio gyvenimo biografija ir nuopelnai (tik paminėsiu, kad nuo ankstyvos jaunystės ji dirbo mokytoja įvairiuose miestuose pradžios ir vidurinėse mokyklose, vėliau Vilniaus Antano Vienuolio vidurinėje mokykloje, dėstė Vilniaus pedagoginiame institute ir Vilniaus universitete, pasižymėjo lietuvių literatūroje ir pedagogikoje, parašė dvi minėtas knygas, kurių antroji „Ilga kelionė“ laukia ir nesulaukia išleidimo), bet apie ją kaip liaudies dainininkę (taip galėčiau ją pavadinti) turiu pati parašyti.

Bronė Prapuolenytė-Katinienė (1909–2007) gimė Slibinų kaime (Kybartų vlsč., Vilkaviškio apskr.), gausioje ir muzikalioje ūkininkų šeimoje. Tėvas grojo armonika, turėjo gerą balsą, bet daugiausia dainuodavo chorines liaudies dainas ir jų mokė savo dukras. Motina buvo atitekėjusi „iš Kapsijos, tarp Marijampolės ir Vilkaviškio“, o močiutė pasižymėjo kaip „bažnyčios kantarka“. Ji dainuodavo daugiausia ir įvairiausiomis progomis. Kiek dainų mokėjo, anot Mokytojos, „šimtas žino“. Namų aplinka buvo pagrindinis Mokytojos

Bronė Katinienė (apie 1953 m.).

Laima Burkšaitienė su savo mokytoja Brone Katiniene. 2002 m.

dainų šaltinis, kuris, pasirodo, iki šiol dar sruvena. Iš pradžių atrodė, kad ji atsimena tik keletą populiaresnių, naujesnės kūrybos dainų, bet aš, žinodama sūduvių liaudies dainų tradicinį repertuarą, ėmiau priminti vieną kitą svarbesnę, jos kraštui būdingesnę, senoviškesnę dainą ir tada, abiejų nustebimui, atgijo tai, kas seniai galėjo būti užmiršta. Tad kiekvieną kartą apsilankant man tekdavo nešiotis magnetofoną. O ji sakydavo: „Na jooo, bus daug šnektos“.

Nenuostabu, kad lietuvių kalbos ir literatūros specialistė gerai pažinojo tautosaką, tik šiuo atveju ne vien iš rinkinių, o ir tiesiogiai, nuo vaikystės girdėjusi pasakas, išmokusi dainuoti, kaip ir kalbėti gimtąja tarme. Tik liaudies dainininkams, kaip man atrodo, dainų poezija esti natūrali, nekomentuojama kaip ir melodija, neatskiriama nuo šnekamosios kalbos, o Bronė Katinienė ją vertino dar ir tyrėjos bei menininkės akimis: „Žiūrėk, kaip gerai pasakyta:

Kur tik tu nueini –
Ten rožė pražysta,
O kur aš nueinu –
Žolelė nuvys(ta).

arba:

Leidžias saulelė vakaropi,
Eiva, sesuva, jau namopi.
Gelti lineliai jau nurauti,
Plonos drobelės išblykiuotos...

„Viešpatie, kokios senos formos – „namopi“, „vakaropi“. Ir visados ji išskirdavo, pabrėždavo ypatingesnius, meniškesnius posakius, jais pasigrožėdavo, pakomentuodavo. Pati stebėdavosi: „Iš kur aš visa tai atsimenu? Pasakyt labai sunku. Iš įvairių šalių. Kaimo vakaruos, Paprūsėj“. Ir papasakojo aplinkybes, kada jų namuose būdavo sekamos pasakos, atsitikimai, skambėdavo dainos (kalba netaisyta, iššifruota pažodžiui): „Mes buvom visai ant pačios sienos. Per mūs kiemą ėjo siena. Ir čia vaikščiodavo sargyba. Tai tie sargybiniai ateidavo pas mus pasišildyt. Na ir, būdavo, mes vakarojam. <...> Mano tėvas buvo toks nagingas žmogus ir toks šviesus, gabus ūkininkas. Jis buvo baigęs rusų pradinę mokyklą, rašė labai gražiai, rašysena buvo graži. Pasirašynėdavo taip mandrai, kaip Kudirka. Tėvas mokėjo armonika grot, ir jis turėjo gerą balsą. Motina tik dainuodavo, irgi gerą balsą turėjo. Močiutė bažnyčios kantarka buvo. Tai ji giedodavo šventas giesmes. Nu tai viskas liko. Motina iš Kapsijos, tėvas iš čia. Tėvas išmokydavo mus keliais balsais, teip kaip chore dainuot – pirmu balsu, antru. Tėvas mum išrinkdavo „Lėk, sakalėli“, „Bijūnėlis žalias“ – dviem balsais. Aš cypdavau pirmu balsu, o kita tokiu neblogu altu. Išrikiuoja visas, ne teip, kaip kaime, kad dainuotų tep sau, bet tėvas duoda balsą „mhhm“. ...Tai mūs' nemažai buvo. Mes buvom šešios seserys, ir tik keli broliai. Tai vienos pirmu balsu, o kitos antrą balsą traukiam, teip jau kaip iš natų. Tai buvo choras toks. Tai visi ūkininkai, dėdės: „Klausyk, Prapuoleni, vesk savo mergičkas į Kybartus, nušluostyk miesčionims nosis, matai, kaip jos gerai dainuoja“.

Nuostabu, kad Bronė Katinienė atsiminė ne tik tai, ką tėvas mokė, ką pati dainuodavo, bet ir tai, ką girdėjo dainuojant kitus. Taip ji išsaugojo didelę meninę ir mokslinę vertę turinčias savo mamos ir močiutės įvairių žanrų dainas. Mokytojos pasakojimu, „Mamos dainos buvo lyrinės, graudžios, apie bernelius, apie rugelius, apie kvietelius, o močiutės, kuri kilusi iš Paprūsės, – kietos, grubios, tiesmukiškos. Jos dainos buvo „vis su juokeliu arba religingos“. Bronė Katinienė padainavo dvi rugiapjūtės dainas, vieną jų, „Išeik, dėdinuke, an dvaro, / Priimki talkelę nuo baro“, paoliavo, net paraudojo, vaizdingai papasakojo, kaip žaisdavo „Šarkelę varnelę“, prisiminė nemažai ir kitų žanrų, daugiausia vestuvinių dainų bei dainavimo papročių. Aukso vertės laikyčiau piemenų oliavimą, kuris Sūduvos dainininkų atmintyje labai retas, ypač „Paprūsėj“, nes šis paprotys šiame krašte seniai buvo praradęs savo buvusią reikšmę.

Buvo ir komentaras: „Su gerklės pavirpinimu. Visą laiką lauke „olio“ skamba. Piemenys, kai išeidavo vieni į laukus, išgydavo, jiem nusibosdavo, tai jie vidury laukų, pamato – eina pro šalį koks žmogus, tai reikia parodyt, kad esi gyvas. Tai jie užoliuodavo: oolio oolio! Ir paskui – kai gena galvijus namo. Tai kada pradeda kaimenė eit jau, pavaro link namų, kai jis užoliuoja, tai visa kaimenė eina be jokio raginimo. Signalas visiems, kad reikia eit namo. Oliuodavo visada. Pas mus Sekmines Paprūsėj nešvęsdavo (oliavimai buvo susiję su Sekminių papročiais – aut. past.). Ir vainikų nepindavo. Pas mus toks mišrus buvo, kaip mes sakydavom prūsų–lietuvių. Vardas Slibinai – retas vardas. Aštuoni prūsai buvo, kaip mes juos vadindavom, o iš teisybės – vokiečiai, bet prūsai tik dėl to, kad liuteronys jie buvo. Ir aštuoni katalikai. Bet mes labai gražiai su jais sugyvenom“.

Rugiapjūtės papročiai jos jaunystėje dar nebuvo visai išnykę. Padainavusi „Išeik, dėdinuke“, Mokytoja pasakojo: „Dabar išein šeimininkė ir už tą vainiką, kuris nupintas, duoda pinigų ir perlieja juos su puodeliu vandens. Ir tada prasideda masinis laistymasis vandeniu, kad kitais metais rugiai derėtų. Tai, aš prisimenu, mes vaikai tyčia prinešdavom kibirus, bačkutes vandens, kad tik jie praustųsi. Tai jie visi vienas kitą murkdo, vyrai merginas gaudo, merginos vyrus vejasi, kad taip būdavo, kad net į plynę (plynė – bala, aut. past.) įkiša – kad kitais metais rugiai geriau derėtų“.

Ar galima nesižavėti savo Mokytoja, kuri, praėjusi ilgą gyvenimo ir pedagoginės veiklos kelią, studijavusi lietuvių literatūrą, išleidusi didelį pulką mokinių ir studentų, kuriuos su meile prisimena, staiga sugrįžta į tolimą praeitį, bet ne šiaip į vaikystę, o į liaudies dainų ir papročių pasaulį. Atsiminimus kurščiau pasinaudodama savo sukauptomis tautosakos žiniomis ir džiaugiausi rezultatais. Dainas Mokytoja atsimindavo, žinoma, ne iš karto, bet ji iš anksto susirašydavo tekstus į sąsiuvinius, o melodijos iš atminties nebuvo išblėsusios. Ir taip suskambėdavo senos, tradicinės įvairių žanrų dainos, neskaitant chorinių ir mokykloje išmoktų.

Pacituosiu dar vieną iš padainuotų vaikiškų dainų. Tai žinomos dainos „Buvo bobutė“ originalus variantas su dar negirdėtu priedainiu, kurią Mokytoja atsiminė visą, iki pabaigos. Dainavo šmaikščiai, išraiškingai, linksmai, ypač priedainį, tik jos balsas skambėjo jau nebeaiškiai, dusliai, nors pakankamai muzikaliai.

„Va! Močiutės mano, Agotėlės, kuri 1848 metais gimus. Čia mano Agotėlės, ne motinos. Močiutės vis toki pramanai“. Tai toks buvo šios dainos komentaras.

Dar vienas reikšmingas atsiminimas – Bronė Katinienė atkūrė girdėtą raudojimo fragmentą ir papasakojo: „Raudos gimsta, galima sakyt, automatiškai, prie mirusiojo. Ir dzūkai būtinai turi apraudot. Tai aš atsimenu, kai mirė mano sesers dukrelė jauna, žinai, kokių trylikos–keturiolikos metų, tai iš kaimo suvažiavusios dzūkelės: „Sesula, mes apraudosim“. Mes, matai, suvalkiečiai. Nepriimta. Tai sesuo tik susigriebė už galvos – apsieisim be raudų! Ir aš atsimenu, kaip jos pradėjo. Priėjusios glosto, žinai, ir pradėjo raudot. Visą laiką, eina tokia [rauda], galima sakyt, be melodijos, verkšlenimas:

Jau jau saulelė, miela seserėle, kam tu numirei?
Kam tu palikai namelius, kam tu palikai tėvelius?
Jau leidžias saulelė vakaropi, ui ui ui ui, ui ui ui ui…
(braukia ašaras)
Jau leidžias saulelė vakaropi,
Eiva, sesule mano, jau namopi.
Jau jau gelti lineliai jau nurauti,
Jau jau plonos drobelės nublikiuotos.
Oi oi oi, seserėle, kam tu numirei,
Oi oi oi, seserėle, kam tu palikai neišaustas drobeles?

Paraudojo net kelis jos variantus improvizuodama, taip pat parodijavo dzūkišką raudą mirusiam skerdžiui.

Iš padainuotų paminėtinos rugiapjūtės dainos „Išeik, dėdinuke, an dvaro“, „Oi tu rugeli“, „Jau leidžias saulelė vakaropi“ (fragmentas), vaikų „Čiučiuku liūli“, „Aa aa aa“, „Siuntė ponas ožką“, „Slūžijau, tūžinau pas poną“, „Buvo bobutė“, vestuvių „Statyčiau laivelį“, „Aš vakar ganiau“ „Vėjeliai, jūs nepūskit“, „Aš nueisiu an kalno“, „Atvažiuoja piršlys“, jaunimo „Atidainuokim, mudvi seselės“ ir nemažai kitų žanrų: krikštynų, meilės, šeimos, karinių, vaišių bei kitų, skirtinų liaudies dainų klasikai, taip pat kontaminuotų ir įvairios naujos kūrybos dainų. Iš viso Bronė Katinienė jų padainavo per penkiasdešimt, bet galėjo būti kur kas daugiau, nes neretai atsimindavo tik dainų pradžias ar atskirus jų posmus. Jos padainuotų dainų rinkinys su garso įrašais atiduotas saugoti tautosakos archyvams: LMTA (Lietuvos muzikos ir teatro akademija) ir LLTI (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas). Nemažai vertingų dalykų liko fragmentuose ir komentaruose.

Laima BURKŠAITIENĖ

PEOPLE TELL

Songs from Near Prussia

On the Occassion of Bronė Katinienė's 100th Anniversary

Musicologist Dr. Laima Burkšaitienė talks about the songs remembered by her teacher Bronė Katinienė (later Vilnius University teacher) as an old woman, but heard and sung as a child and a young girl in Slibinai village (Vilkaviškio district, Kybartai).

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 2009 Nr. 4 (127)
Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės 8, LT-01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@llkc.lt

Vyriausioji redaktorė
Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12
el. p. lkredaktore@llkc.lt

Skyrių redaktoriai:
Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija,
tel. 261 31 61
Saulė MATULEVIČIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, tautosaka,
tel. 261 31 61
Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija, folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61
Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61
Beatričė RASTENYTĖ – korektorė-stilistė
Kompiuteriu rinko Enrika STANEVIČIENĖ
Maketas Martyno POCIAUS
Reziumė į anglų kalbą vertė Eglė KAČKUTĖ

Redakcinė kolegija:
Prof. habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio 6, LT2055 Vilnius
Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, LT10308 Vilnius
Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
Doc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius
Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos Regionų skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5, LT01118 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius
Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT01124 Vilnius
Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės 13, LT 91251 Klaipėda, el. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com
Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2009 08 14
Tiražas 750 egz.
Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 11 sp. l.
Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
http://www.llkc.lt
Spausdino UAB „Grafija“, Sėlių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Vadavimasis iš užmaršties. Liudviko GIEDRAIČIO interviu su Lietuvos dailės muziejaus direktoriumi Romualdu BUDRIU ..... 1 •

Indigo lietuviai.
Atkurtas I – XVI a. genties archeologinis kostiumas..... 11 •

MOKSLO DARBAI

Romualdas APANAVIČIUS.
Lietuvos gyvulininkystės ištakos: trimitai ir kerdžius ..... 26 •

Arūnas VAICEKAUSKAS. Lietuviškos Joninės: nuo kaimo bendruomenės iki šiuolaikinės miesto šventės ..... 33 •

Jūratė ČIRŪNAITĖ. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žydų ir totorių pavardžių formavimosi ypatumai ..... 39 •

Dainius RAZAUSKAS. Iš baltų mitinio vaizdyno juodraščių:
REINKARNACIJA, ARBA PERGIMIMAS..... 44 •

SKAITYMAI
Arnold van GENNEP. Sužadėtuvės ir vestuvės ..... 47 •

IN MEMORIAM
Pasaulis pasidarė skurdesnis... ..... 59 •

ATGARSIAI
Kaip mes šventėme Tūkstantmečio dainų šventę…
Abejonių nėra.
Liudviko GIEDRAIČIO interviu su Valentinu SVENTICKU ..... 60 •
Liudvikas GIEDRAITIS. Žodžiai nuo Dainų šventės ..... 64 •
Austė NAKIENĖ.
Įspūdžiai iš folkloro dienos „Žemynėle Žiedkelėle“ ..... 74 •
Skaidrė URBONIENĖ.
Liaudies meno paroda „Tradicija ir dabartis“ ..... 80 •

ŽMONĖS PASAKOJA
Laima BURKŠAITIENĖ.
Dainos nuo Paprūsės. Bronės Katinienės 100-mečiui..... 85 •

VIRŠELIUOSE: I–IV a. archeologinis kostiumas (Dovilė Keturakytė). *Mato Baniūno nuotrauka.*

XIII – XIV a. (kairėje) ir XV a. archeologiniai istoriniai kostiumai. *Sauliaus Steponavičiaus nuotrauka.*

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.